ВІЙНА З САЛАМАНДРАМИ

Книга перша

ANDRIASSCHEUCHZERI

1. Дивацтво капітана ван Тоха

Якби ви надумали шукати на карті острівець Танамаса, то знайшли б його на самому екваторі, трохи на захід від Суматри. Та якби ви на борту пароплава "Кандон-Бандунг" спитали в капітана Й. ван Тоха, що воно, власне, за острів — ця Танамаса, біля якої він щойно кинув якір, капітан зразу сипонув би довгою лайкою, а потім сказав би вам, що це найпаскудніша діра на весь Зондський архіпелаг, ще нікудишніша від Танабали і принаймні так само богом проклята, як Піні чи Баньяк; що єдина, з дозволу сказати, людина, яка там живе, — коли, звісно, не рахувати отих вошивих батаків, — це п'янюга торговельний агент-метис, напівкубу-напівпортугалець і ще більший злодій, недовірок та свинюка, ніж чистокровний кубу й чистокровний білий разом узяті. І коли є на світі щось богом прокляте, то це богом прокляте життя на оцій богом проклятій Танамасі, сер. А ви б тоді, певне, спитали його, на якого ж біса він кинув коло острова якір, ніби хоче тут затриматись на цілих три дні; а він би сердито засопів і відповів би якось так, що "Кандон-Бандунг", мовляв, не запливав би сюди тільки по якусь там богом прокляту копру чи пальмову олію; і взагалі, сер, що вам до того? Мені, хай йому біс, дали певні накази, а ви, сер, пильнуйте, будь ласка, свого діла. І потім лаявся б так довго та рясно, як годиться вже немолодому, але на свої літа ще бадьорому капітанові пароплава.

Та якби ви, замість допитуватися, полишили капітанові ван Тоху бурчати й клясти собі під ніс, то, напевне, дізналися б більше. Хіба ж по ньому не видно, як йому кортить вилити все, що накипіло на серці?

Тільки не займайте його, і накопичене в ньому роздратування само знайде собі вихід.

— Ви лиш послухайте, сер, — вибухне він. — Отим великим панам, що сидять в Амстердамі, отим проклятущим жмикрутам раптом спали на думку перли: мовляв, пошукайте десь там, голубе, перлів. Адже тепер, мовляв, усі казяться за перлами і так далі.

Капітан обурено сплюне:

— Авжеж, вам треба вкладати грошики в перли! А все від того, що ви, лебедики, весь час хочете воювати або ще чогось такого. І труситесь за свої гаманці, ось воно що. А називається це — криза, сер.

Капітан Й. ван Тох задумається на хвильку, чи не зав'язати з вами розмову на економічні теми: адже тепер ні про що інше й не говорять. Але тут, коло Танамаси, для цього занадто велика спека, лінощі змагають. І капітан ван Тох тільки махне рукою та пробурчить:

— Легко сказати — перли! На Цейлоні їх, сер, вигребли на п'ять років наперед, на Формозі заборонили добувати. А вони тобі: пошукайте нових родовищ, капітане ван Тоху. Зазирніть на ті богом прокляті острівці — може, там знайдете цілі обмілини з самих скойок. — Капітан із презирства гучно висякується в блакитну хусточку. — Ті пацюки в Європі думають собі, ніби тут іще можна щось таке знайти, про що ніхто не знає. Та й дурні ж, господи праведний! Як вони ще не додумались вимагати, щоб я кожному тутешньому батакові в писок заглядав — чи не блищать там перли. Нові родовища! В Падангу є новий бордель, це правда, але нові родовища?.. Я тут, сер, усі острови знаю як свої п'ять пальців… Від Цейлону аж до отого богом проклятого Кліппертона. І коли хто думає, ніби тут можна ще знайти щось таке, на чому можна заробити, то — прошу дуже й бажаю успіху, сер. Я тут уже тридцять років плаваю, а тепер ці йолопи захотіли від мене, щоб я тут щось нове відкрив! — Ця вимога здасться капітанові ван Тоху такою образливою,

що йому аж дух перехопить від гніву. — Хай пошлють сюди якого-небудь зеленого шмаркача, то він їм тут навідкриває такого, що вони й роти пороззявляють! Але сподіватися цього від людини, що знає тутешні краї, як капітан ван Тох… Самі погодьтеся, сер! У Європі — там би, певне, ще можна дещо відкрити, але тут… Адже люди пруться сюди лиш на те, щоб винюхати, що тут можна зжерти. А власне, і не зжерти, а що тут можна купувати й продавати. Якби в цих богом проклятих тропіках, сер, ще знайшлося щось варте хоч щербатого мідяка, то вже коло нього стоятимуть три агенти й махатимуть зашмарканою хусточкою суднам із семи держав, щоб там пристали. Ось воно як, сер. Я, даруйте, знаю тут усе краще, ніж колоніальна адміністрація її величності королеви.

В капітані ван Тоху вже давно клекоче справедливий гнів, але йому нарешті вдається стримати його.

— Бачите онде отих двох ледацюг? То шукачі перлів із Цейлону, прости господи, сингальці — такі, як їх бог сотворив, тільки не знаю, нащо він це зробив. Оце стерво я й вожу тепер із собою і як знайду клаптик берега, де нема вивіски "Агентство", або "Батя"[1], або "Митниця", пускаю їх у воду шукати скойок. Отой менший дармоїд поринає на вісімдесят метрів; на Принцових островах був підняв з дев'яностометрової глибини ручку від кінознімального апарата, але перли, сер, — де там! Ані знаку. Нікчемне ледащо оці сингальці. Ось яка в мене богом проклята робота, сер: удавай, ніби скуповуєш пальмову олію, а тим часом шукай нові родовища перлівниць. Може, вони ще захочуть від мене, щоб відкрив якийсь невідомий материк? Ну що це за служба для порядного капітана торговельного флоту, га, сер? Й. ван Тох не якийсь там пропащий авантюрист. Це вже даруйте, сер.

І так без кінця. Море велике, а океан часу не має меж. Плюй не плюй у море — води в ньому не прибуде; ч кляни не кляни свою долю — цим її не зміниш. Отож після стількох вступів та відступів ми нарешті дійдемо до тієї хвилини, коли капітан голландського судна "Кандон-Бандунг" Й. ван Тох, сопучи й лаючись, спускається в шлюпку й пливе до

кампонгу[2] на Танамасі переговорити з п'яним метисом, напівкубу-напівпортугальцем, про деякі комерційні справи.

— Sorry, Captain[3], — сказав нарешті метис, — але тут, на Танамасі, ніяких скойок нема. Ці смердючі батаки, — додав він із безмежною огидою, — жеруть і медуз. Вони більше живуть у воді, ніж на землі, в них і жінки так просмерділись рибою, що ви не можете собі уявити... Про що пак я? А, ви питали про жінок.

— А нема тут де-небудь такого клаптика берега, де батаки не лазять у воду? — спитав капітан.

Напівкубу-напівпортугалець покрутив головою.

— Нема, сер. Хіба що Девл-Бей[4], але це для вас не годиться.

— А чому?

— Тому, що... туди не можна нікому, сер. Налити вам, капітане?

— Thanks[5]. Там що — акули?

— І акули, і взагалі, — промимрив метис. — То погане місце, сер. Батакам не сподобається, коли хтось туди полізе.

— А чому?

— Бо там чорти, сер. Морські чорти.

— А що ж воно таке. — морський чорт? Риба якась?

— Та ні, не риба… — ухильно промимрив метис. — Просто чорт, сер. Підводний чорт. Батаки їх називають тапа. Тапа. І там нібито в них своє місто — у тих чортів. Налити вам?

— А який він із себе… той морський чорт?

Напівкубу-напівпортугалець здвигнув плечима.

— Чорт, та й годі, сер. Я його раз бачив… Тобто саму голову. Я вертався човном від мису Гарлем… І раптом переді мною вистромилася з води головешка.

— Ну і яка вона була? На що схожа?

— Довбешка, як… як у батака, тільки зовсім лиса.

— А може, то й справді був батак?

— Ні, сер. Адже там жоден батак у воду не полізе. А потім… воно кліпало на мене нижніми повіками, сер. — Метис аж здригнувся від страшної згадки. — Нижніми повіками, і вони в нього закривають усе око. То був тапа.

Капітан Й. ван Тох покрутив у товстих пальцях склянку з пальмовим вином.

— А ви не були п'яні, га? Не нажлуктились під саму зав'язку?

— Був, сер. Якби ні, то я б не поплив тою дорогою. Батаки не люблять, коли хтось тих… чортів турбує.

Капітан ван Тох похитав головою.

— Ніяких чортів нема. А якби були, то вони скидалися б на європейців. То, мабуть, була якась велика рибина абощо.

— У риби нема рук, сер, — пробелькотів напівкубу-напівпортугалець. — Я не батак, сер, я ходив до школи в Бадьюнгу… я, може, й досі пам'ятаю десять заповідей та всякі там мудрі науки. Хіба таки освічений чоловіг не розбере, де чорт, а де тварина? Та спитайте в батаків, сер.

— Це все дикунські забобони, — сказав капітан рішуче, з добродушною зверхністю освіченої людини. — З наукового погляду це безглуздя. Бо чорт не може жити у воді. Що йому там робити? Ти, хлопче, не вір тубільським балачкам. Просто хтось назвав ту бухту Чортовою, і відтоді батаки бояться її. Ось воно як, — сказав капітан і ляснув м'ясистою долонею по столу. — Нічого там нема, хлопче, це ясна річ із наукової точки зору.

— Атож, сер, — погодився метис, що ходив до школи в Бадьюнгу. — Але жодна розумна людина в Девл-Бей не поткнеться.

Капітан Й. ван Тох почервонів.

— Що? — ревнув він. — Ах ти смердючий кубу! Ти думаєш, що я злякаюся твоїх чортів? Це ми ще побачимо!

І, підводячись зі стільця всім громадищем своїх двохсот фунтів, додав:

— Я з тобою тут часу не марнуватиму, бо мені треба дбати про бізнес. Але затям собі: у голландських колоніях ніяких чортів нема! Коли є які, то тільки у французьких. Там, може, й знайдуться. А тепер поклич мені старосту цього паскудного кампонгу.

Вищеназваного урядовця не довелося довго розшукувати: він сидів навпочіпки перед метисовою крамничкою й жував цукрову тростину. То

був літній добродій, зовсім голий і значно худіший, ніж звичайно старости в Європі. Трохи позаду нього, дотримуючи належну відстань, сиділо так само навпочіпки все село, із жінками й дітлахами включно, і, очевидячки, дожидало, що його зніматимуть для фільму.

— Слухай-но, хлопче, — звернувся капітан ван Тох до старости по-малайському (так самісінько він міг би говорити й по-голландському чи по-англійському, бо достойний старий батак не тямив по-малайському ні слова, і напівкубу-напівпортугалець мусив перекладати все, що говорив капітан, на батацьку мову; але капітан із якихось міркувань вважав, що найдоречніше буде говорити по-малайському). — Слухай-но, хлопче, мені треба кількох рослих, дужих, відважних чоловіків, щоб пішли зі мною на влови. Зрозумів? На влови.

Метис переклав усе це, і староста закивав головою: розумію, мовляв. А потім звернувся до ширшої аудиторії й виголосив промову, сприйняту з видимим схваленням.

— Ватажок каже, — переклав метис, — що все село піде на влови з туаном[6] капітаном, куди туан захоче.

— От бач. Тоді скажи їм, що ми підемо добувати скойки в Девл-Бей.

На чверть години розгорілась запальна дискусія, в якій узяло участь все село, особливо старі баби. Нарешті метис обернувся до капітана.

— Кажуть, що до Девл-Бею не можна.

Капітан почав червоніти.

— А чого це?

Метис знизав плечима:

— Бо там тапа-тапа. Чорти, сер.

Капітанове обличчя набрало фіалкового відтінку.

— То скажи їм, що як не підуть… я їм усі зуби повибиваю… вуха пообриваю… перевішаю їх… І спалю весь їхній вошивий кампонг. Розумієш?

Метис сумлінно переклав сказане, і знову почалась тривала і жвава нарада. Врешті метис обернувся до капітана:

— Вони кажуть, що поїдуть до Паданга скаржитися поліції, бо туан їм погрожував. На це, мовляв, є закони. Староста каже, що так цього не полишить.

Капітан Й. ван Тох почав синіти.

— То скажи йому, — ревнув він, — що він…

І говорив без перерви добрих одинадцять хвилин.

Метис переклав усе, наскільки вистачило в нього запасу слів; батаки знову розпочали довгі, проте ділові дебати, а тоді він переклав капітанові їхню ухвалу:

— Вони кажуть, сер, що згодні не скаржитись до суду, якщо туан капітан сплатить штраф місцевій владі. Вимагають… — метис завагався, — двісті рупій. Але це трохи забагато, сер. Скажіть, що дасте п'ять.

Обличчя капітана ван Тоха взялося брунатними плямами. Спочатку він сказав, що вимордує всіх батаків на світі, потім зменшив свої претензії до трьохсот стусанів ногою під зад, а врешті погодився задовольнитись тим, що зробить із старости опудало для колоніального

музею в Амстердамі; батаки, зі свого боку, знизили свої вимоги з двохсот рупій до залізної помпи з колесом і кінець кінцем уперлись на тому, щоб капітан дав ста; рості як штраф бензинову запальничку.

— Дайте їм запальничку, сер, — порадив йому напівкубу-напівпортугалець. — У мене на складі є три — правда, без ґнотів.

Так на Танамасі був відновлений мир; але капітан ван Тох розумів, що тепер уже йдеться про престиж білої раси.

По обіді від голландського судна "Кандон-Бандунг" відпливла шлюпка, в якій сиділи подальші особи: капітан Й. ван Тох, швед Єнсен, ісландець Гудмундсон, фінн Гіллемайнен і два норці-сингальці. Шлюпка взяла курс прямо на затоку Девл-Бей.

О третій годині, порі найбільшого відпливу, капітан уже стояв на березі, шлюпка крейсувала метрів за сто від узбережжя, щоб пильнувати, чи нема акул, а обидва норці-сингальці, голі, з ножами в руках дожидалися наказу пірнати.

— Ну, давай ти, — сказав капітан вищому з двох.

Сингалець стрибнув у воду, кілька кроків брів по мілкому, а тоді пірнув. Капітан втупив очі в годинник.

За чотири хвилини й двадцять секунд метрів на шістдесят лівіше виринула з води темно-смаглява голова, й у відчайдушному поспіху і водночас якимись дивно скутими рухами сингалець подерся на каміння, стискаючи в одній руці ніж, а в другій — скойку-перлівницю.

Капітан насупився.

— Ну, що там? — сердито кинув він.

Сингалець усе дряпався на каміння, і голос його затинався з переляку.

— Що сталося?! — закричав капітан.

— Сагібе, сагібе… — прохарчав норець і, хапаючи ротом повітря, впав на березі. — Сагібе… сагібе…

— Акули?

— Джини, — простогнав сингалець. — Чорти, пане. Тисячі й тисячі чортів! — Він затулив кулаками очі. — Повно чортів, пане!

— Дай сюди скойку, — наказав капітан і розкрив її ножем. У скойці була невеличка чиста перлина. — А більше не знайшов?

Сингалець вийняв із торбинки, що висіла на шиї, ще три скойки.

— Там вони є, пане, але ті чорти їх стережуть… Дивились на мене, як я оці відрізував… — Його кошлата чуприна наїжачилася від жаху. — Сагібе, не треба тут!

Капітан порозкривав скойки; у двох не було нічого, зате в третій знайшлася перлина з горошину завбільшки, кругла, як кулька ртуті. Капітан ван Тох подивився на неї, тоді на сингальця, що скулився долі, тоді знов на перлину.

— Слухай, — нерішуче сказав він. — А може, ще раз пірнеш?

Сингалець мовчки покрутив головою.

В капітана ван Тоха аж язик засвербів сипнути лайкою, але, на власний подив, він помітив, що говорить тихо і майже лагідно:

— Не бійся, хлопче. А які вони з себе, ті… чорти?

— Як малі діти, — прошепотів сингалець. — Із хвостом, пане, а заввишки отакі, — він показав рукою десь на метр двадцять від землі. — Стояли круг мене й дивилися, що я там роблю… прямо колом обступили… — Сингальця аж затіпало. — Ні, ні, сагібе, не треба тут!

Капітан ван Тох на хвильку замислився:

— А що, вони кліпають нижніми повіками, чи як?

— Не знаю, пане, — прохрипів сингалець. — Їх там… десять тисяч!

Капітан озирнувся на другого норця; той стояв віддалеки, метрів за півтораста, і байдуже чекав наказу, поклавши руки на плечі; бо й справді, куди ж діти руки голій людині, як не покласти на власні плечі? Капітан мовчки кивнув йому, і низенький сингалець плигнув у воду. За три хвилини й п'ятдесят секунд він виринув і подерся на каміння. Руки ледве слухались його.

— Вилазь, вилазь! — гукнув капітан, але потім глянув уважніше і прожогом кинувся, переплигуючи з каменя на камінь, до тих рук, що розпачливо хапались за опору.

Важко було повірити, що така туша може так стрибати. В останню мить він ухопив одну руку й сопучи витяг сингальця з води. Тоді поклав його на великий камінь і втер піт із обличчя. Сингалець лежав нерухомий; одна литка в нього була обдерта до кістки — видно, об каміння, — але інших ушкоджень не було видно. Капітан відтяг йому повіку вгору й побачив лише білок закоченого під лоб ока. Ні скойок, ні ножа у норця не було.

В ту хвилину шлюпка з матросами завернула до берега.

— Акули, сер! — гукнув швед Єнсен. — Шукатимете ще?

— Ні, — відповів капітан. — Пливіть сюди, заберіть оцих двох.

— Гляньте, сер, як тут раптом помільшало, — зауважив Єнсен, коли шлюпка вже прямувала до пароплава — Звідси така мілина аж до берега, — показав він, тикнувши веслом у воду. — Наче тут під водою якась гребля.

Менший сингалець опритомнів аж на судні. Він сидів, зіпершись підборіддям на коліна, й трусився всім тілом.

Капітан відіслав матросів геть і теж сів, широко розставивши ноги.

— Ну, розказуй. Що ти там побачив?

— Джинів, сагібе, — прошепотів низенький сингалець; у нього засіпались уже й повіки, а все тіло взялося "сиротами".

— А... які вони з себе? — хрипко спитав капітан.

— Як... як... — сингалець знову закотив очі під лоба.

Капітан ван Тох несподівано моторно ляснув його рукою по обох щоках, щоб вернути до тями.

— Thanks, сагібе, — шепнув низенький сингалець, і в його очах знову з'явились чоловічки.

— Вже минулося?

— Вже, сагібе.

— Були там скойки?

— Були, сагібе.

Капітан Й. ван Тох провадив свій допит напрочуд терпляче й доскіпливо. "Так, пане, там чорти. Скільки їх? Тисячі. На зріст вони як десятирічна дитина, пане, і майже чорні. Плавають у воді, а по дну ходять ногами. Так, як ви або я, сагібе, тільки похитують тулубом — туди-сюди, туди-сюди, весь час… Так, пане, і руки мають, як люди. Ні, без пазурів, а наче дитячі ручки. Ні, сагібе, не рогаті й не кудлаті. Так, хвіст ніби риб'ячий, тільки без пірець. А голова велика, круглу, як у батака. Ні, нічого не казали, пане, тільки якось так наче цмокали…" Зрізаючи скойки на глибині метрів шістнадцять, сингалець відчув на спині доторк неначе маленьких холодних пальців. Озирнувся, а їх довкола сотні. "Цілі сотні, пане, — одні плавають, другі стоять на камінні, і всі дивляться, що я там роблю. Я впустив ніж і скойки — та мерщій угору. Виринаючи, вдарився об кількох чортів, що плавали наді мною, а що було далі, того вже не відаю, сагібе".

Капітан Й. ван Тох довго, замислено дивився на низенького норця, що сидів і трусився всім тілом. "Із нього вже не буде ніякого пуття, — сказав він собі. — З Паданга відішлю його додому на Цейлон". Крекчучи й сопучи, він подався до своєї каюти. Там він витрусив із паперового пакетика на стіл дві перлини. Одна була малесенька, як піщинка, друга — з горошину завбільшки і мінилася рожевувато-сріблястим полиском. Капітан голландського судна пирхнув собі під ніс і вийняв із шафки пляшку ірландського віскі.

На шосту годину він знову звелів відвезти себе шлюпкою до кампонгу, до того самого метиса — напівкубу-напівпортугальця.

— Тодді[7], — сказав він і більше за весь вечір не промовив і слова.

Сидів на веранді під гофрованою бляхою, держав у товстих пальцях склянку з товстого скла, пив, відпльовувався й похмуро зирив з-під кошлатих брів на худющих рудих курей, які видзьобували бозна-що на брудному витоптаному подвір'ячку між пальмами. Метис остерігався говорити й тільки підливав Тодді. Капітанові очі помалу набігали кров'ю, а пальці вже не слухались його. Майже смеркало, коли він устав зі стільця й підсмикнув штани.

— Вже йдете спати, капітане? — чемно спитав метис — напівчорт-напівдиявол.

Капітан штрикнув перед себе пальцем.

— Хотів би я побачити, — сказав він, — чи є ще де на світі такі чорти, щоб я їх не знав. Слухай, де тут той богом проклятий норд-вест?

— Отам, — показав метис. — Куди ви йдете, сер?

— До пекла, — відповів капітан Й. ван Тох. — Подивитись на Девл-Бей.

Із того вечора й почалося дивацтво капітана Й. ван Тоха. До кампонгу він вернувся аж удосвіта; не промовивши й слова, поплив шлюпкою на судно, а там замкнувся в каюті й не виходив до самого вечора. Це ще нікого не здивувало, бо "Кандон-Бандунг" мав дещо навантажити з дарів острова Танамаси — копру, перець, камфору, гутаперчу, пальмову олію, тютюн і робочу силу; та коли ввечері йому доповіли, що все повантажено, він тільки засопів і сказав:

— Шлюпку. До кампонгу.

І знову повернувся аж удосвіта. Швед Єнсен, що допомагав йому піднятись на палубу, спитав просто задля чемності:

— То сьогодні відпливаємо, капітане?

Капітан крутнувся, ніби його шпигнули ззаду шилом.

— А тобі що до того? — визвірився він. — Ти пильнуй свого діла!

І цілий день "Кандон-Бандунг" не знати чого стояв на якорі за милю від узбережжя Танамаси. А ввечері капітан вивалився зі своєї каюти й звелів:

— Шлюпку. До кампонгу.

Низенький грек Запатіс подивився йому вслід одним сліпим, а другим косим оком і прокаркав:

— Братва, наш старий або ж дівку там собі підчепив, або ж зовсім сказився.

Швед Єнсен спохмурнів і гримнув на нього:

— А тобі що до того? Ти пильнуй свого діла!

Потім удвох з ісландцем Гудмундсоном узяв малу шлюпку й поплив до Девл-Бею. Вони сховалися зі шлюпкою за скелями й стали чекати, що буде далі. Над затокою походжав капітан, ніби дожидав когось; час від часу він зупинявся й цмокав язиком: "Ц-ц-ц!"

— Диви, — сказав Гудмундсон і показав на море, що виблискувало червоним золотом у промінні заходу.

Єнсен нарахував два, чотири, шість гострих, мов коси, акулячих плавців, що рухалися до Девл-Бею.

— Сто чортів! Скільки їх тут! — пробурмотів він.

Щохвилини котрась із тих кіс поринала, над водою мелькав хвіст, а у воді бурхало. Капітан ван Тох на березі почав розлючено підплигувати, хрипко лаятись і погрожувати акулам кулаком. Потім настало коротке тропічне смеркання, і над островом виплив місяць; Єнсен узявся за. весла й підплив до берега на ферлонг відстані. Капітан уже сидів на каменюці й цмокав; "Ц-ц-ц..." Біля нього щось ворушилось, але що саме — в сутінках не можна було розгледіти. "Схоже на тюленів, — подумав Єнсен, — але тюлені не так лазять". "Воно" виринало з води між скелями й чапало по берегу похитуючись, наче пінгвіни. Єнсен потихеньку гребнув кілька разів і спинив шлюпку за півферлонга від капітана. Так, капітан щось говорить, але що — спробуй розбери: здається, по-малайському чи по-тамільському. Розмахує руками, ніби щось кидає тим тюленям (але то не тюлені, відзначив собі Єнсен), і джергоче по-китайському чи по-малайському. В ту хвилину в Єнсена вислизнуло з руки підняте весло й ляпнулось у воду. Капітан підвів голову, встав і підійшов кроків на тридцять до води. І раптом у його руці щось заблискало й гучно залящало: капітан стріляв з браунінга в бік шлюпки. Майже водночас у затоці зашуміло, завирувало, заклекотіло, ніби тисячі тюленів стрибали у воду; але Єнсен із Гудмундсоном уже налягли на весла й чимдуж гнали свою шлюпку за найближчий мисок. А коли вернулись на судно, не сказали нікому нічого. Ці північани таки вміють мовчати. Над ранок вернувся капітан; він був насуплений і лютий, але не сказав ні слова. Лише коли Єнсен допомагав йому піднятись на борт, дві пари голубих очей зустрілись у холодному, допитливому погляді.

— Єнсене, — сказав капітан.

— Так, сер.

— Сьогодні відпливаємо.

— Так, сер.

— У Сурабайї я вас розрахую.

— Так, сер.

І все. Того ж таки дня "Кандон-Бандунг" рушив до Паданга. З Паданга капітан Й. ван Тох послав у Амстердам своїй фірмі пакуночок, застрахований на тисячу двісті фунтів стерлінгів. А водночас, телеграмою, прохання про відпустку на рік. Настійна потреба через стан здоров'я і так далі. Потім вештався по Падангу, поки знайшов потрібну йому людину. То був дикун із Борнео, даяк, що його часом наймали англійці-туристи, коли хотіли подивитись, як полюють на акул: даяк робив це ще по-старому — озброєний самим лише довгим ножем. Він був, очевидно, людожер, але мав свою тверду таксу: п'ять фунтів за акулу й хазяйські харчі. Треба сказати, на нього страшно було дивитися: обидві руки, груди й стегна пообдирані об акулячу шкіру, а ніс і вуха оздоблені акулячими зубами. Прозивали його Shark[8].

От із цим даяком капітан Й. ван Тох і подався на острів Танамаса.

2. Пан Голомбек і пан Валента[9]

Було гаряче редакційне літо, пора, коли не відбувається нічого, ну так-таки нічого, коли завмирає політика й немає ніякої ситуації в Європі; а проте і в цю пору читачі газет, які лежать у агонії нудьги десь на берегах вод або в ріденькому затінку дерев, деморалізовані сонцем, природою, сільським спокоєм і взагалі здоровим, простим життям у відпустці, чекають — хоча й розчаровуючись день у день, — що хоч у цьому номері буде щось нове, підбадьорливе: якесь там убивство, або війна, або землетрус, одне слово — Щось; а коли не знаходять його, то жмакають газету і з прикрістю оголошують, що в цій газеті нема нічого, ну просто-таки Нічого, що читати її не варт і що вони її більше не передплачуватимуть.

А тим часом у редакції сидять, мов сироти, п'ятеро чи шестеро співробітників — бо решта колег теж у відпустці, де вони так само роздратовано жмакають газети й нарікають, що сьогодні в цій газеті нема нічого, ну просто-таки Нічого. А зі складальні виходить метранпаж і докірливо мовить:

— Панове, панове, ще нема передовиці на завтра.

— То дайте… ну, оту статтю… про економічне становище Болгарії, — відказує один із редакційних сиріт.

Метранпаж тяжко зітхає:

— А хто ж її читатиме, пане редакторе? Знов у цілому номері не буде Нічого Читабельного.

Шестеро редакційних сиріт зводять очі до стелі, ніби там можна знайти Щось Читабельне.

— От якби сталося Щось, — нерішуче озивається один.

— Або якби добути… якийсь… цікавий репортаж, — докидає другий.

— Про що?

— Не знаю.

— Або вигадати… якийсь новий вітамін, — буркає третій.

— Улітку? — скептично перепитує четвертий. — Е, ні, вітаміни — це для освіченої публіки, воно більше підходить на осінь.

— Та й спека ж, господи, — позіхає п'ятий. — От якби що-небудь про полярні краї.

— Але що?

— Та що-небудь. Як про отого ескімоса Вельцля[10]. Обморожені пальці, вічна мерзлота і таке інше.

— Сказати легко, — каже шостий. — Та звідки його взяти?

У редакції запановує безнадійна тиша.

— Яв неділю був у Євічку… — нерішуче озвався метранпаж.

— Ну, і що там?

— Та казали, буцімто приїхав у відпустку один там капітан Вантох. Він буцімто родом звідти — з Євічка.

— Який Вантох?

— А такий гладкий. Він буцімто капітан морського судна, той Вантох. Розказують, ніби десь там добував перли.

Пан Голомбек перезирнувся з паном Валентою.

— Де ж він їх добував?

— На Суматрі… Й на Целебесі… Одне слово десь там. Він буцімто тридцять років там прожив.

— Так це ж ідея, — сказав пан Валента. — З цього може вийти першорядний репортаж. Поїдемо, Голомбеку?

— Що ж, можна спробувати, — відказав пан Голомбек і встав зі столу, на якому сидів.

— А онде він, — сказав їм хазяїн готелю в Євічку.

За столиком у садку сидів, широко розставивши ноги, огрядний добродій у білому кашкеті, пив пиво й замислено водив по столу грубим вказівним пальцем. Обидва газетярі попростували до нього.

— Редактор Валента.

— Редактор Голомбек.

Огрядний добродій підвів очі.

— What? Що?

— Я редактор Валента.

— А я редактор Голомбек.

Огрядний добродій статечно звівся на стільці.

— Captain van Toch. Very glad[11]. Сідайте, хлопці.

Обидва репортери охоче сіли й поклали перед собою блокноти.

— Що питимете, хлопці?

— Зельтерську з малиновим сиропом, — сказав пан Валента:

— З малиновим сиропом? — недовірливо перепитав капітан. — А чого це? Хазяїне, принесіть їм пива. То чого ви, власне, хочете? — спитав він, зіпершись ліктями на стіл.

— Це правда, пане Вантох, що ви тут народилися?

— Ja[12]. Народився.

— А скажіть, будь ласка: як ви попали на море?

— А через Гамбург.

— І давно вже ви капітан?

— Двадцять років, хлопче. Документи тут, — із притиском сказав капітан, поплескавши по нагрудній кишені. — Можу показати.

Панові Голомбеку дуже хотілось побачити, які на вигляд капітанські документи, але він стримав це бажання.

— Чималий шмат світу побачили за ці двадцять років, пане капітане, правда?

— Ja. Чималий.

— Де ж ви бували?

— Java. Borneo. Philippines. Fidji Islands. Solomon Islands. Carolines. Samoa, Damned Clipperton Island. A lot of damned islands[13], хлопче. А що?

— Та просто так, цікаво. Ми б хотіли, щоб ви нам розповіли більше.

— Ja. Просто так, еге? — Капітан втупив у них свої блідо-голубі очі. — То ви з роїісе… з як її… з поліції, еге?

— Ні, пане капітане. Ми з газети.

— Ага, з газети. Reporters[14], так? Ну, то пишіть. Captain J. van Toch, капітан судна. "Кандон-Бандунг"…

— Як?

— "Кандон-Бандунг", порт Сурабайя. Мета подорожі — vacances… як це буде?

— Відпустка.

— Ja, хай йому біс, відпустка. Отак і надрукуйте в своїй газеті, хто прибув. А тепер сховайте свої блокноти, хлоп'ята. Your health[15].

— Пане ван Тох, ми прийшли до вас, щоб ви нам розповіли щось із свого життя.

— А навіщо?

— Ми надрукуємо в газеті. Публіці буде дуже цікаво прочитати про далекі острови, про все, що там бачив і чого зазнав їхній земляк, чех, родом з Євічка.

Капітан закивав головою.

— Це правда. Так, хлопче, я єдиний capitain на весь Євічек. Що так, то так. Кажуть, ніби є з тутешніх ще один капітан, такий… Із як його… з каруселі, але, по-моєму… то не справжній капітан, — додав він довірчим тоном. — Тут уся річ у тоннажі, розумієш?

— А який тоннаж був у вашого судна?

— Дванадцять тисяч тонн, юначе.

— О, то ви були солідний капітан!

— Ja, солідний, — поважно сказав капітан. — Хлопці, у вас є гроші?

Журналісти трохи невпевнено перезирнулися:

— Є, але небагато. А вам треба грошей, капітане?

— Ja. Грошей мені треба.

— Ну от бачте. Коли розповісте нам багато, ми все запишемо для газети, а вам заплатять.

— Скільки?

— Ну… може, й тисячу, — щедро пообіцяв пан Голомбек.

— Pounds sterling?[16]

— Ні, крон.

Капітан ван Тох покрутив головою:

— Е, ні. Стільки я й сам маю, синку. — Він видобув з кишені штанів товсту пачку банкнот. See?[17]

Потім зіперся ліктями на стіл і нахилився до газетярів.

— Панове, я можу запропонувати вам Ьі§ Ьизіпезз. Як це буде?

— Велику справу.

— Ja. Велику справу. Для цього ви мусите дати мені п'ятнадцять… ні, стривайте, шістнадцять мільйонів крон. Що скажете?

Репортери знову невпевнено перезирнулись. Газетярам часом доводиться стикатись із божевільними, аферистами та винахідниками найдивовижніших гатунків.

— Стривайте, — сказав капітан, — я можу вам дещо показати. — Він полапав товстими пальцями в жилетній кишеньці, вийняв звідти щось і поклав на стіл. То були п'ять рожевих перлин завбільшки як кісточка з вишні. — Ви знаєтесь на перлах?

— Скільки вони можуть коштувати? — прошепотів пан Валента.

— Ja, lots of money[18], хлопці. Але я їх ношу тільки… на показ, як зразок" Ну то як, домовилися? — спитав він, простягаючи через стіл широку долоню.

Пан Голомбек зітхнув:

— Пане Вантох, таких грошей…

— Halt![19] — спинив його капітан. — Я розумію: ти мене не знаєш. Але спитай про капітана ван Тоха в Сурабайї, в Батавії, в Падангу чи де завгодно. Іди спитай, і кожен тобі скаже: Ja, captain van Toch, he is as good as his word[20].

— Пане Вантох, ми вам віримо, — запротестував пан Голомбек. — Але…

— Стривай, — не вгавав капітан. — Я розумію, ти не хочеш віддавати свої грошики просто так. І слушно робиш, хлопче. Але ти дай грошей на судно, see?[21] Ти купиш судно, будеш shipowner[22] і можеш пливти зі мною. Можеш пливти, щоб самому бачити, як я ним порядкую. Але ті гроші, що заробимо там, будуть fifty-fifty[23]. Це буде чесний business, правда?

— Але ж, пане Вантох, — нарешті вимовив пан Голомбек трохи пригнічено, — у нас нема таких грошей.

— Ну, тоді річ інша, — сказав капітан. — Sorry[24]. Тоді я не розумію, панове, чого ви до мене прийшли.

— Щоб ви нам розповіли щось, капітане. Адже у вас, напевне, стільки досвіду…

— Авжеж, досвід є, хлопці. Досвіду в мене до біса.

— А ви зазнавали корабельної аварії?

— What? Shipwrecking?[25] Е, ні. Що ти собі надумав! Коли мені даси добре судно, нічого з ним не може статись. Як хочеш, поцікався в Амстердамі моїми references[26]. Поїдь і спитай.

— Ну, а про тубільців? Ви знали там тубільців?

Капітан ван Тох труснув головою:

— Це не для культурних людей. Про це я не розповідатиму.

— Ну, то розкажіть про щось інше.

— Ja, розкажіть, — підозріливо буркнув капітан. — А ви потім усе продасте якійсь company[27], і вона пошле туди свої судна. Люди страшенні шахраї, my lad[28], щоб ти знав. А найбільші шахраї — оті bankers[29] у Коломбо.

— Ви часто бували в Коломбо?

— Ja, часто. І в Бангкоку, і в Манілі… Хлопці, — раптом промовив він, — я знаю одне підходяще судно. Розкішне судно, і зовсім недорого просять. Стоїть у Роттердамі. Поїдьте гляньте на нього. Це ж недалечко — Роттердам, — він показав пальцем через плече. — Тепер, хлопці, судна страшенно дешеві. Як залізний брухт. А це тільки шість років як спущене на воду, дизельний двигун. Хочете побачити?

— Ми не можемо, пане Вантох.

— Чудні ви люди, — зітхнув капітан і гучно висякався у блакитну хусточку. — А ви не знаєте тут когось такого, хто хотів би купити судно?

— Тут, у Євічку?

— Ja, тут або десь поблизу. Я б хотів облагодити свій big business тут, у my country[30].

— Дуже славно з вашого боку, капітане.

— Ja. Бо там скрізь страшенні шахраї. І грошей не мають. Ви з newspapers[31], то повинні знати тутешніх тузів — усяких там bankers та shipowners, як це буде — суднохазяїнів, так?

— Судновласників. Ні, ми не знаємо таких, пане Вантох.

— А шкода, — засмутився капітан.

Панові Голомбеку раптом щось пригадалося:

— А ви часом не знаєте пана Бонді?

— Бонді? Бонді… — замислився капітан ван Тох. — Стривай, це прізвище ніби мені знайоме. Бонді. Ja, в Лондоні є така Бонд-стріт — от де багатії живуть! Чи не має він якої контори на тій Бонд-стріт, цей ваш пан Бонді?

— Ні, він живе у Празі, але народився, здається, тут, у Євічку.

— А бодай тобі! — радісно вигукнув капітан. — Правда твоя, хлопче. Це той, що держав на ринку мануфактурну крамницю. Ja, Бонді… як же пак його звали? Макс. Макс Бонді. То в нього тепер торгівля у Празі?

— Та ні, то, мабуть, був його батько. Цей Бонді зветься Г. Х. Президент Г. Х. Бонді, капітане.

— Г. Х… — капітан покрутив головою. — Г. Х… Тут не було ніякого Г. Х. Хіба що це Густль Бонді — але той зовсім не був президент. Густль був таке собі веснянкувате єврейське хлоп'я. Так це не може бути він.

— Це таки він, пане Вантох. Ви ж його стільки років не бачили.

— Ja, правду кажеш. Стільки років… — погодився капітан. — Сорок років, хлопче. То, може, той Густль і виріс. А що він таке?

— Він президент, правління МЕАТ — знаєте, отих великих заводів, де виробляють парові казани й таке інше… ну, і голова ще двох десятків акційних товариств та картелів. Дуже великий пан, пане Вантох. Його називають капітаном нашої промисловості.

— Капітаном? — здивувався capitain van Toch. — То виходить, я не єдиний капітан із Євічка? Бісова душа, то Густль також capitain. Треба його побачити. А він має гроші?

— Ще б пак. Без ліку, пане Вантох. У нього, певне, кількасот мільйонів. Це найбагатший чоловік у Чехії.

Капітан ван Тох глибоко споважнів.

— І теж capitain. Ну, дякую, хлопче. Що ж, попливу до нього, до того Бонді. Ja, Густль Бонді, I know[32]. Таке було єврейське хлоп'ятко. А тепер capitain Г. Х. Бонді. Ja, ja, як ті літа спливають!.. — меланхолійно зітхнув він.

— Пане капітане, нам уже пора йти, а то спізнимось на вечірній поїзд…

— Ну, то я проведу вас на пристань, — сказав капітан і почав зніматися з якоря. — Дуже радий, що ви до мене приїхали, панове. Я знаю одного редактора в Сурабайї, славний хлопчина, ja, a good friend of mine[33]. П'янюга страшенний. Коли хочете, я влаштую вас у газеті в Сурабайї. Не хочете? Ну, як хочете.

А коли поїзд рушив, капітан ван Тох неквапно й урочисто помахав великою блакитною хусточкою. З хусточки випала на пісок одна чимала, неправильної форми перлина. Перлина, якої ніхто ніколи не знайшов.

З. Г. Х. Бонді і його земляк

Як відомо, чим більша ви персона, тим менше написано на табличці коло ваших дверей. Приміром, старшому Максові Бонді треба було малювати великими літерами над крамницею, обабіч дверей і на вікнах, що тут "Макс Бонді, торгівля всіляким мануфактурним та галантерейним товаром: посаг для наречених, полотно, рушники,

скатерки й наволочки, ситець і батист, сукна найвищої якості, шовк, гардини, ламбрекени і всякий доклад для шиття. Засновано 1885 року". А коло дверей будинку його сина Г. Х. Бонді, капітана промисловості, президента компанії МЕАТ радника комерції, члена біржового комітету, віце-голови Спілки промисловців, Consulado de la Republica Ecuador[34], члена численних правлінь і т. д. І т. Ін., прикріплена вже тільки маленька чорна скляна табличка з золотими літерами

БОНДІ

І все. Просто Бонді. Хай інші пишуть на своїх дверях "Юліус Бонді, представник фірми "Дженерал моторс", або "Д-р мед. Ервін Бонді", або "С. Бонді і К°", але є один-єдиний Бонді, який — просто Бонді, без жодних дальших пояснень. (Я гадаю, що у папи римського на дверях написано просто "Пій", без ніякого титулу й без порядкового номера. А в господа бога й зовсім нема ніякої таблички ні на землі, ні на небі. Кожен сам повинен знати, що він тут живе. А втім, це сюди не стосується, це я просто так, мимохідь зауважив).

Ось перед цією скляною табличкою одного спекотного дня й зупинився добродій у білому моряцькому кашкеті і витер блакитною хусточкою м'ясисту потилицю. "Який пишний дім, хай йому біс", — подумав він і трохи нерішуче натиснув мідну кнопку дзвоника.

На дверях з'явився швейцар Повондра, зміряв очима огрядного добродія від черевиків аж до золотого шитва на кашкеті й стримано вимовив:

— Прошу?

— Слухай, голубе, — відказав огрядний добродій, — чи тут живе пан Бонді?

— А чого ви зволите? — крижаним тоном спитав пан Повондра.

— Скажіть йому, що з ним хоче поговорити капітан ван Тох із Сурабайї. Ja, — згадав чоловік, — ось картка. І подав панові Повондрі візитну картку, на якій був витиснутий якір і надруковано:

CAPTAIN J. VAN TOCH

E. I. & P. Co. S. CANDONG BANDOENG

Surabaya Naval Club[35]

Пан Повондра схилив голову й замислився. "Сказати йому, що пана Бонді нема вдома? Або що в пана Бонді, на жаль, якраз дуже важлива нарада?" Є відвідувачі, про яких треба доповідати, а є такі, що їх добрий швейцар виряджає сам. І ось тепер пан Повондра з прикрістю відчував, що його підводить інстинкт, яким він керувався в таких випадках. Цей огрядний добродій якось не підходив до жодної категорії небажаних відвідувачів, не був схожий ні на комівояжера, ні на представника добродійної спілки. А капітан ван Тох сопів, витирав хусточкою лисину і так простосердо кліпав блідо-голубими очима, що пан Повондра раптом наважився взяти на себе всю відповідальність.

— Заходьте, будь ласка, — сказав він. — Я доповім про вас панові раднику.

Capitain van Toch утирав блакитною хусточкою чоло і розглядався по вестибюлю. "Бісова душа, як цей Густль обставився! Просто як у салоні на пароплаві, що ходить з Роттердама до Батавії. Певно, грошей усаджено — страх подумати. А такий же був веснянкуватий єврейчик, — дивувався капітан.

Тим часом Г. Х. Бонді в своєму кабінеті замислено розглядав капітанову візитну картку.

— Чого йому треба? — підозріливо спитав він у швейцара.

— Пробачте, не знаю, — шанобливо промимрив пан Повондра.

Пан Бонді все держав Картку в руці. На картці витиснено якір. Capitain van Toch, Surabaja. Де вона, власне, та Сурабайя? Здається, десь на Яві. На пана Бонді дихнуло далиною. "Кандон-Бандунг" — наче удари гонґа, Сурабайя. А день саме такий тропічний… Сурабайя.

— Гаразд, проведіть його, — звелів пан Бонді.

У дверях зупинився огрядний чолов'яга в капітанському кашкеті й підніс руку до козирка. Пан Бонді ступив йому назустріч.

— Very glad to meet you, Capitain. Please, come in[36].

— Здрастуйте, здрастуйте, пане Бонді, — радісно вигукнув capitain.

— Ви чех? — Здивувався пан Бонді.

— Ja, чех. Таж ми знайомі, пане Бонді. З Євічка. Бакалійник Вантох, do you remember?[37]

— Правда, правда, — вигукнув пан Бонді радісно, але в душі відчув деяке розчарування (то він не голландець) — бакалійник Вантох, на ринку, так? А ви нітрохи не змінилися, пане Вантох. Не постарішали! Ну, як там ваша бакалія?

— ТЬапкз, — чемно відказав капітан. — Татусь давно відійшов, як то кажуть, у кращий…

— Помер? А, звісно, звісно. Правда, ви, пане, його син… — Очі пана Бонді раптом засвітились від спомину. — Слухайте, друже, чи ви не той Вантох, що бився зі мною в Євічку, ще як ми були хлопчаками?

— Ja, той самий, — поважно підтвердив капітан. — Через це ж мене й віддали з дому до Моравської Острави.

— Так, частенько ми з вами бились. Але ви були дужчий за мене, — по-спортивному чесно визнав пан Бонді.

— Ja, таки був. А ви були таке хирляве хлоп'я, пане Бонді. І вам добряче перепадало від мене. Еге, добряче.

— Перепадало, що правда, то правда, — зворушено віддався спогадам Г. Х. Бонді. — Та сядьте, земляче! Я дуже радий, що ви згадали про мене. А як ви тут опинились?

Капітан ван Тох з гідністю сів у шкіряне крісло й поклав кашкета на підлогу.

— Приїхав відпочити, пане Бонді. Еге. Отак-то, That's so[38].

— А пам'ятаєте, — все витав у спогадах пан Бонді, — як ви дражнили мене: "Свиняче вухо!"

— Ja, — сказав капітан і розчулено висякався в блакитну хусточку. — Ja, ja... Гарна пора була, хлопче. Та що вдієш, літа спливають... Тепер ми обидва старі люди і обидва капітани.

— Правда, ви капітан, — пригадав пан Бонді. — Хто б міг подумати! Capitain of long distances[39], — адже так це називається?

— Yea, sir. A Highseaer. East India and Pacific lines, sir[40].

— Гарна професія, — зітхнув пан Бонді. — Хоч сьогодні помінявся б із вами, капітане. Неодмінно розкажіть мені про себе.

— Атож, атож, — пожвавішав капітан. — Я б хотів дещо вам розповісти, пане Бонді. Дуже цікаве діло, друже.

Капітан ван Тох неспокійно озирнувся по кабінету.

— Ви чогось хочете, капітане?

— Ja. Ти пива не п'єш, пане Бонді? Я поки плив із Сурабайї, у мене все пересохло всередині.

Капітан почав шпортатись у просторій кишені штанів і вийняв звідти блакитну хусточку, полотняну торбинку з чимось, кисет із тютюном, ніж, компас і пачку грошей.

— Може, пошлеш когось по пиво? — сказав він. — Хоч би отого стюарда, що мене сюди до каюти завів.

Пан Бонді подзвонив.

— Не турбуйтеся, капітане. А поки що закуріть сигару.

Капітан узяв сигару з червоно-золотим поясочком і понюхав.

— Тютюн із Ломбока. Нічого не вдієш, там страшенні шахраї.

Потім ужахнувши пана Бонді, розім'яв коштовну сигару в могутній долоні й набив тютюновою потертю люльку.

— Ja, Ломбок. Або Сумба.

Тим часом у дверях нечутно з'явився пан Повондра.

— Принесіть пива, — звелів пан Бонді.

Пан Повондра звів брови.

— Пива? Скільки?

— A gallon[41], — буркнув капітан, кинув обгорілий сірник на килим і затоптав його ногою. — В Адені була страшенна спека, брате... Так у мене ось яка новина, пане Бонді. З Sunda-Islands, see?[42] Там би можна завести просто казкову комерцію, sir. A big business. Але це треба розповісти цілу... як це буде... story, га?

— Повість.

— Ja. Таку оповідочку, сер. Стривайте, — капітан звів до стелі свої незабудкові очі. — Не придумаю, з чого почати.

"Знову якісь ґешефти, — подумав Г. Х. Бонді. — Боже, яка нудота! Зараз почне розказувати, що він міг би вивозити швацькі машинки на Тасманію або парові казани та шпильки на Фіджі. Авжеж, казкова комерція. Тільки на це я вам і потрібен. Хай йому біс, я ж не гендляр! Я фантаст. Я на свій лад поет! Розкажи мені, Сіндбаде-мореплавцю, про Сурабайю або острови Фенікса. Чи не притягувала тебе магнітна гора, чи не заносив до свого гнізда птах Рок? Чи не вертаєшся ти з вантажем перлів, кориці й безоару? Ну ж бо, друзяко, починай свої байки!"

— Мабуть, почну з ящера, — оголосив капітан.

— З якого ящера? — здивувався радник комерції Бонді.

— Ну, з отих ящурів. Як це буде — lizards?

— Ящірки?

— Ja, хай їм біс, ящірочки. Там є такі ящірочки, пане Бонді.

— Де?

— А там, на одному острові. Назвати його тобі, хлопче, я не можу. Це дуже велика таємниця, worth of millions[43]. — Капітан ван Тох витер хусточкою лоба. — То де ж те пиво, хай йому біс?

— Зараз принесуть, капітане.

— Ja. Гаразд. Знаєте, пане Бонді, то дуже милі й славні тваринки — ті ящірочки. Я їх знаю, хлопче! — Капітан ляснув долонею по столу. — А що вони буцім чорти — то брехня. A damned lie, sir[44]. — Тоді вже скоріш ви самі чорт і я чорт, я, capitain van Toch, сер. Можете мені повірити.

Г. Х. Бонді злякався. "Біла гарячка! — подумав він. — Де ж заподівся той клятий Повондра!"

— Їх там є кілька тисяч, тих ящірочок, але їх весь час жерли оті… ну як же це буде, хай йому біс — sharks.

— Акули?

— Ja, акули. Ось чого ці ящірочки ніде й не живуть, тільки в одному місці, в тій затоці, що я не можу назвати.

— Отже, ті ящірки живуть у морі?

— Ja, в морі. Тільки вночі вони вилазять на берег, але ненадовго, бо їм знов треба в воду.

— А які вони на вигляд? — Пан Бонді намагався виграти час, поки вернеться той проклятущий Повондра.

— Ну, завбільшки вони з тюленів, але як спинаються на задні лапи, тоді вони отакі на зріст, — показав капітан. — Не скажу, щоб дуже гарні. У них нема ніяких лушпинок.

— Луски?

— Ja, лусочок. Зовсім голі, пане Бонді, наче жаби або саламандри. А передні лапки у них — ніби дитячі рученята, тільки пальчиків не п'ять, а чотири. Такі бідолашечки, — додав капітан жалісливо. — Але дуже розумні й славні тваринки, пане Бонді. — Капітан присів навпочіпки і почав тупцяти та погойдуватись.

— Отак вони чапають, ті ящірочки.

Капітан силкувався хвилясто вигинати свій масивний тулуб, а руки держав перед собою, як песик, що "служить", і не зводив з пана Бонді незабудкових очей, що ніби просили співчуття. Г. Х. Бонді глибоко зворушився і якось по-людському засоромився. А тут іще в дверях нечутно з'явився пан Повондра з глеком пива й обурено звів брови, побачивши, що капітан так непристойно поводиться.

— Давайте пиво і йдіть, — поквапно сказав Г. Х. Бонді.

Капітан, засапаний, випростався.

— Отакі вони, ті тваринки, пане Бонді. Your health. — І хильнув пива. — А пиво в тебе добряче, хлопче. Звісно, коли маєш такий дім... — Капітан утер вуса.

— А як же ви знайшли тих ящірок, капітане?

— Оце ж я й хочу розказати, пане Бонді. Довелося мені якось ловити перли на Танамасі. — Капітан затнувся. — Чи ще десь там. Ja, то був інший острів, а який — це поки що моя таємниця, хлопче. Люди

страшенні шахраї, пане Бонді, і язика перед ними розпускати не можна. І коли ті два бісові сингальці зрізали під водою shelles із перлами…

— Скойки?

— Ja. Оті скойки, що держаться за каміння, як чорт За грішну душу, і їх доводиться зрізати ножем. А ті ящірочки дивились на сингальців, тож сингальці й подумали, що то морські чорти. Страшенно темний народ — оті сингальці та батаки. Вони й кажуть, що там, мовляв, чорти. Ja. — Капітан гучно висякався в хусточку. — Ну і, розумієш, хлопче, воно мені вже не дало спокою. Я не знаю — чи тільки ми, чехи, такий цікавий народ, але де б я не стрів земляка, він в усе мусить стромляти носа, хоче знати, що там таке. По-моєму, це через те, що ми, чехи, ні в що не хочемо вірити. Отож мені й улізло в стару дурну голову, що треба подивитись на тих чортів ближче. Я, правда, був п'яний, але ж і налигався я через те, що мені ті дурні чорти не йшли з думки. Бо там, на екваторі, брате, можна спіткати все що завгодно. Ну, я й пішов увечері подивитися на той Девл-Бей…

Пан Бонді спробував уявити собі тропічну затоку, облямовану скелями і джунглями.

— Ну, і що ж?

— Отож сів там і цмокаю язиком: "Ц-ц-ц" — мовляв, Щоб ті чорти вийшли. І справді — за хвилинку вилазить із води одна така ящірка, спинається на задні лапки й починає крутити тулубом. І цмокає на мене: "Ц-ц-ц". Якби я не був п'яний, то, мабуть, вистрелив би в неї. Але ж я, брате, налигався, мов англієць, тож і кажу їй: паць, паць, паць, tapa-boy[45], іди сюди, я тобі нічого не зроблю.

— То ви до неї говорили по-чеському?

— Ні, по-малайському. Там найбільше говорять malayan, хлопче. А вона нічого, тільки тупцяє на місті та крутиться, мов дитина, коли соромиться. А в воді кругом уже було кількасот тих ящірочок — повистромляли з води мордочки й дивляться на мене. Ну, а я, правда, був тоді налиганий, то сів навпочіпки й теж почав тулубом крутити, мов та ящірка, — щоб вони мене не боялись. Тоді вилазить із води ще одна ящірка, зростом з десятирічного хлопця, і теж тюп-тюп-тюп… А в передній лапці держить перлову скойку.

Капітан хильнув пива.

— Твоє здоров'я, пане Бонді. Я, звісно, був тоді п'яний як квач, то й кажу їй: ах ти хитрюго! Хочеш, щоб я її тобі розкрив, ja? Ну то паць, паць сюди, я її ножем відкрию. Але вона ні руш — боїться ще. Я тоді знову почав так переминатись, як ото маленьке дівчатко, коли соромиться когось. Вона тоді причапала ближче, а я помаленьку простяг до неї руку й беру ту скойку в неї з лапки. Як по щирості, то боялись ми обоє, це ти можеш собі уявити, пане Бонді; але я, правда, був п'яний. Тож я взяв свій ніж та й розкрив ту скойку; лапнув пальцем усередині, чи нема там перлини — нема, тільки такі гидкі соплі, одне слово — слизуватий молюск, що в тих скойках живе. Ну то на, кажу їй, ц-ц-ц, їж, коли хочеш. І кидаю їй ту розкриту скойку. Побачив би ти, як вона її вилизувала. Певне, воно для тих ящірок страшенний tit-bit — як це буде?

— Ласощі.

— Ja, ласощі. Тільки що вони, бідолашечки, не можуть своїми пальчиками залізти в ту тверду шкаралупку. Невеселе життя, ja. — Капітан хильнув пива. — А потім я собі так усе зміркував, синку: коли ті ящірочки побачили, як сингальці ріжуть скойки, вони, мабуть, сказали собі: "Ага, це вони їх їдять", — і хотіли побачити, як сингальці розкриватимуть скойки. Бо той сингалець у воді й сам схожий на ящірку, тільки що ящірка розумніша від сингальця чи батака, бо хоче чогось навчитись. А батак ніколи нічого не навчиться, хіба лише красти, — з прикрістю додав капітан ван Тох. — А. як я там, на березі, почав

цокати язиком та крутити тулубом, то вони подумали, що і я, мабуть, якийсь такий великий salamander. Тому й не дуже боялись і прийшли до мене, щоб я їм розкрив ту скойку. Такі ото з них розумні та довірливі тварини.

Капітан ван Тох почервонів.

— Коли я, пане Бонді, познайомився з ними ближче, то почав роздягатись догола, щоб більше скидатись на них, бо вони ж голі; але їм усе дивно було, що у мене такі груди волохаті, ну і там усе інше... Ja. — Капітан витер хусточкою побагрянілу шию. — Чи не занадто довго я розводжуся, пане Бонді?

Г. Х. Бонді був зачарований.

— Ні, ні, що ви! Розповідайте далі, капітане.

— Ну гаразд, це я можу. Отож коли та ящірка вилизала скойку, інші, на неї дивлячись, також повиходили на берег. У декотрих теж були в лапках скойки — аж дивно, як вони зуміли віддерти їх від cliffs[46] такими дитячими рученятами без великого пальця. Зразу вони бентежились, а потім дозволили брати в них із рук ті скойки. Правда, не самі там були перлівниці, а й усякий непотріб, прості устриці тощо, але ті я кидав у воду й казав: "Ні, дітки, це нічого не варте, цього я своїм ножем не відкриватиму". Зате коли траплялась перлівниця, тоді я розкривав її ножем і мацав, чи нема там перлини. А скойку давав їм вилизати. А їх уже кількасот сиділо довкола, тих lizards — дивились, як я скойки розкриваю. Декотрі вже й самі пробували розколупати скойку якою-небудь шкаралупкою, що там валялася. От що мене здивувало, хлопче. Жодна тварина не вміє орудувати instruments: нічого не вдієш, тварина є тварина — природа, та й квит. Правда, в Бейтензоргу я бачив мавпу, що вміла відкривати ножем таку — як пак це називається — бляшанку з консервами, але ж мавпа — хіба то справжня тварина, сер? Тож я страх як здивувався. — Капітан хильнув пива. — За ту ніч, пане

Бонді, я знайшов у тих shells вісімнадцять перлин. Були малесенькі були й більші, а три — як кісточка з вишні, пане Бонді. Як кісточка. — Капітан ван Тох поважно закивав головою. — Вранці, коли вертався на судно, я казав собі: capitain van Toch, це тобі приверзлося, сер; ти, добродію, був п'яний і таке інше. Але що з того, коли в кишені у мене лежало вісімнадцять перлин! Ja.

— Такого чудового оповідання я ще ніколи не чув, — прошепотів пан Бонді.

— От бач, хлопче! — зраділо сказав капітан. — Удень я все обміркував. Я буду тих ящірок… приручати, так? Приручати й навчати, а вони носитимуть мені pearl-shells[47]. Там їм, певне, ліку немає— в тому Девл-Беї. Отож я ввечері знову подався туди, тільки вже трохи раніше. Як почало заходити сонце — бачу, ті ящірки вистромляють з води голови, то тут, то там — по всій затоці. Аж раптом дивлюсь — акула: спинний плавець з води виглядає. Тоді враз бурхнуло, плеснуло — і одну ящірочку мов лизень злизав. Я нарахував тих акул дванадцять, коли вони на заході сонця спливалися до Девл-Бею. Пане Бонді, ті падлюки за. один вечір зжерли більш як двадцять моїх ящірок! — вигукнув капітан і розлючено висякався. — ja, більше як двадцять! Воно й звісно, така гола ящірочка своїми лапками від акули не оборониться. Я трохи не плакав дивлячись. Якби ти сам побачив…

Капітан замислився.

— Я, розумієте, дуже люблю тварин, — сказав він нарешті й підвів на Г. Х. Бонді свої голубі очі. — Не знаю, як ви на це дивитесь, capitain Бонді…

Пан Бонді кивнув головою на знак згоди.

— От і добре, — зрадів капітан ван Тох. — Вони страшенно славні й розумні, ті tapa-boys; почнеш їм щось розказувати — вони тебе так

слухають, як собака свого хазяїна. А найдужче — оті їхні дитячі рученята… Розумієш, хлопче, я старий парубок, родини не маю… Іа, старому чоловікові гірко самотньому, — мурмотів капітан, перемагаючи хвилювання. — Страх які славні ті ящірочки, нічого не вдієш… Якби тільки акули не жерли їх так! І коли я на них, на тих sharks, став кидати каміння, то й вони, tapa-boys, теж почали кидати! Ти, пане Бонді, не повіриш. Звісно, далеко вони докинути не могли, бо ручки у них зовсім куценькі. Але диво це велике, брате. "Ну, коли ви такі молодчаги, хлоп'ята, — кажу я їм, — то спробуйте моїм ножем розкрити скойку". І поклав ніж додолу. Вони хвилинку соромились, а потім одна спробувала: взяла ніж і стромляє кінчик між ті шкаралупки. Розламуй, кажу їй, розламуй: поверни отак-о ніж, і все. А вона, бідолашечка, пробує, пробує, аж ураз хруснуло — і скойка розкрилася. От бач, кажу. Нічого хитрого й нема. Коли це зуміє якийсь там поганин, батак чи сингалець, то щоб tapa-boys та не зумів?.. Не міг же я, пане Бонді, тим ящіркам казати, що це якесь казкове marwel[48] і чудо, коли тварина зуміє таке. Тепер-то я можу признатися, що був… що був… ну, зовсім thunderstruck.

— Приголомшений, — підказав пан Бонді.

— Ja, правильно. Приголомшений. Усе це так мені влізло в голову, що я не знімався з якоря ще день. І ввечері вернувся до того Девл-Бею та знову дивився, як sharks жеруть тих моїх ящірок. Того вечора я, хлопче, заприсягся, що так цього не полишу. І їм теж дав своє слово честі, пане Бонді: "Tapa-boys, capitain van Toch обіцяє вам під оцими ясними зорями, що порятує вас".

4. Комерційне підприємство капітана ван Тоха

Капітан ван Тох вимовляв ці слова з таким запалом і хвилюванням, що у нього аж волосся на потилиці наїжачилось.

— Ja, сер, таку я тоді склав присягу. І відтодіг брате, я вже не мав і хвилини спокою. В Батангу взяв відпустку й послав тим панам до

Амстердама сто п'ятдесят сім перлин — усе, що наносили мені мої тваринки. А потім розшукав одного такого типа— даяк був, a shark-killer[49] — убивав акул ножем у воді. Страшенний злодюга й душогуб. Тоді разом з ним подався на одному невеличкому tramp[50] на Танамасу й кажу: тепер, fella[51], ти вбиватимеш тут акул своїм ножем. Я хотів, щоб він винищив тих акул і вони дали спокій моїм ящіркам. Він був такий душогуб і поганин, той даяк, що нітрохи не боявся тих tapa-boys. Чорт чи не чорт — йому було байдуже. А я тим часом робив на тих lizards свої observations[52] та experiments[53] — та стривай, у мене є такий корабельний журнал, я до нього. щодня все записував.

Капітан вийняв з нагрудної кишені великого блокнота й заходився гортати його.

— Яке у нас число сьогодні? А, так, двадцять п'яте червня. Ну, то візьмімо тоді хоч би двадцять п'яте червня минулого року. Ja, ось воно. "Даяк забив акулу. Lizards страшенно цікавляться здохлякою. Тобі..." Це була одна така ящірка, невелика, але дуже кмітлива, — пояснив капітан. — Я ж мусив подавати їм усякі імена, щоб було як писати про них у журналі. "Тобі стромляв пальці в дірки від ножа. Увечері носили сушняк мені на багаття". Це нецікаве, — мурмотів капітан. — Я знайду якийсь інший день. Ну, хай двадцяте червня... "Lizards будували далі свій"... як це буде — jetty?

— Греблю?

— Ja, греблю. Таку dam[54]. Отже: "Будували далі свою нову греблю на північно-західному кінці Девл-Бею". Слухай, це було диво, а не робота! — пояснив капітан. — Справдешній breakwater.

— Хвилеріз?

— Ja. Вони клали на тому боці свою ікру й хотіли мати там тиху воду, розумієш? Це вони самі придумали там зробити таку dam; але, щоб ти

знав, жоден урядовець чи інженер із амстердамського Waterstaat[55] не склав би кращого проекту для такої підводної греблі. Робота перший сорт, от тільки вода їм усе підмивала. Вони виривають під водою такі глибокі нори в березі й удень сидять у тих норах. Страшенно кмітливі тварини, сер, достоту як beavers.

— Бобри?

— Ja, оті великі миші, що вміють перегачувати річки. У них там, у Девл-Беї, була сила-силенна таких гребель та гребельок, таких гарних рівненьких сіатз, неначе справжнє місто. А врешті вони надумали відгородити греблею увесь Девл-Бей. Значить, так: "Уже вміють підважувати каміння підоймами", — прочитав він далі. — "Альбертові (це був один tapa-boy) розчавило два пальці. Двадцять першого. Даяк з'їв Альберта! Але живіт заболів. П'ятнадцять крапель опію. Пообіцяв, що більше такого не робитиме. Цілий день ішов дощ... Тридцятого червня. Lizards будували греблю. Тобі не хоче працювати". Ох, і розумнющий же був! — захоплено, пояснив капітан. — Розумні ніколи не хочуть нічого робити. Він весь час якісь витівки витівав, той Тобі. Нічого не вдієш, між ящірками теж буває дуже велика різниця... "Третього червня. Сержант одержав ніж". Сержант — то була така велика, сильна ящірка. І кмітлива теж... "Сьомого червня. Сержант забив ножем одну cuttlefish" — то така риба, що має в собі всередині оті темні дрислини, знаєш?

— Каракатиця?

— Ja, вона, вона. "Дванадцятого липня. Сержант забив ножем велику jelli-fish[56]"— то така гидота, наче з холодцю, а жалиться, як кропива. Паскудна тварюка. А тепер слухай уважно, пане Бонді: "Тринадцятого липня". У мене тут підкреслено: "Сержант забив ножем невелику акулу. Вага сімдесят фунтів". Оце воно й є, пане Бонді! — виголосив капітан Й. ван Тох урочисто. — Ось написано чорним по білому. Це був великий день. Тринадцятого липня. — Капітан згорнув блокнот. — Я нітрохи не соромлюсь, пане Бонді: там, на березі Девл-Бею, я впав навколішки й заплакав від щирої радості. Відтоді я вже знав, що мої tapa-boys не

піддадуться. Сержант за це одержав гарного нового гарпуна — бо нема краще за гарпун, хлопче, коли хочеш полювати на акул, — і я кажу йому: be a man[57], Сержанте, й покажи всім tapa-boys, що можна оборонятись. І ти знаєш, брате, — капітан схопився й у захваті грюкнув кулаком по столу, — за три дні там плавала здоровезна дохла акула, full of gashes, як це буде?

— Вся в ранах.

— За, вся в дірках від того гарпуна. — Капітан хильнув пива, аж забулькотіло. — Ось воно як, пане Бонді. Аж тоді я уклав з тими tapa-boys… щось ніби контракт. Дав їм своє слово, що як вони носитимуть мені перлові скойки, я за це їм даватиму harpoons і knives, гарпуни й ножі, щоб вони могли оборонятись, see? Це чесний бізнес, сер. Що вдієш — треба бути чесним навіть із тваринами. Дав я їм ще й дерева. І дві залізні wheelbarrows.

— Візки? Тачки?

— Ja, такі тачки. Щоб вони могли возити камінь на ту свою греблю. Бо вони, сердеги; мусили все носити в лапках, розумієш? Одне слово, дістали вони цілу купу всякої всячини. Я не хотів би їх обшахрати, нізащо в світі. Стривай, хлопче, зараз я тобі щось покажу.

Капітан ван Тох однією рукою трохи підняв черево, а другою видобув із кишені штанів полотняну торбинку.

— Ось воно! — сказав він урочисто й висипав вміст торбинки на стіл.

Там було з тисячу перлин, дрібних і великих: і з конопляне сім'я, і більші, з горошину, а кілька штук — із вишню; бездоганно круглі, мов крапля і горбкуваті, "бароккові", сріблясті, голубуваті, тілесні, жовтаві, з чорним і рожевим полиском. Г. Х. Бонді був як заворожений: він не міг

відірватись від тих перлів, перебирав їх руками, качав кінчиками пальців, накривав обома долонями.

— Яка краса! — у захваті прошепотів він. — Це наче сон, капітане!

— Ja, — незворушно відказав капітан. — Гарні. А акул за той рік, що я з ними пробув, вони забили з тридцять. У мене тут записано, — він поплескав по нагрудній кишені. — Зате скільки я їм ножів дав — і п'ять гарпунів… Мені ті ножі обійшлися мало не по два американських долари аріесе, за штуку цебто. Добрячі ножі, хлопче, з тієї сталі, що її не бере ніяка rust.

— Іржа.

— Ja. Бо то мусили бути підводні ножі — для моря. Та ще й батаки купу грошей мені коштували.

— Які батаки?

— А тубільці на тому острові. У них такий забобон, що ті tapa-boys — буцімто чорти, і вони їх страшенно бояться. Тож як побачили, що я з тими їхніми чортами розмовляю, то хотіли мене на смерть убити. Цілі ночі дзвонили в дзвони, щоб тих чортів, мовляв, відігнати геть від свого кампонгу. Страшенний ґвалт здіймали, сер. А вранці тоді щоразу вимагали, щоб я їм за те дзвоніння платив. Мовляв, за клопіт. Та нічого не вдієш: ті батаки страшенні злодюги. Але з tapa-boys, сер, із тими ящірками можна було б провадити чесний бізнес. Ось як. Дуже вигідне діло, пане Бонді.

Г. Х. Бонді здавалось, наче він снить.

— Купувати в них перли?

— Ja. Тільки в Девл-Беї перлів уже нема, а на інших островах нема tapa-boys. Ось у чому вся річ, брате. — Капітан Й. ван Тох гордо надув щоки. — Оце й є та велика комерція, що я придумав. Хлопче, — сказав він, штрикаючи товстим пальцем у повітря, — адже ж тих ящірок хтозна-як побільшало, відколи я став опікуватися ними! Вони тепер можуть оборонятись, you see[58]? Га? І буде їх усе більше й більше! Ну як, пане Бонді? Правда, розкішна комерція?

— До мене чогось не доходить, що ви маєте на увазі, — невпевнено промовив Г. Х. Бонді.

— Таж розвозити tapa-boys на інші перлові острови, — нарешті виклав своє капітан. — Я спостеріг, що ті ящірки не можуть самі перебратися через глибоке відкрите море. Вони можуть трохи плавати, а трохи чапати по дну; але на великій глибині для них занадто сильний тиск води: вони, бач, дуже м'які. Та якби я мав такий пароплав, щоб у ньому зробити такий tank — басейн для води, — то міг би розвозити їх куди схочу, see? А вони б там шукали перлів, а я б їздив до них і привозив їм ножі, гарпуни та всяку всячину. Ті бідолахи там у Девл-Беї так роз… розпоросились, чи як?

— Розплодились.

— Ja, так розплодилися, що їм скоро вже не буде чого їсти. Вони їдять усяку там дрібну рибку, та молюсків, та різних водяних комах; але, певно, зможуть жерти й картоплю, і сухарі, і всякий звичайний харч. Тож їх можна б і годувати в тих Іапкз на судні. А я б їх у підходящих місцях, де не густо людей, пускав назад у воду й улаштовував там такі… такі farms[59] для тих моїх ящірок. Бо я б хотів, щоб вони могли прогодуватися. Вони дуже славні й розумні тварини, пане Бонді. Та ти сам, як побачиш їх, то скажеш: гелло, capitain, корисна в тебе худібка. Ja. А люди тепер аж казяться за перлами. Оце і є той великий бізнес, що я придумав.

Г. Х. Бонді розгубився.

— Мені страшенно шкода, капітане, — почав він нерішуче, — але… я справді не знаю…

Голубі, очі капітана ван Тоха налилися слізьми.

— Отож-бо й лихо, хлопче. Я б тобі лишив усі ці перли як… як guaranty[60] за судно, але сам я того судна купити не можу. Я знаю одне дуже підходяще в Роттердамі… з дизельним двигуном…

— А чого ви не запропонували цієї справи комусь у Голландії?

Капітан покрутив головою.

— Я тамтешніх людей знаю, хлопче. З ними я про це діло не можу говорити. Я міг би… — додав він замислено. — Я міг би возити на тому судні й інші речі, всілякі goods[61], сер, і продавав би на тих островах, іа, це б я міг робити. У мене там сила знайомств, пане Бонді. А водночас міг би мати на судні такі tanks для тих моїх ящірок…

— Про це, мабуть, можна поміркувати, — сказав пан Бонді. — Бо якраз недавно… Атож, нам треба шукати нових ринків для нашої промисловості. Якраз недавно я розмовляв про це з кількома людьми… Я не від того, щоб купити одно-двоє суден: одне для Південної Америки, а друге — для східних країв…

Капітан ожив.

— І добре зробиш, пане Бонді. Судна тепер страшенно дешеві, їх можна накупити повну гавань… — І капітан ван Тох пустився в технічні подробиці, де й за яку ціну продаються всякі vessels, boats і tank-steamers[62]; Г. Х. Бонді не слухав його, а тільки розглядав.

Г. Х. Бонді знався на людях. Він ні на мить не сприймав серйозно ящірок капітана ван Тоха; але сам капітан здавався йому вартим уваги. Чесний чоловік, безперечно. І знає умови там, на Півдні. Звичайно, божевільний. Але з біса симпатичний. У серці Г. Х. Бонді забриніла якась фантастична струна. Кораблі з перлами й кавою, кораблі з прянощами й усіма пахощами Аравії. Г. Х. Бонді опанувало те невиразне почуття, яке з'являлось у нього перед кожною важливою і вдалою постановою, — почуття, яке можна виразити словами: "Сам не знаю чому, але, мабуть, візьмусь за це діло". А capitain van Toch тим часом малював у повітрі своїми ручиськами судна з awning-decks[63] або з quarter-decks[64], розкішні судна, хлопче...

— Знаєте, що, капітане Вантох, — раптом сказав Г. Х. Бонді, — приходьте ще раз за два тижні. Тоді й поговоримо про судна.

Capitain van Toch зрозумів, як багато означають ці слова. Він почервонів з радості і насилу вимовив:

— А ящірок... можна буде мені возити на тому пароплаві?

— Аякже! Тільки, прошу вас, нікому про них не кажіть. А то люди подумають, що ви збожеволіли... та й я з вами.

— А оці перли можна залишити тут?

— Можна.

— За., тільки мені треба вибрати дві гарненькі перлини, я хочу їх комусь послати.

— Кому?

— А одним там двом гесіасіогз. Ja, хай йому біс, стривай.

— Що?

— Сто чортів, як же їх звати? — Капітан ван Тох розгублено закліпав голубими очима. — От же дурна голова в мене, брате. Я вже не пам'ятаю, як звалися ті два bous...

5. Капітан Й. ван Тох і його дресировані ящери

— Щоб я пропав, коли це не Єнсен! — вигукнув якийсь чоловік у марсельському шинку.

Швед Єнсен звів очі.

— Стривай, — сказав він, — і помовч поки я тебе згадаю.

Він узявся рукою за лоб.

— "Морська чайка"? Ні. "Імператриця Індії"? Ні. "Пернамбуко"? Ні. Ага, згадав: "Ванкувер". Три роки тому на "Ванкувері", лінія Осака — Фріско[65]. А звати тебе Дінгль, шибайголово, і ти ірландець.

Чоловік вишкірив жовті зуби й сів за стіл.

— Right[66], Єнсене. І п'ю будь-яку горілку, коли частують. Звідки ти тут узявся?

Єнсен кивнув головою кудись убік:

— Я тепер плаваю на лінії Марсель — Сайгон. А ти?

— А я маю відпустку, — похвалився Дінгль. — То оце їду додому — подивитися, скільки там у мене прибуло дітей.

Єнсен поважно закивав головою.

— Що, знов витурили? Пияцтво на службі і таке інше. Якби ти, хлопче, ходив до Християнської спілки, як я, то…

Дінгль весело вишкірився.

— Оце тут твоя Християнська спілка?

— Таж сьогодні субота, — буркнув Єнсен. — А де ж ти плавав?

— А на одному трампі, — ухильно відказав Дінгль. — Усякі острови там на Півдні.

— Хто капітан?

— Такий собі ван Тох, голландедь, чи що.

Швед Єнсен на хвильку замислився.

— Капітан ван Тох. Я з ним теж колись плавав, брате. Судно — "Кандон-Бандунг". Лінія — від чорта до диявола. Гладкий, лисий і лається навіть по-малайському, аби крутіш було. Знаю добре.

— Він уже й тоді був такий схиблений? Швед похитав головою.

— Старий Тох — all right[67], будь певен.

— Він уже й тоді возив із собою тих своїх ящірок?

— Ні. — Єнсен на мить завагався. — Щось таке я чув… у Сінгапурі. Один патякало там молов язиком про це.

Ірландець трохи образився:

— То не патякання, Єнсене. То свята правда — про ящірок.

— Той, у Сінгапурі, теж казав, що це правда, — пробурчав швед. — Та однаково дістав по зубах, — додав він переможно.

— То послухай, що я тобі про це розкажу, — не здавався Дінгль. — Вже хто-хто, а я знаю. Я те стерво бачив на власні очі.

— І я бачив, — буркнув швед. — Майже чорні, разом із хвостом десь так метр шістдесят і ходять на задніх лапах. Знаю.

— Ой гидкі! — аж здригнувся Дінгель. — Поспіль у бородавках. Матінка пресвята, я б нізащо на світі не доторкнувся до них! Адже воно, мабуть, отруйне.

— Пусте, — заперечив швед. — Я, брате, колись служив на судні, що перевозило людей. На верхній і нижній палубі повно люду, і жінок теж і таке інше. І танцюють, і в карти грають… Я там був. Кочегаром, розумієш? А тепер скажи мені, телепню: що отруйніше?

Дінгль сплюнув.

— Якби то були крокодили, я б ні слова не сказав. Я теж одного разу віз гаддя для звіринцю — з Банджер-масіна. Ото був сморід! Але ці ящірки… То страх які чудні звірі, Єнсене. Вдень то ще дарма, вдень вони сидять у таких басейнах з водою: але вночі вилазять із них — і чап-чап, чап-чап… Аж кишіло по всьому судну. Спинається на задні лапи і повертає голову вслід за тобою… — Ірландець перехрестився. — І цмокають на тебе язиком — "ц-ц-ц", як оті повії в Гонконгу. Хай мені бог простить, але я гадаю, — тут якесь нечисте діло. Якби не так скрутно було з роботою, я б там і години не лишився, Єнсе. Ані години.

— Ага, — сказав Єнсен. — То через це ти й вертаєшся до матусі.

— Трохи й через це… Там, щоб витримати, доводилось пити як не в себе, а капітан щодо цього, ти знаєш, крутий. А як я одну з тих тварюк ногою стусонув, отоді буча збилася! Авжеж, стусонув, та ще й з яким смаком, брате! Аж хребет їй перебив. Побачив би ти, що старий виробляв тоді! Посинів увесь, ухопив мене за в'язи й був би викинув за борт, якби не стояв поруч штурман Грегорі. Знаєш його?

Швед тільки головою кивнув.

— "Вистачить із нього, сер", — каже штурман та бурх мені на голову відро холодної води. А в Кокопо я зійшов на берег. — Дінгль чвиркнув, і плювок полетів довгою положистою дугою. — Старому ті почвари любіші від людей. Ти знаєш, що він учив їх говорити? Їй же богу, він на цілі години замикався з ними й гомонів до них. Мабуть, він їх для цирку дресирує. Але наичудніше те, що він їх потім у море випускає. Стане на якір біля якого-небудь дурного острівця, плаває шлюпкою понад берегом і міряє глибину; а потім замкнеться коло тих баків, відкриє люк у борту й пускає тих почвар у воду. А вони, брате, стрибають із того віконця, мов тюлені в цирку, — десять, дванадцять штук… А потім уночі старий Тох везе на берег якісь ящики. Що там у тих ящиках — ніхто не знає. Потім знімається з якоря й пливемо далі. От які справи зі старим Тохом, Єнсе. Дивне діло. Дуже дивне.

В очах Дінгля блимнув жах.

— Боже праведний, як мені там було страшно, Єнсе! Я пив, брате, пив як навіжений, а потім, коли воно вночі чапало по всьому судну, та "служило" на задніх лапках, та цмокало: "Ц-ц-ц", — я часом гдумав, що це мені верзеться з перепою. Зі мною вже колись було таке у Фріско. Та ти ж знаєш, Єнсене; але того разу я бачив самих павуків. Дохтори в sailor-hospital[68] казали — "де-лі-рі-ум". То я вже й сам не знаю. Але потім я спитав у здоровила Бінга, чи й він бачив усе те вночі, то він

сказав, що бачив. Буцімто на власні очі вгледів, як один ящер узявся за. клямку і зайшов до капітанової каюти. Правда, той Джа теж пив страшенно, то я не знаю… Як ти гадаєш, Єнсе, — може, й у Бінга був де-лі-ріум? Чи ні?

Швед Єнсен тільки плечима знизав.

— А німець Петерс розказував, ніби на островах Маніхікі, відвізши капітана на берег, сховався за каміння й підгледів, що там старий Тох робить із тими ящиками. То він каже, ніби ящери їх самі повідкривали, коли старий дав їм долото. І знаєш, що було в тих ящичках? Буцімто ножі. Такі довгі ножі та гарпуни тощо. Я, правда, Петерсові не вірю, бо він окуляри носить, але все-таки дивне діло, брате. Як ти гадаєш?

У Єнсена набрякли жили на лобі.

— Я так гадаю, — пробурчав він, — що той твій німець стромляє носа в те, до чого йому нема ніякого діла, розумієш? І я б йому цього не радив.

— Ну, то так і напиши йому, — насмішкувато мовив ірландець. — Найпевніша адреса — у пекло, там він, певне, одержить твого листа. А знаєш, що мене дивує? Що старий Тох час від часу плаває провідувати своїх ящерів у тих місцях, де він їх понапускав. Їй же богу, Єнсен. Каже вночі відвезти себе шлюпкою на берег і вертається аж уранці. То скажи мені, Єнсен, до кого він там ходить. І ще скажи, що в тих пакуночках, що він посилає до Європи. Диви, отакенький пакуночок, а він його страхує на тисячу фунтів.

— Звідки ти знаєш? — іще дужче насупився швед.

— Звідки знаю, звідти знаю, — ухильно відказав Дінгль. — А знаєш, звідки старий Тох возить тих ящерів? З Девл-Бею. З Чортової затоки, Єнсе. У мене там є один знаиомий, агент, людина освічена, то він мені,

брате, казав, що то ніякі не дресировані ящери. Де там! Це хай хтось малим дітям розказує, ніби то просто тварини. А нас, хлопче, такими баєчками ле заморочиш. — Дінгль значуще моргнув. — Ось воно як, Єнсене, щоб ти знав. А ти мені казатимеш, ніби капітан ван Тох all pight.

— Ану, скажи ще раз! — грізно прохрипів здоровенний швед.

— Якби старий Тох був all pight, то не розвозив би по світу чортів і не напускав би їх усюди по островах, як вошей у кожух. Він, Єнсе, розвіз їх кілька тисяч за той час, поки я з ним плавав. Старий Тох продав свою душу, брате. І я знаю, чим йому чорти платять. Рубінами, перлами і таким іншим. Певне, задарма він би такого не робив.

Єнс Єнсен почервонів, як буряк.

— А тобі що до того?! — ревнув він і грюкнув по столу. — Ти пильнуй свого діла!

Невеличкий Дінгль аж підскочив з переляку.

— Ну що ти… ну чого ти так раптом! — забелькотів він розгублено. — Я тільки кажу, що бачив. А коли хочеш, то воно мені тільки приверзлося. І ти мені оце верзешся, Єнсен. Коли хочеш, я скажу, що це де-лі-ріум. І не сердься на мене, Єнсен. Сам же знаєш, що це зі мною вже було у Фріско. Тяжкий випадок, казали дохтори в sailor-hospital. Їй же богу, друзяко, то мені тільки верзлося, ніби я бачу тих ящерів, чи чортів, чи що воно таке. А їх там не було.

— Були, Пате, — похмуро заперечив швед. — Я сам їх бачив.

— Ні, Єнсе, — ще переконував його Дінгль. — То в тебе був тільки де-лі-ріум. Старий Тох all pight, але не слід би йому розвозити чортів по світі. Знаєш, що? Я як приїду додому, то замовлю службу божу за його душу. Щоб я пропав, Єнсене, коли не зроблю так.

— У нашій вірі цього нема, — меланхолійно прогув швед. — А як ти гадаєш, Пате, чи воно помагає, як за кого замовити ту службу?

— Ого, ще й як! — вигукнув ірландець. — Я вдома не раз чув, що помагало… навіть у найтяжчих випадках. І проти чортів, і взагалі, розумієш?

— Ну, то замовлю і я католицьку службу, — вирішив Єнс Єнсен. — За капітана ван Тоха. Але я замовлю тут, у Марселі. Мабуть, в. отій великій церкві вийде дешевше, по гуртовій ціні.

— Може, й так: але ірландська служба краща. У нас, брате, є такі ченці — ну чисто тобі чаклуни. Достоту як факіри або погани.

— Слухай, Пате, — сказав Єнсен. — Я б тобі дав дванадцять франків на ту службу божу. Але ж ти, брате, ледащо, ти їх проп'єш.

— Ну що ти, Єнсе! Невже б таки я взяв на душу такий гріх. Та постривай: коли ти мені не віриш, я дам тобі розписку на ті дванадцять франків, хочеш?

— Можна, — відказав швед, що любив порядок.

Дінгль пішов випросив клаптик паперу та олівець і розіклався з тим на весь стіл.

— То що треба написати?

— Напиши вгорі, що це розписка, — відказав Єнс Єнсен, дивлячись йому через плече.

І пан Дінгль повільно, з натуги вистромляючи язик і слинячи олівця, написав:

Росписка

Цим пітверджую, що одержав від Єнса Єнсена на службу Божу за Душу Капітана Тоха двана 12 франків

Пат Дінгль

— Добре буде? — невпевнено спитав Дінгль. — А в кого з нас має зостатися цей папірець?

— Та в тебе ж, йолопе, — відказав швед, не довго думаючи. — Це пишеться на те, щоб людина не забула, що одержала гроші.

Ті дванадцять франків пан Дінгль пропив у Гаврі, а крім того, замість до Ірландії, подався звідти до Джібуті; одне слово, служба божа не була відправлена, і через це ніяка вища сила не втрутилась у природний хід подій.

6. Яхта в лагуні

Містер Ейб Леб примруживши очі, дивився на захід сонця. Йому кортіло якось висловити, яке гарне це видовище, але його любонька Лі, вона ж таки міс Лілі Веллі, за документами — панна Ліліан Новак, а серед друзів — Золотокоса Лі, Біла Лілея, "ота довгонога Ліліан" і ще як там її називали в сімнадцять років, спала на теплому піску, вгорнувшись у волохатий купальний халат і скрутившись калачиком, наче собачка. Тому Ейб не сказав нічого про красу природи й тільки зітхнув, ворушачи пальцями босих ніг, бо між ними поналипав пісок. Неподалік у морі видніла яхта "Глорія Пікфорд" — ту яхту Ейб одержав від татуся Леба за те, що склав екзамени в університеті. Татусь Леб — молодчага. Джес Леб, магнат кінематографії і так далі. Він сказав: "Ейбе, запроси кількох приятелів чи приятельок та побач трохи світу". Ох, який молодчага! І ось тепер он там на перламутровій гладіні моря стоїть "Глорія Пікфорд", а тут спить на теплому піску любонька Лі. Ейб аж зітхнув від великого

щастя. Бідненька, спить, як дитина. Містер Ейб відчув непереборне бажання врятувати її від якоїсь небезпеки. Власне, йому слід би справді одружитися з нею, подумав молодий містер Леб, і серце його стислось від прекрасного й болісного почуття, в якому змішувалися незламна рішучість і страх. Матуся, напевне, не дасть згоди на це одруження, а татусь тільки руками розведе: "Ти здурів, Ейбе". Просто батько й мати не можуть зрозуміти цього, от і все. І містер Ейб, зітхнувши від безмірної ніжності, прикрив полою халата біленьку ніжку любоньки Лі. "І чого в мене такі страшенно волохаті ноги!" — збентежено подумав він.

"Боже, як же тут гарно! Шкода, що Лі цього не бачить. — Містер Ейб замилувався звабливою лінією її стегна і за якоюсь невиразною асоціацією почав думати про мистецтво. Адже любонька Лі також належить до мистецького світу. Вона кіноартистка. Правда, ще не зіграла жодної ролі, але твердо постановила собі, що буде найвидатнішою кінозіркою всіх часів і народів[69]; а що Лілі вирішила, того вона доможеться. "От саме цього й не розуміє матуся: артистка — це артистка, вона не може бути такою, як інші дівчата. А до того ж інші дівчата нітрохи не кращі, — відзначив містер Ейб, — ось хоч би ця Джуді на яхті, така багата дівчина, а я ж знаю, що Фред-бейсболіст ходить до неї в каюту. Щоночі, пробачте, тоді як ми з Лі… Просто Лі не така. Я радий за Фреда, — великодушно подумав Ейб, — він же мій однокурсник; але щоночі — такій багатій дівчині не слід би цього робити. Тобто дівчині з такої родини, як Джуді. А вона ж і не артистка. І про що ті дівчата часом шепочуться, — згадав Ейб. — І як у них тоді очі блищать, і як вони хихочуть… Ми з Фредом про такі речі ніколи не розмовляємо. А Лі не слід би випивати стільки коктейлів, бо вона потім сама не тямить, що плеще… Як, наприклад, сьогодні пополудні — це було зайве… Тобто коли вона з Джуді засперечалася, в котрої гарніші ноги. Звісно, що в Лі. Хто-хто, а я знаю… Та й Фредові не варт було придумувати таку дурницю, як отой конкурс гарних ніг." Такі речі можна робити де-небудь на Палм-Біч, але не в інтимній компанії. І дівчатам навіщо було так високо підсмикувати спідниці? Адже то були вже не тільки ноги. Принаймні Лі не слід було. Та ще перед Фредом! Та й такій багатій дівчині, як Джуді, теж не годилося так… І самому мені не треба

було кликати капітана за суддю. Це вийшло по-дурному. Як той капітан почервонів та наїжачив вуса! "Даруйте, сер!" — та грюк дверима! Прикро. Страшенно прикро. І капітанові не годилось би поводитися так грубо. Кінець кінцем це ж моя яхта... Правда, в капітана нема з собою любоньки; тож як йому, сердезі, дивитись на такі речі? Тобто через те, що він мусить жити сам... А чого Лі плакала, коли Фред сказав, що в Джуді ноги гарніші? Потім вона казала, що Фред страшенно невихований, що він їй псує всю втіху від подорожі... Бідненька моя Лі!.. А тепер дівчата не розмовляють одна з одною. А коли я хотів поговорити з Фредом, Джуді покликала його до себе, як цуцика. А Фред же мій найкращий друг. Звісно, коли він коханець Джуді, то мусить казати, що в неї ноги гарніші. Правда — йому не слід було твердити це так категорично. Це була нетактовність перед бідолашною Лі; вона правду каже, що Фред самозакоханий бовдур. Страшенний бовдур... Правду кажучи, не так я уявляв цю подорож. І на біса я взяв цього Фреда!"

Містер Ейб помітив, що вже не милується перламутровим морем, а з похмурою, дуже похмурою міною пересіває між пальцями пісок із дрібненькими черепашками. На серці в нього було тяжко й прикро. Татусь сказав: "Побач трохи світа". Чи вони вже побачили трохи світа? Містер Ейб намагався згадати, що ж він, власне, бачив, але в пам'яті його зринало лише одне: як Джуді та любонька Лі демонструють свої ноги, а Фред, плечистий Фред сидить перед ними навпочіпки. Ейб іще дужче спохмурнів. "Як же хоч цей кораловий острів називається? Тараїва, казав капітан. Тараїва, чи Тахуара, чи Тараїхатуара-та-хуара. Може, краще було б уже вернутись додому, і я скажу старому Джесові: татку, ми були аж на Тараїхатуарі-та-хуарі. Якби хоч я того капітана не кликав! — злостився на себе містер Ейб. — Треба побалакати з Лі, щоб такого більше не робила. Боже, як воно вийшло, що я її так страшенно кохаю! Коли прокинеться, треба поговорити з нею. Сказати їй, що ми могли б побратися... — Очі в містера Ейба були повні сліз: — Боже, чи це кохання, чи мука, чи, може, ця нестерпна мука від того, що я її кохаю?"

Підведені синім, лискучі повіки любоньки Лі, схожі на тонесенькі скойки, здригнулися.

— Ейбе, — почувся сонний голос, — ти знаєш, про що я думаю? Що на цьому острові можна зняти роз-кіш-ний фільм.

Містер Ейб засипав свої нещасливі волохаті ноги дрібним піском.

— Чудова ідея, любонько. А який?

Любонька Лі розплющила свої бездонно сині очі.

— Ну, хоч би так: уяви собі, що я буду на цьому острові Робінзонкою. Жінкою-Робінзоном. Правда, напрочуд нова думка?

— Атож, — невпевнено відповів містер Ейб. — А як би ти попала на цей острів?

— Дуже просто, — промовив солодкий голосок. — Наша яхта розбилась би під чаа бурі й ви всі потонули — ти, Джуді, капітан і всі.

— І Фред теж? Адже Фред плаває як риба.

Гладеньке чоло насупилось.

— Ну, хай Фреда з'їсть акула. Це буде розкішний кадр! — любонька аж у долоні заплескала. — Адже у Фреда неймовірно гарне тіло, правда?

Містер Ейб зітхнув.

— А далі як?

— А мене б непритомну викинула на берег хвиля. Я була б у піжамі — в отій "синій у смужечку, що так тобі сподобалася позавчора. — З-під ніжних примружених повік сяйнув погляд, щодуже до речі й наочно демонстрував спокусницьку сиДу жіноцтва. — Власне, цей фільм має

бути кольоровий. Усі кажуть, що синій колір надзвичайно пасує до мого волосся.

— А хто б тебе там знайшов? — діловито допитувався містер Ейб.

Любонька замислилась.

— Ніхто. Який же з мене був би Робінзон, якби тут були люди, — сказала вона несподівано логічно. — Тому ж і роль така чудова, що я весь час грала б сама. Уяви собі: "Лілі Веллі в головній і взагалі єдиній ролі!"

— І що б же ти робила протягом цілого фільму?

Лі звелась на одному лікті.

— Це я вже придумала. Купалась би й співала на високій скелі.

— В піжамі?

— Без, — відказала любонька. — Правда, це був би страшенний фурор?

— Ну, не грала б же ти весь фільм голою, — промурмотів Ейб відверто несхвально.

— А чому? — невинно здивувалась любонька. — Що тут такого?

Містер Ейб промимрив щось нерозбірливе.

— А потім... — Лі задумалася. — Стривай, уже знаю. Потім мене викрала б горила. Розумієш, така страшенно волохата чорна горила.

Містер Ейб почервонів і став заривати свої ненависні ноги ще глибше в пісок.

— Але ж тут нема ніяких горил, — заперечив він не дуже переконливо.

— Є. Тут є всілякі звірі. Треба дивитись на це по-мистецькому, Ейбе. До мого кольору шкіри горила пасуватиме надзвичайно. А ти помітив, які у Джуді волосаті ноги?

— Ні, — відказав Ейб, якому ця тема була вкрай прикра.

— Жахливі ноги, — сказала любонька й задивилась на свої литки. — А коли та горила нестиме мене в обіймах, із джунглів вийде молодий дикун і вб'є її.

— А як він буде одягнений?

— У нього буде лук, — не вагаючись вирішила любонька. — І вінок на голові. Той дикун візьме мене в полон і відвезе до табору людожерів.

— Тут ніяких людожерів нема, — пробував Ейб заступитись за острівець Тахуару.

— Є. А людожери надумають принести мене в жертву своїм ідолам і під час цього обряду співатимуть гавайських пісень. Знаєш, таких, як негри співають у ресторані "Парадайз". Але той молодий людожер закохається в мене... — прошепотіла любонька з круглими від захвату очима. — А потім у мене закохається ще один дикун — ну, скажімо, ватажок їхнього племені... а тоді ще один білий...

— Де ж тут візьметься той білий? — задля точності спитав Ейб.

— А він буде їхнім бранцем. Хай то буде знаменитий тенор, що попав до рук дикунам. Це щоб він міг співати в фільмі.

— А як він буде вдягнений?

Розглядаючи пальці на своїх ногах, Лі відповіла:

— Він буде… без нічого, як і людожери.

Містер Ейб покрутив головою:

— Нічого не вийде, любонько. Всі знамениті тенори страшенно гладкі.

— Шкода… — посмутніла любонька. — Ну, хай тоді його грає Фред, а тенор тільки співатиме. Ти ж знаєш, як робляь звук до фільмів.

— Але ж Фреда з'їла акула!

Лі розсердилась:

— Не будь ти таким жахливим реалістом, Ейбе! З тобою зовсім не можйа говорити про мистецтво! А ватажок обплів би мене всю низками перлів…

— Де б він їх узяв?

— О, тут повно перлів, — запевнила Лі. — Фред із ревнощів боксував би з ним на скелі над морським прибоєм. Фредів силует на тлі неба був би просто розкішний, правда? Хіба не чудова думка? І обидва вони впали б у море… — Любонька аж засяяла. — Отут і придався б епізод з акулою. От казилась би Джуді, якби Фред грав зі мною в фільмі! А я б одружилася з тим вродливим дикуном. — Злотокоса Лі схопилась. — Ми

стояли б отут на березі… на тлі заходу сонця… зовсім голі… І кадр помалу темнішав би.

Лі скинула купальний халат.

— Ну, я йду купатись.

— Ти ж без купальника! — жахнувся Ейб і оглянувся на яхту — чи не дивиться хто звідти, але любонька Лі вже бігла, пританцьовуючи, по піску до лагуни.

"Правду кажучи, в убранні вона краща", — раптом озвався в юнакові брутально холодний, критичний внутрішній голос. Ейба приголомшило те, що в ньому не спалахнув любовний захват, і він відчув себе майже злочинцем, але… все ж таки коли Лі має на собі сукню й черевички, це… ну, якось гарніше.

"Ти хочеш сказати — пристойніше", — оборонявся Ейб від того холодного голосу.

"Авжеж, і це. Але й гарніше. І чого вона так чудно ступає ногами? І чого в неї стегна трясуться? Чого се, чого те…"

"Облиш! — охоплений жахом, відбивався Ейб. — Лі — наивродливіша дівчина в світі! Я її нестямно кохаю…"

"І тоді, коли вона зовсім гола?" — спитав холодний і критичний голос.

Ейб відвернувся й задивився на яхту в лагуні. Яка вона гарна, яка бездоганна кожна лінія її бортів! Шкода, що Фреда тут нема. З Фредом можна б поговорити про, те, яка прекрасна яхта.

Любонька тим часом уже стояла по коліна в воді, простягала руки до сонця над обрієм і співала. "Сто чортів, купайся вже!" — роздратовано подумав Ейб. А все ж таки як гарно було дивитись, коли вона лежала скрутившись калачиком, укутана в халат, із заплющеними очима. Любонька Лі… Ейб, розчулено зітхнувши, поцілував рукав купального халата. Авжеж, він її нестямно кохає. До болю.

Раптом з лагуни долетів пронизливий вереск. Ейб звівся на коліно, щоб видніше було. Любонька Лі вищала, розмахувала руками й прожогом бігла по воді до берега, спотикаючись і збиваючи хмари бризок. Ейб зірвався на ноги й кинувся до неї.

— Що там, Лі?!

"Диви, як чудно вона біжить, — нашіптував йому холодний і критичний голос. — Як дриґає ногами. Як розмахує руками. Що тут гарного? Та ще й кудкудаче, ніби курка. Атож, кудкудаче".

— Що сталося, Лі? — крикнув Ейб і кинувся її рятувати.

— Ейбе, Ейбе! — зойкнула любонька Лі і вже — гуп! — повисла на ньому, мокра й холодна. — Ейбе, там якийсь звір!

— Та нічого там нема, — заспокійливо сказав Ейб. — Хіба що яка-небудь рибина.

— Ой, у нього така страшнюча голова! — заридала любонька й тицьнула мокрим носом Ейбові в груди.

Ейб хотів був по-батьківському поплескати її по плечу, але ж по мокрому тілу долоня ляскатиме занадто гучно.

— Ну, ну, годі, — буркнув він. — Подивись, там уже нічого нема.

Лі озирнулась на лагуну.

— Ой, як страшно було, — прошепотіла вона і враз заскімлила знову: — Он!.. Он!.. Бачиш?

До берега помалу пливла чорна голова, то роззявляючи, то стуляючи пащу. Любонька Лі істерично вереснула й стрімголов кинулась тікати геть від води.

Ейб не знав, що йому робити. Бігти за Лі, щоб їй не було страшно самій? Чи лишитися тут, щоб показати, що він не боїться цього звіра? Звичайно, перемогла друга думка: він ступив ще ближче до лагуни, навіть забрів по кісточки у воду і, стиснувши кулаки, втупився звірові в очі. Чорна голова спинилась на місці, якось чудно захилиталась і сказала:

— Ц-ц-ц.

Ейбові було трохи моторошно, але ж не міг він показати цього!

— Що таке? — грізно відказав він, звертаючись до тієї голови.

— Ц-ц-ц, — знову зацмокала вона.

— Ейбе, Ейбе, Ей-бе! — верещала любонька Лі.

— Вже йду! — крикнув Ейб і помалу (хай не думають!) відступає до дівчини.

Раз навіть зупинився й суворо озирнувся на море.

На березі, там, де хвилі вимальовують на піску своє вічне й нетривке мереживо, стояла на задніх лапах якась темна тварина з круглою

головою й вихилялася тулубом. Ейб застиг на місці, серце в нього калатало.

— Ц-ц-ц, — цмокала тварина.

— Ей-бе! — волала напівзомліла любонька.

Ейб відступав крок за кроком, не спускаючи з очей тварини. Вона не рухалася, тільки обертала вслід за ним голову.

Нарешті Ейб опинився біля своєї любоньки, що лежала долілиць і голосно схлипувала з ляку.

— То якийсь... тюлень, — невпевнено промовив Ейб. — Вернімось на яхту, Лі.

Але Лі тільки трусилася.

— Та нічого там страшного нема, — запевняв її Ейб; йому хотілося стати на коліна, але ж він повинен, як рицар, своїм тілом заступити її від звіра. "Якби ж я був не в самих плавках, — подумав юнак, — та мав хоч складного ножика; або якби знайти якого-небудь дрючка..."

Вже почало смеркати. Тварина підійшла ще кроків на тридцять і спинилася. А за нею з моря виринуло ще п'ять, шість, сім таких самих, і всі нерішуче, погойдуючись, тюпали до того місця, де Ейб стеріг свою любоньку Лі.

— Не дивися, Лі, — шепнув Ейб, хоч це було й зайве; Лі й так не озирнулася б нізащо на світі.

А з моря виринули нові тіні й насувалися широким півколом. Ейб нарахував їх уже з шість десятків. Ота світла пляма — то купальний

халат любоньки Лі. Халат, у якому вона так недавно спала. Тим часом тварини вже підходили до того світлого предмета, широко розкинутого на піску.

І враз Ейб зробив щось самоочевидне й безглузде, як той Шіллерів рицар[70], що ввійшов до клітки з левами по рукавичку своєї дами. Нічого не вдієш — є такі самоочевидні й безглузді речі, які чоловіки робитимуть, поки світ стоїть. Не вагаючись, із гордо піднятою головою й стиснутими кулаками містер Ейб Леб попростував у коло тварин по купальний халат любоньки Лі.

Тварини трохи відступили, але не розбіглись. Ейб підняв халат, перекинув його через руку, мов тореадор, і став на місці.

— Ей-бе! — чулося ззаду відчайдушне волання.

Містер Ейб відчув у собі безмірну силу й відвагу.

— Ну що? — мовив він до тварин і підступив ще на крок. — Чого ви хочете?

— Ц-ц, — зацмокала одна тварина, а потім якось по-старечому прорипіла: — Ніжж!

— Ніжж! — дзявкнуло трохи далі. — Ніжж! Ніжж!

— Ей-бе!

— Не бійся, Лі! — гукнув Ейб.

— Лі! — дзявкнуло перед ним. — Лі. Лі. Ей-бе!

Ейб подумав, що це йому сниться.

— Чого вам?

— Ніжж!

— Ей-бе! — квилила любонька Лі. — Йди сюди!

— Зараз. Ви хочете сказати ніж? У мене немає ножа. Я вам нічого не зроблю. Чого вам ще треба?

— Ц-ц, — цмокала тварина і, погойдуючись, підступила до нього.

Ейб, що стояв з перекинутим через руку халатом, широко розставив ноги і не відступав.

— Ц-ц, — цмокнув і він. — Чого ти хочеш?

Тварина неначе подала йому передню лапу, але це Ейбові не сподобалося.

— Що? — сказав він трохи різкіше.

— Ніжж, — дзявкнула тварина і впустила з жмені щось білувате, схоже на крапельки.

Але то не були крапельки, бо воно покотилось по піску.

— Ейбе! — захлиналася Лі. — Не кидай мене тут! Містерові Ейбу вже зовсім не було страшно.

— Геть з дороги! — сказав він і махнув на тварину купальним халатом.

Вона квапливо, незграбно відступила. Тепер Ейб мав змогу відійти з честю; але хай Лі бачить, який він хоробрий! Він нахилився, щоб роздивитися те білясте, що тварина впустила з лапи. То були три тверді гладенькі матово-лискучі кульки. Містер Ейб підніс їх до очей, бо вже смеркало.

— Ей-бе! — скиглила покинута любонька. — Ейбе!

— Вже йду, — гукнув містер Ейб. — Лі, у мене щось є для тебе! Лі, Лі, я щось тобі несу!

Розмахуючи над головою купальним халатом, містер Ейб Леб біг по берегу, наче юний бог.

Лі сиділа навпочіпки, скулена, і трусилася.

— Ейбе, — схлипнула вона, цокочучи зубами. — Як ти можеш… Як ти можеш…

Ейб урочисто схилив перед нею коліна.

— Лілі Веллі, морські божества, чи тритони, прийшли скласти тобі шану. Звеліли мені переказати тобі, що відколи Венера зродилася з піни морської, жодна артистка не справила на них такого надзвичайного враження, як ти. А на доказ свого захоплення вони посилають тобі… — Ейб простяг до неї руку. — Оці три перлини. Дивись.

— Не патякай, Ейбе, — пирхнула любонька Лі.

— Ні, серйозно! Сама подивися, справжні перли.

— Покажи! — буркнула Лі й тремтячими пальцями взяла білясті кульки. — Ейбе! — прошепотіла вона. — Це ж перли! Ти їх у піску знайшов?

— Ну що ти, любонько, хіба перли бувають у піску?

— Бувають, — заперечила любонька. — Їх промивають, як золото. Бач, я ж тобі казала, що тут повно перлів!

— Перли ростуть у таких скойках під водою, — майже впевнено сказав Ейб. — Слово честі, Лі, це тобі принесли оті тритони. Вони бачили, як ти купалася. Хотіли віддати тобі у власні руки, але ж ти їх так злякалась...

— Бо вони бридкі! — вигукнула Лі. — Ейбе, це розкішні перли! Я страшенно люблю перли!

"Отепер вона гарна, — озвався критичний голос. — Коли стоїть отак навколішки з перлами на долоні — вродлива, нічого не скажеш".

— Ейбе, а їх справді принесли оті... тварини?

— Це не тварини, любонько. Це морські божества. Вони називаються тритони.

Любонька нітрохи не здивувалась.

— Дуже мило, правда? Вони страшенно симпатичні. Як ти гадаєш, Ейбе, мені слід якось їм подякувати?

— Ти вже не боїшся їх?

Любонька здригнулась.

— Боюсь. Ейбе, я тебе прошу, забери мене звідси!

— Ну то гайда, — сказав Ейб. — Нам треба дістатись до нашого човна. Ходімо, не бійся.

— Але ж… але ж вони в нас на дорозі, — проскиглила Лі. — Ейбе, а може, ти сам до них підійдеш? Тільки не кидай мене саму!

— Я тебе перенесу на руках, — героїчно запропонував містер Ейб.

— Перенеси… — шепнула Лі.

— Тільки накинь халат, — буркнув Ейб.

— Зараз. — Міс Лі заходилась обома руками поправляти свої чудові золоті кучері. — Я, мабуть, страшенно розпатлана? Ейбе, в тебе нема при собі губної помади?

Ейб накинув їй на плечі халат:

— Ходімо вже, Лі!

— Я боюся, — ледь чутно прошепотіла любонька.

Містер Ейб узяв її на руки. Любонька Лі на вигляд здавалась легенькою, як пір'їнка. "Хай йому біс, важче, аніж ти гадав, еге? — сказав Ейбові холодний і критичний голос. — А тепер у тебе ще й обидві руки зайняті — коли ці тварини на вас кинуться, що тоді?"

— Може, ти бігом побіжиш? — попросила любонька.

— Гаразд, — хекнув Ейб, що насилу перебирав ногами.

Уже було майже темно. Ейб наближався до широкого півкола тварин.

— Швидше, Ейбе, біжи бігом! — шепотіла Лі..

Тварини почали якимись своєрідними хвилястими рухами крутити тулубом.

— Біжи, біжи швидше! — заверещала любонька, істерично дриґаючи ногами, і в Ейбове плече уп'ялися вкриті сріблястим лаком нігті.

— Що ти робиш! Пусти! — скрикнув Ейб.

— Ніжж, — дзявкнуло поруч. — Ц-ц-ц. Ніжж. Лі. Ніжж. Ніжж. Ніжж. Лі.

Але вони вже опинились за півколом, і Ейб відчув, що його ноги грузнуть у мокрому піску.

— Можеш поставити мене, — прошепотіла любонька в ту хвилину, коли в Ейба вже зовсім замліли руки й ноги.

Ейб відсапувався, втираючи рукою піт із лоба.

— Біжи до човна, швидше! — наказала любонька Лі.

Тепер півколо темних тіней обернулось передом до неї й підступало ближче.

— Ц-ц-ц. Ніжж. Ніжж. Лі.

Але Лі не закричала. Лі не кинулась тікати. Лі здійняла руки до неба, і купальний халат зсунувся з її пліч. Лі, зовсім гола, обома руками

махала хитким тіням і посилала їм цілунки. Її тремтячі уста скривились у якусь подобу чарівливої усмішки.

— Ви такі милі! — промовив тремтливий голосок, і білі руки знову простяглися до гойдливих тіней.

— Іди підсоби, Лі, — не дуже лагідно гукнув її Ейб, що спихав човен на глибшу воду.

Любонька Лі підняла свій купальний халат.

— Прощайте, рідненькі!

Було чути, як тіні вже чалапають по воді.

— Швидше, Ейбе! — засичала любонька, бредучи до човна. — Вони вже доганяють!

Містер Ейб розпачливо силкувався зіпхнути човен на глибоке; а тепер до човна влізла ще й міс Лі і замахала рукою на прощання.

— Перейди на другий бік, Ейбе, а то ти мене затуляєш.

— Ніжж. Ц-ц-ц. Ей-бе.

— Ніжж. Ц-ц-ц, ніжж.

— Ц-Ц.

— Ніжж.

Нарешті човен загойдався на хвилях. Містер Ейб заліз у нього й з усієї сили наліг на весла. Одне весло вдарило по чомусь слизькому.

Любонька Лі перевела дух.

— Правда, вони страшенно милі? І я зіграла цю сценку просто чудово?

Містер Ейб щосили веслував до яхти.

— Надягни халат, Лі, — сказав він трішечки сухо.

— Я вважаю, що це був блискучий успіх, — відзначила міс Лі. — А перли, Ейбе! Як ти гадаєш, вони дуже дорогі?

Містер Ейб на мить кинув гребти.

— Я гадаю, що тобі не слід було показуватися їм гак.

Міс Лі трохи образилась:

— А що ж тут такого? Зразу видно, що ти, Ейбе, не артист. Греби швидше, будь ласка, бо я змерзла в халаті.

7. Яхта в лагуні (далі)

Того вечора на яхті "Глорія Пікфорд" не було особистих конфліктів, а тільки запальна суперечка на наукові теми. Фред (якого з солідарності підтримував Ейб) твердив, що це напевне були якісь ящери, а капітан заявляв, що ссавці. В морі нема ніяких ящерів, запально доводив капітан; але недавні студенти не хотіли визнавати його доказів, бо ящери здавалися їм більшою сенсацією. Любонька Лі вдовольнилася тим, що це були тритони, що вони були просто розкішні і що взагалі це був такий блискучий успіх; чарівна, в синій смугастій піжамі, що так подобалася Ейбові, вона марила перлами та морськими божествами, і в неї аж очі горіли. Джуді, звичайно, була переконана, що все це

нісенітниця, вигадка Ейба й Лі, і завзято моргала Фредові, щоб уже кінчав сперечатися. Ейб думав, що Лі могла б згадати й про те, як він, Ейб, безстрашно пішов між тих ящерів по її купальний халат, а тому сам тричі розповів, як відважно спиняла їх Лі, поки він, Ейб, спихав човен на глибшу воду, і вже почав розповідати вчетверте; але Фред із капітаном зовсім не слухали його, а палко сперечалися про ящерів та ссавців. (Ніби не однаково, що воно таке, думав собі Ейб). Нарешті Джуді позіхнула, сказала, що йде спати, й значуще подивилась на Фреда; але Фред саме згадав, що до всесвітнього потопу на світі були якісь кумедні стародавні ящери — як же вони в біса називалися: диплозаври, бігозаври чи якось так, — і ті ящери ходили на задніх лапах. Фред сам їх бачив на малюнку в одній товстенній ученій книжці. Ото книжка, так книжка, сер; побачили б ви її!

— Ейбе, — озвалася любонька Лі. — У мене є розкішна ідея кінофільму.

— Яка?

— Щось неймовірно нове. Уяви собі, що наша яхта потонула і тільки я сама врятувалась на цьому острові. І жила б, як Робінзон.

— А що б ви тут робили? — скептично запитав капітан.

— Купалася б і взагалі… — просто відповіла любонька. — А потім у мене закохались би морські тритони… І весь час носили мені перли. Розумієш, зовсім як у житті. Можна б із цього зробити такий видовий фільм, виховний… Щось таке, як "Пароплав "Горн"[71].

— Лі має рацію, — раптом заявив Фред. — Треба завтра ввечері зняти цих ящерів на плівку.

— Тобто цих ссавців, — поправив капітан.

— Тобто мене, — сказала любонька, — як я стою між тими морськими тритонами.

— Тільки в халаті, — втрутився Ейб.

— Я, мабуть, надіну свій білий купальник, — сказала Лі. — І хай Грета зробить мені таку, як слід, зачіску. Бо сьогодні я була просто стр-р-рашна.

— А хто зніматиме?

— Ейб. Хай і він хоч на щось придасться. А Джуді може світити чимось, коли стемніє.

— А Фред?

— У Фреда хай буде лук і вінок на голові, а коли ті тритони захочуть мене викрасти, він їх повбиває. Ну, як?

— Уклінно дякую, — вискалився Фред, — але я волію револьвер. А капітанові, по-моєму, теж треба піти з нами.

Капітан войовниче наїжачив вуса:

— Не турбуйтеся. Про все, що треба, я подбаю.

— І що ж це буде?

— Троє матросів, сер. І добре озброєних.

Любонька Лі аж затремтіла від захвату.

— Ви думаєте, що буде так небезпечно, капітане?

— Я нічого не думаю, дитино моя, — буркнув капітан. — Але старий містер Леб дав мені певні вказівки — принаймні щодо містера Ейба.

Чоловіки з запалом узялись обговорювати технічні деталі задуму; Ейб моргнув любоньц і що вже пора лягати спати і таке інше. Лі слухняно вийшла.

— Знаєш, Ейбе, — сказала вона у своїй каюті, — мені здається, що цей фільм справить фурор!

— Авжеж, любонько, — погодився містер Ейб і хотів її поцілувати.

— Сьогодні не можна, Ейбе, — відіпхнула його Лі. — Невже ти не розумієш, що мені треба страшенно зосередитись!

Цілий наступний день міс Лі інтенсивно зосереджувалась: бідолашна покоївка Грета зовсім замучилася з нею. Ванни з відповідними солями та есенціями, миття волосся шампунем "Блонд", масаж, педикюр, манікюр, завивка, причісування, прасування, приміряння та підганяння убрань, гримування і, звичайно, ще безліч усяких процедур; Джуді, теж захоплена цією метушнею, допомагала любоньці Лі. (Бувають тяжкі хвилини, коли жінки виявляють одна до одної дивовижну лояльність— наприклад, під час одягання). А поки в каюті міс Лі панувала ця гарячкова активність, чоловіки зібрались окремо і, розставляючи на столі попільнички та чарки з віскі, виробляли стратегічний план, де хто має стояти і хто що повинен робити в разі якоїсь непередбаченої пригоди. Під час того обговорення кілька разів було тяжко уражено капітанів престиж у питанні, хто командуватиме всім. По обіді на берег лагуни відвезли кіноапарат, легкий кулемет, кошик із провізією та посудом, грамофон та інші бойові припаси; все це чудово замаскували пальмовим листям. Ще до, заходу сонця зайняли свої місця троє озброєних матросів і капітан як головнокомандувач. Потім привезли на берег величезну скриню з кількома дрібничками, які могли бути потрібні

міс Лілі Веллі. Потім причалив Фред із міс Джуді. А потім в усій тропічній пишноті почало заходити сонце.

Тим часом містер Ейб уже вдесяте стукав до каюти міс Лі:

— Любонько, пора вже, бо спізнимось!

— Зараз, зараз, — відповідав любоньчин голос. — Не нервуй мене, будь ласка! Треба ж мені одягтися, чи як?

Капітан тим часом оглядав позиції. Он на поверхні затоки мерехтить довга рівна смуга, що відмежовує розхвильоване море від тихої лагуни. Немовби там, під водою, є гребля чи хвилеріз, подумав капітан; мабуть, то піщана обмілина або кораловий риф, але на вигляд — наче штучна споруда. Дивне місце! На гладіні лагуни то там, то там виринали чорні голови і пливли до берега. Капітан стиснув губи й стривожено сягнув рукою до револьвера. Краще було б, якби дівчата зостались на яхті, подумав він. Джуді затрусилась і конвульсивно вчепилася у Фреда: "Боже мій, який він дужий, як я його люблю!"

Нарешті від яхти відплив останній човен. У ньому міс Лілі Веллі у білому купальнику та прозорому пеньюарі, — такою вона, очевидно, мала бути викинута на берег після аварії з яхтою, — а також міс Грета і містер Ейб.

— Чого ти так помалу гребеш, Ейбе! — дорікнула любонька. Містер Ейб дивився на чорні голови, що пливли до берега, і мовчав.

— Ц-ц.

— Ц-Ц.

Містер Ейб витяг човен на пісок і допоміг любоньці Лі та міс Греті зійти. на берег.

— Біжи хутчіше до апарата! — шепнула артистка. — А як скажу "давай", починай крутити.

— Так уже не видно нічого, — заперечив Ейб.

— То хай Джуді посвітить. Грето!..

Поки містер Ейб зайняв своє місце коло апарата, артистка простяглась на піску в передсмертній позі лебедя, і тепер міс Грета поправляла складки пеньюара.

— Хай трошки виглядає нога, — шепотіла жертва корабельної аварії. — Готово? Відійди! Ейбе, давай!

Ейб крутонув ручку.

— Джуді, світло!

Але світло не засвітилось. Із моря здійнялися хиткі тіні й посунули до Лі. Грета затулила рукою уста, щоб не крикнути.

— Лі! — крикнув містер Ейб. — Лі, тікай!

— Ніжж! Ц-ц-ц! Лі! Лі! Ейб!

Хтось клацнув запобіжником револьвера.

— Не стріляти, бісові душі! — сикнув капітан.

— Лі! — крикнув Ейб і пустив ручку апарата. — Джуді, світло!

Лі повільно, млосно підводиться і здіймає руки до неба. Легенький пеньюар сповзає з її пліч. Тепер на піску стоїть біла-біла Лілі з граційно

піднятими над головою руками: адже так поводяться жертви корабельних аварій, опритомнівши. Містер Ейб шалено крутонув ручку.

— Джуді, світло, бодай тобі!

— Ц-ц-ц!

— Ніжж! Ніжж!

— Ей-бе!

Чорні тіні коливаються й кружляють навколо білої Лі. Стривайте, стривайте, це вже не гра! Лі вже не здіймає рук над головою, а щось відпихає від себе й вищить:

— Ейбе, Ейбе, воно мене хапає!

В ту мить спалахнуло сліпуче світло, Ейб щодуху закрутив ручку, а Фред і капітан з револьверами кинулись до Лі, що сиділа навпочіпки й тіпалася з переляку. В різкому світлі видно було також, як десятки, сотні довгих темних тіней прожогом утікають до моря. Два матроси накинули сітку на одну з тих тіней. Грета, зомліла, повалилась додолу, мов лантух. Ляснули два чи три постріли, в море щось гучно шубовснуло, два матроси з сіткою лежать на якійсь істоті, що звивається й борсається під ними, — і враз світло в руці Джуді погасло.

Капітан засвітив кишеньковий ліхтарик.

— Дитино моя, з вами нічого не сталося?

— Воно мене схопило за ногу! — скиглила любонька.

— Фреде, це було страхіття!

Ось підбіг і містер Ейб зі своїм ліхтариком.

— Розкішно виходило, Лі! — кричав він. — Якби тільки Джуді раніше засвітила!

— Воно не засвічувалось, — озвалася Джуді. — Правда, Фреде?

— Джуді боялась, — виправдовував її Фред. — Слово честі, вона не навмисне так зробила, хіба ні, Джуді?

Джуді образилась; а тим часом підійшли і два матроси, тягнучи за собою в сітці якесь створіння, що. борсалось, мов велика рибина.

— Ось маєте його, капітане. Живе.

— Чортяка, бризкало на нас якоюсь отрутою. У мене всі руки в пухирях, сер. І пече, як вогонь.

— До мене воно теж торкалося, — запхикала міс Лі.. — Присвіти, Ейбе! Подивися, чи нема тут пухиря.

— Ні, нема нічого, любонько, — заспокоїв її Ейб; він насилу стримався, щоб не поцілувати того місця над коліном, яке стурбовано терла рукою любонька.

— Ой, яке воно холодне було! Бр-р-р! — поскаржилась Лі.

— Ви загубили перлину, міс, — сказав один із матросів і подав їй кульку, яку підняв з піску.

— Боже! Ейбе! — скрикнула міс Лі. — Вони знову приносили мені перли! Ідіть сюди шукати перлів! Тут повно перлів, що ці бідолашечки нанесли! Правда, вони чарівні, Фреде? І ось перлина! І ось!

Три ліхтарики спрямували світляні кружала на землю.

— Я знайшов одну! Величезну!

— Це моя! — гукнула любонька Лі.

— Фреде, — крижаним тоном покликала Джуді.

— Зараз, — озвався Фред, що лазив по піску рачки.

— Фреде, я хочу вернутись на яхту!

— Хай тебе хтось відвезе, — заклопотано порадив Фред. — Сто чортів, оце номер!

Троє чоловіків і міс Лі й далі повзали по піску, немов великі світляки.

— Ось іще три перлини, — озвався капітан.

— Покажіть, покажіть, — у захваті завищала Лі й навколішки метнулась до нього.

В ту мить спалахнув магній і заскрекотів кіноапарат.

— Ну, все, ви вже на плівці, — мстиво оголосила Джуді. — Буде сенсаційний знімок для газет: "Компанія американців шукає перли!", "Морські ящери кидають перлами в людей!"

Фред сів.

— Їй же богу, Джуді правду каже. Це треба пустити в газети!

Сіла й Лі.

— Джуді, ти золото! Зніми нас іще раз, тільки спереду!

— Так ти багато втратила б, рибонько, — відказала Джуді.

— Шукаймо, шукаймо! — нагадав містер Ейб. — Приплив починається!

У темряві над водою ворухнулася чорна тінь.

— Он! Он! — вереснула Лі.

Три ліхтарики повернулись у той бік. Але там була тільки Грета, що повзала на колінах і шукала помацки перлів.

Лі держала на колінах капітанів кашкет із двадцять однією перлиною. Ейб наливав келихи, а Джуді крутила грамофон. Над вічним шумом моря простилалась безкрая зоряна ніч.

— То який же дамо заголовок? — допитувався Фред. — "Дочка промисловця з Мілуокі знімає на плівку викопних плазунів".

— "Допотопні ящери вшановують красу і юність", — поетично запропонував Ейб.

— "Яхта "Глорія Пікфорд" відкриває невідомі створіння", — порадив капітан. — Або "Загадка острова Тахуара".

— Це тільки підзаголовок, — заперечив Фред. — У заголовку має бути сказано більше.

— А може, так: "Фред-бейсболіст б'ється зі страховищами", — озвалася Джуді. — Фред був просто чудовий, коли кинувся на них. Якби ж тільки на плівці воно гарно вийшло.

Капітан прокашлявся:

— Я кинувся на них перший, міс Джуді, але то байдуже. Я гадаю, що заголовок повинен звучати по-науковому. Строго і... ну, одне слово, по-науковому. "Антелювіальна фауна на тихоокеанському острові".

— Антедувіальна, — поправив його Фред. — Ні, антевідуальна. От чорт, як же воно. Антиледувіальна. Антелідувіальна. Ні, це не годиться. Треба придумати якийсь простіший заголовок, щоб кожен міг вимовити. Ну, Джуді, ти ж у нас розумниця!

— Антедилювіальна, — підказала Джуді. Фред покрутив головою:

— Занадто довге. Довше, ніж ті почвари разом із хвостом. Заголовок повинен бути короткий. Але Джуді — це ж золото, правда? Скажіть, капітане, хіба вона не чудо?

— Так, — погодився капітан. — Чудова дівчина.

— Ви молодець, капітане, — вдячно сказав молодий атлет, — Наш капітан — молодчага. Але "антелювіальна фауна" — це дурниця. Це не заголовок для газети. Краще вже "Закохані на острові перлів" абощо.

— "Тритони обсипають перлами Білу Лілею"! — вигукнув Ейб. — "Данина Посейдонового царства"! "Нова Афродіта"!

— Дурниці! — запально відрубав Фред. — Ніяких тритонів ніколи не було. Це науково доведено. І ніякої Афродіти теж не було, правда, Джуді? "Сутичка людей із первісними ящерами!", "Відважний капітан атакує допотопних страховищ!" Треба, щоб заголовок звучав, розумієш?

— Екстрений випуск! — галасував Ейб. — "Морські страховища нападають на кіноартистку! Sex appeal[72] новочасної жінки перемагає первісних ящерів! Вимерлим плазунам до смаку блондинки!"

— Ейбе, — озвалася любонька Лі. — У мене така ідея…

— Яка?

— Для кінофільму. Розкішна картина була б. Уяви собі, що я купаюсь на морському березі…

— Цей купальник тобі страшенно личить, Лі, — квапливо перебив Ейб.

— Правда? А тритони закохались у мене й забрали мене на дно моря. І я там стала їхньою царицею.

— На дні морському?

— Авжеж, під водою. В їхньому таємному царстві, розумієш? Адже в них там є міста і взагалі все.

— Любонько, таж ти б там потонула!

— Не бійся, я вмію плавати, — безтурботно сказала любонька Лі. — Я б тільки раз на день випливала на берег надихатись повітрям. — Лі зобразила дихальні вправи, здіймаючи груди і плавно рухаючи руками. — Отак, бачиш? А на березі в мене закохався б… ну, скажімо, молодий рибалка. А я в нього. Нестямно, — зітхнула любонька. — Розумієш, він був би такий вродливий і дужий. А тритони захотіли б його втопити, але я б його врятувала й пішла б із ним до його хатини. А тритони взяли б нас там у облогу. Ну, а тоді вже з'явилися б ви й урятували нас.

— Лі, — поважно промовив Фред. — Це така несенітниця, що, їй-богу, з неї може щось вийти. Не я буду, коли старий Джес Леб не зробить із цього сенсаційної картини.

Фред мав рацію: справді свого часу з цього вийшов сенсаційний фільм виробництва кінокомпанії "Джес Леб Пікчерз" із міс Лілі Веллі в головній ролі; крім того, в ньому знімалося шістсот нереїд, один Нептун і дванадцять тисяч статистів, загримованих під усіляких допотопних ящерів. Та перше ніж це відбулося, спливло чимало води й сталось чимало подій, а саме:

1. Захоплена в полон тварина, поміщена в ванну при каюті міс Лі, два дні викликала жвавий інтерес усієї компанії; на третій день вона перестала рухатись, і міс Лі заявила, що бідолашечці тоскно; на четвертий вона почала смердіти, і її довелось викинути в напіврозкладеному стані.

2. З кадрів, знятих на березі лагуни, придатними виявились лише два. На одному любонька Лі перелякана присіла навпочіпки й одчайдушно відмахувалась руками від ящерів, що обступили її. Всі твердили, що це розкішний кадр. На другому видно було трьох чоловіків і одну дівчину, що повзали рачки, повтикавшись носами в землю. Всі були зняті ззаду, і здавалося, наче вони комусь кланяються. Цей кадр забракували.

3. Із придуманих на яхті газетних заголовків майже всі (навіть той, що з "антедилювіальною фауною") були використані в сотнях американських та інших газет, щотижневиків і щомісячників; під цими заголовками друкувалися описи всієї події з багатьма подробицями та знімками, як наприклад, знімок любоньки Лі серед ящерів, знімок самого ящера у ванні, знімки самої Лі в купальному костюмі, міс Джуді, містера Ейба Леба, Фреда-бейсболіста, капітана яхти, самої яхти "Глорія Пікфорд", цілого острова Тараїва і перлин, розкладених на чорному оксамиті. Кар'єра любоньки Лі була цим забезпечена; вона навіть відмовилась виступати у вар'єте й заявила газетним репортерам, що хоче цілком присвятити себе Мистецтву.

4. Щоправда, знайшлися люди, які, посилаючись на свій науковий авторитет у відповідній царині, заявили, що, наскільки можна судити по

публікованих знімках, ідеться не про допотопних ящерів, а про якийсь вид саламандр. Ще авторитетніші фахівці твердили навіть, що цей вид саламандр невідомий науці, а тому взагалі не існує. З цього приводу в пресі відбулися тривалі дебати, яким поклав кінець професор Дж. В. Гопкінс із Ієльського університету, оголосивши, що він вивчив публіковані кадри і вважає їх містифікацією (hoax) або кінотрюком; зображені на них тварини трохи схожі на гігантську саламандру прихованозяброву (Cryptobranchus japonicus, Sieboldia maxima, Tritimegas Sieboldii, або Megalobatrachus Sieboldii), але це тільки неточна, невміла, дилетантська підробка. І ця заява довго вважалась вичерпаним науковим розв'язанням проблеми.

5. Кінець кінцем у свій час містер Ейб Леб одружився з міс Джуді. Його найкращий друг, Фред-бейсболіст, був шафером на весіллі, справленому надзвичайно пишно; серед гостей було багато видатних осіб із політичних, мистецьких та інших кіл.

8. AndriasScheuchzeri

Людська доскіпливість не має меж. Людям було не досить того, що професор Дж. В. Гопкінс із Ієльського університету, найбільший у ті часи авторитет у науці про земноводних, оголосив ті загадкові створіння ненауковою бреднею й чистісінькою вигадкою; в науковій пресі й у газетах почали дедалі частіше публікуватися повідомлення про появу в найрізноманітніших місцях Тихого океану не відомих досі тварин, схожих на гігантських саламандр. За більш-меднш вірогідними даними, цих тварин бачили на Соломонових островах, на островах Схаутена, на Капінгамарангі, Бутаріаті й Тапетеуеа, потім на цілій групі острівців: Нукуфетау, Фануфуті, Нуканоно й Фукаофу, потім аж на Гіау, Уагука, Уапу й Пукапука. Наводились розповіді про чортів капітана ван Тоха (переважно в Меланезії) та про тритонів міс Лілі (головним чином у Полінезії); і газети вирішили, що йдеться про різні види підводних і допотопних страховищ — найбільш через те, що настав літній сезон і не було чого друкувати. А підводні страховища завжди мають великий успіх у читачів. Особлива мода на тритонів розбуялася в США. У Нью-

Йорку триста вистав витримало естрадне ревю "Посейдон" із трьома сотнями найвродливіших тритонок, нереїд і сирен; у Майямі й на каліфорнійських пляжах молодь купалася в костюмах тритонів та нереїд (тобто три низочки перлів і більш нічого). Натомість у центральних штатах і штатах Середнього Заходу набув надзвичайної активності "Рух за викорінення аморальності" (РВА); справа доходила до масових виступів, і кількох негрів було повішено, а кількох спалено.

Нарешті в "The National Geographic Magazine"[73] з'явився звіт наукової експедиції Колумбійського університету (спорядженої на кошти Дж. С. Тінкера, прозваного "консервним королем"); звіт підписали П. А. Сміт, В. Кляйншмідт, Чарлз Ковар, Луї Форшерон і Д. Еррере, тобто всесвітні знаменитості в царинах риб'ячих паразитів, кільчастих червів, біології рослин, інфузорій і попелиць. Наводимо уривки з цього великого звіту:

… На острові Ракаханга експедиція вперше натрапила на сліди задніх лап невідомої гігантської саламандри, сліди п'ятипалі, довжина пальця 3–4 см. судячи з кількості слідів, узбережжя острова Ракаханга, очевидно, аж кишить цими саламандрами. Оскільки слідів передніх лап (крім одного чотирипалого сліду, що належав, видимо, дитинчаті) не було, ми вирішили, що ці саламандри пересуваються, ймовірно, на задніх кінцівках.

Треба відзначити, що на острівці Ракаханга нема ні річки, ні болотаг отже, ці саламандри живуть у морі, і є, певно, єдиними представниками своєї зоологічної родини, які населяють пелагічне середовище. Правда, відомо, що мексіканський аксолотль (Amblystoma mexicanum) живе в солоних озерах; але про пелагічних, тобто морських саламандр, ми не знайшли згадки навіть у класичній праці В. Корнгольда "Хвостаті амфібії" (Urodela)", Берлін, 1913.

… Ми чекали майже до вечора, щоб добути чи хоч побачити живий екземпляр, але марно. З жалем залишили ми чарівний острівець

Ракаханга, де Д. Ерреро пощастило знайти прекрасний новий вид блощиць…

Далеко більше пощастило нам на острові Тонгарева. Ми чекали на узбережжі з рушницями в руках. Після заходу сонця з води виринули голови саламандр — досить великі й помірно сплющені. Незабаром саламандри повилазили на пісок; ішли вони на задніх лапах, досить моторно, хоча й похитуючись. На зріст вони всі були трохи вищі метра. Усівшись широким колом, вони почали своєрідно крутити верхньою половиною тіла; це було схоже на танець. В. Кляйншмідт трохи підвівся, щоб краще їх роздивитись. Тоді саламандри обернули до нього голови й на мить застигли, а потім дуже швидко рушили до нього, видаючи звуки, схожі на сичання й гавкіт. Коли вони були від нього кроків за сім, ми вистрелили в них із рушниць. Саламандри кинулись утікати й пострибали в море; того вечора вони більше не показувались. На березі лишилися тільки два забитих і одна з перебитим хребтом; вона видавала своєрідний звук — щось наче "обоже, обоже, обоже". Коли В. Кляйншмідт розітнув їй грудну клітку, вона сконала…

(Далі йдуть анатомічні подробиці, яких ми, нефахівці, однаково б не зрозуміли, а читачів-фахівців відсилаємо до цитованої статті).

Отже, як видно з наведених ознак, ідеться про типового представника ряду хвостатих земноводних (Urodela), до якого належать, як відомо, "родина саламандр (Salamandrida), що поділяється на рід тритонів (Tritones) і рід чорних саламандр (Salamandrae), а також родина пуголовкових саламандр (Ichthyoidea), що поділяється на саламандр прихованозяброві (Cryptobranchiata) і явнозяброві (Phanerobranchiata). Вид, знайдений на острові Тонгарева, очевидно, найближче споріднений із саламандрами путоловковими прихованозябровими; в багатьох відношеннях, між іншим, розмірами, він схожий на японську гігантську саламандру (Megalobatrachus Sieboldii) або американського прихованозябровика, прозваного "болотяним чортом", але відрізняється від них добре розвиненими органами чуттів і

довшими та сильнішими кінцівками, які дають їй змогу рухатись досить моторно як у воді, так і по землі.

(Далі йдуть подробиці зі сфери порівняльної анатомії).

Спрепарувавши скелети забитих тварин, ми виявили вельми цікаву річ, а саме: скелет цієї саламандри майже цілковито відповідає викопному відбиткові склета саламандри, якого знайшов на кам'яній плиті з енінгенських каменярень доктор Йоганнес Якоб Шейхцер[74] і описав у трактаті "Homo diluvii testis"[75], виданому 1726 року. Пояснюємо менш обізнаним читачам, що вищезгаданий доктор Шейхцер вважав цю скам'янілість останками допотопної людини.

"Додане тут зображення, — пише він, — яке я пропоную вченому світові у вигляді гарного дереворита, напевне, поза будь-якими сумнівами відтворює людину, що була свідком всесвітнього потопу. Це не такий малюнок, у якому тільки буйна уява може добачати щось подібне до людини; ні, тут ми всюди знаходимо цілковиту відповідність окремим частинам людського скелета і бездоганну пропорційність. Скам'яніла людина зображена тут спереду; це — пам'ятка вигиблого людства, давніша від усіх римських, грецьких, ба навіть єгипетських і взагалі всіх східних гробниць".

Згодом Кюв'є розпізнав у енінгенському відбитку скелет скам'янілої саламандри, якій дали назву Cryptobranchus primaevus, або Andrias Scheuchzeru Tschudi; її вважали представником давно вимерлого виду. Шляхом остеологічного порівняння нам пощастило ідентифікувати нашу саламандру з нібито вимерлою прасаламандрою Andrias'om. Таємничий праящер, як його називали в газетах, є не що інше, як викопна прихованозяброва саламандра Andrias Scheuchzeri; або треба дати їй нову назву: Cryptobranchus Tincheri Erectus чи гігантська саламандра полинезійська...

… Лишається загадкою, чому цей такий цікавий вид досі випадав з-під уваги науковців, хоч він водиться у великій кількості принаймні на островах Ракаханга і Тонгарева в архіпелазі Маніхікі. Навіть Рендолф і Монтгомері в своїй праці "Два роки на островах Маніхікі" (1885) не згадують про неї. Місцеві жителі твердять, ніби ця тварина — яку вони, між іншим, вважають отруйною — вперше з'явилася тут усього шість-вісім років тому. Вони розповідають, ніби "морські чорти" вміють говорити (!) і будують у затоках, де живуть, цілі системи валів та дамб, немов підводні міста; д тих затоках вода нібито цілий рік тиха, як у ставку; і нібито вони риють під водою багатометрові нори та ходи, де й сидять протягом дня; а вночі нібито крадуть на полях батат і ямс, а також забирають мотики та інше знаряддя. Люди не люблять їх і навіть побоюються, а в багатьох випадках взагалі воліли перебратись на інші місця. Очевидно, це все примітивні повір'я та забобони, породжені, мабуть, бридким виглядом цілком нешкідливих гігантських саламандр і тим, що вони ходять на задніх лапах, випроставши тулуб, чим трохи нагадують людину…

… Дуже обережно слід сприймати також повідомлення мандрівників, згідно з якими ці саламандри трапляються не лише на Маніхікі, а й на інших островах. Зате у відбитку задньої лапи, знайденому на березі острова Тонгатабу капітаном Круассе (знімок опубліковано в "Ля натюр"), можна без найменшого вагання визнати слід Andrias'a Scheuchzeri. Ця знахідка особливо важлива тим, що вона встановлює зв'язок між островами Маніхікі й австралійсько-новозеландським регіоном, де збереглося стільки реліктів прадавньої фауни; згадаймо хоча б "допотопного" ящера гатерію, чи туатару, який і досі живе на острові Стівена. На таких пустельних, здебільшого малонаселених і майже не зачеплених цивілізацією острівцях могли зберегтися поодинокі залишки зоологічних видів, у інших місцях давно вимерли. До викопного ящера гатерії тепер завдяки панові Дж. С. Тінкеру додалася ще допотопна саламандра. Якби славний доктор Йоганнес Якоб Шейхцер дожив до наших днів, він би побачив воскресіння свого енінгенського Адама…

Цієї вченої статі, напевне, вистачило б, щоб по-науковому вичерпно з'ясувати питання про загадкових морських страховищ, які викликали стільки зацікавлення. На нещастя, одночасно з нею з'явилося повідомлення голландського дослідника ван Гогенгука, що відніс цю прихованозяброву гігантську саламандру до родини справжніх саламандр або тритонів під назвою Megatriton mollucanus і визначив, що область її поширення острови Зондського архіпелагу Джілоло, Моротаї й Церам, у голландських володіннях; потім повідомлення французького вченого д-ра Міньяра, що визнав нововідкритих тварин типовими саламандрами, як місце їхнього поширення вказав острови Такароа, Рангіроа і Раройя, що належать Франції, а назвав їх зовсім просто — Cryptobranchus salamandroides; далі повідомлення Г. В. Спенса, який виділив їх у нову родину Pelagidae, їхньою батьківщиною оголосив острови Джільберта і запровадив новий вид у зоологічну систематику під назвою Pelagotriton Spencei. Містерові Спенсу пощастило привезти один живий екземпляр до лондонського зоопарку, де він став предметом дальших досліджень, у яких набув нових назв: Pelagobatrachus Hookeri, Salamandrops maritimus, Abranchus giganteus, Amphiuma gigas і багатьох інших. Деякі вчені заявляли, що Pelagotriton Spencei тотожний із Cryptobranchus Tinckeri, а Міньярова саламандра — не що інше, як Andrias Scheuchzeri. З цього виникло чимало суперечок за пріоритет та інших суто наукових проблем. І кінець кінцем вийшло так, що природознавство кожної країни мало своїх власних гігантських саламандр і несамовито заперечувало саламандр інших націй. Через це наука до останку не досягла цілковитої ясності в цій надзвичайно важливій проблемі.

9. Ендрю Шейхцер

Якось у четвер, коли лондонський зоопарк був закритий для публіки, містер Томас Греггс, доглядач павільйону земноводних, чистив басейни! терарії своїх підопічних. Він був сам-самісінький у відділенні саламандр, де виставлено для огляду японську гігантську саламандру, американського "болотяного чорта", Andrias'a Scheuchzeri й безліч дрібних тритонів, саламандр, аксолотлів, сирен, протеїв тощо. Містер

Греггс орудував ганчіркою та віником, насвистуючи "Енні-Лорі", коли раптом у нього за спиною чийсь рипучий голос промовив:

— Диви, мамо!

Містер Греггс озирнувся, але не побачив нікого: тільки "болотяний чорт" плямкав, сидячи в твані, а ота велика чорна саламандра, отой Андріас, зіпершись передніми лапками на край басейну, крутив тулубом. "Це мені причулося", — подумав містер Греггс і знову замахав віником так, що аж свистіло.

— Диви, саламандра, — знову промовило ззаду.

Містер Греггс рвучко обернувся; на нього дивилася, кліпаючи нижніми повіками, чорна саламандра, отой Андріас.

— Бр-р, яка бридка, — сказала вона несподівано. — Ходімо звідси, любчику.

Містер Греггс аж рота роззявив з подиву.

— Що?

— А вона не кусається? — рипіла саламандра.

— Ти… ти вмієш… говорити? — промимрив містер Греггс, не вірячи своїм вухам.

— Я її боюся, — вимовила саламандра. — Мамо, а що вона їсть?

— Скажи "добридень", — звернувся до неї приголомшений містер Греггс.

Саламандра завихляла тулубом і прорипіла:

— Добридень. Добридень. Добридень. Можна дати їй булочку?

Містер Греггс розгублено застромив руку в кишеню й витяг звідти шматок булки.

— На.

Саламандра взяла булку лапкою й заходилася обкусувати її.

— Диви, саламандра, — вдоволено рохкала вона. — Тату, а чого вона така чорна?

Раптом вона пірнула й вистромила з води саму голову.

— А чого вона в воді? Чого? Фе, яка бридка!

Містер Томас Греггс розгублено почухав потилицю.

"Ага, це вона повторює те, що чує від людей!"

— Скажи "Греггс", — спробував він.

— Скажи "Греггс", — повторила саламандра.

— Містер Томас Греггс.

— Містер Томас Греггс.

— Добридень, сер.

— Добридень, сер. Добридень. Добридень, сер.

Здавалося, саламандра не може наговоритись; але Греггс не міг більше придумати, що їй сказати: містер Томас Греггс не був дуже красномовною людиною.

— Ну, помовч уже, — сказав він. — Ось я впораюся, тоді вчитиму тебе говорити.

— Ну, помовч уже, — пробурчала саламандра. — Добридень, сер. Диви, саламандра. Вчитиму тебе говорити.

Треба, сказати, що адміністрації зоопарку не подобалось, коли доглядачі навчали підопічних тварин усяких штук; ну, хай іще слон — то інша річ, але решту тварин тут держать із освітньою метою, а не для циркових вистав. Тому містер Греггс затримувався у відділі саламандр здебільшого потай, коли там уже нікого не було. А що він був удівець, то ніхто не дивувався, що він так часто сидить на самоті в павільйоні земноводних. У кожної людини є якісь свої вподобання. До того ж у відділі саламандр бувало небагато відвідувачів; то крокодил тішився чималою популярністю, а дні Andrias'a Scheuchzeri минали майже в самотності.

Якось на смерканні, коли павільйони вже зачинялися, директор зоопарку сер Чарлз Віггем обходив деякі відділи, щоб пересвідчитися, чи все там гаразд. Коли він ішов відділом саламандр, у одному басейні захлюпотіло і хтось промовив рипучим голосом:

— Добривечір, сер.

— Добривечір, — сторопіло відповів директор. — Хто там?

— Пробачте, сер, — сказав рипучий голос. — Це не містер Греггс?

— Хто там? — знову спитав директор.

— Енді. Ендрю Шейхцер.

Сер Чарлз підійшов до басейну. Там була тільки саламандра: вона сиділа нерухомо, випроставши тулуб.

— Хто тут говорив?

— Енді, сер, — відповіла саламандра. — А хто ви?

— Віггем, — сторопіло вимовив сер Чарлз.

— Дуже радий, — чемно сказав Andrias. — Як ся маєте?

— Що за чортівня! — загорлав сер Чарлз. — Греггсе! Чуєте, Греггсе!

Саламандра стрепенулась і вмить сховалася під водою. До відділу вбіг засапаний, стривожений містер Томас Греггс.

— Слухаю, сер?

— Греггсе, що це означає? — накинувся на нього сер Чарлз.

— А що сталося, сер? — розгублено промовив містер Греггс.

— Оця саламандра говорить!

— Вибачте мені, сер, — скрушно заблагав містер Греггс. — Не можна так робити, Енді. Я тобі вже тисячу разів казав, щоб ти не докучав людям своїми балачками. Пробачте мені, сер, більше такого не буде.

— Це ви навчили саламандру говорити?

— Вона перша почала, сер, — виправдовувався Греггс.

— Сподіваюся, що більше ви цього не робитимете, Греггсе, — суворо сказав сер Чарлз. — Я за вами пильнуватиму.

Трохи згодом до сера Чарлза Віггема завітав професор Петров, і вони розговорилися про так званий розум тварини, про умовні рефлекси і про те, як широка публіка переоцінює розумові здібності тварин. Професор Петров висловив свої сумніви щодо ельберфельдських коней, які нібито вміли не тільки рахувати, а й підносити до степеня та добувати корінь; адже навіть пересічна людина добувати кореня не вміє, сказав великий учений. Тоді серові Чарлзу пригадалася Греггсова саламандра, що вміла говорити.

— У мене тут є одна саламандра, — почав він нерішуче, — отой славнозвісний Andrias Scheuchzeri; то вона навчилась говорити, як папуга.

— Не може бути, — заперечив професор. — Адже у саламандр приросли язик.

— А ходімо подивімося, — запропонував сер Чарлз. — Сьогодні прибиральний день, людей там мало.

І вони пішли до павільйону.

Біля входу до відділу саламандр сер Чарлз спинився. Зсередини чути було шоркання мітли й монотонний голос, який повільно читав щось.

— Зачекайте, — шепнув сер Чарлз професорові.

— "Чи є на Марсі люди?" — бубонів монотонний голос. — Читати це?

— Ні, пошукай щось цікавіше, Енді, — відповів інший голос.

— "Хто здобуде приз у цьогорічному дербі — Пелемська Красуня чи Губернадор?"

— Пелемська Красуня, — відказав інший голос. — Та дарма, читай.

Сер Чарлз потихеньку прочинив двері.

Містер Томас Греггс віником мів підлогу; а в саджалці з морською водою сидів Andrias Scheuchzeri й рипучим голосом повільно читав вечірню газету, яку держав у передніх лапках.

— Греггсе! — закричав Чарлз.

Саламандра шарпнулась і зникла під водою. Містер Греггс із переляку впустив мітлу.

— Слухаю, сер.

— Що це означає?

— Вибачте мені, сер, — забелькотів пригнічено Греггс. — Це Енді читає мені, поки я тут замітаю. А коли замітає він, тоді читаю я.

— Хто його навчив?

— А він сам підгледів, сер. Я… я даю йому свої газети, щоб не балакав стільки. Бо він день і ніч не змовкав би. Тож я й подумав: хай уже краще навчиться говорити культурно…

— Енді! — покликав сер Віггем.

З води виринула чорна голова.

— Слухаю, сер, — прорипіла вона.

— На тебе прийшов подивитися професор Петров.

— Дуже радий, сер. Я Енді Шейхцер.

— А звідки ти знаєш, що тебе звуть Andrias Scheuchzeri?

— А ось тут написано, сер: Андреас Шейхцер, острови Гілберта.

— І часто ти читаєш газети?

— Часто, сер. Щодня.

— А що тебе найбільше цікавить у них?

— Судові репортажі, кінські перегони, футбол.

— А ти бачив коли футбол?

— Ні, сер.

— А коней?

— Не бачив, сер.

— То навіщо ж тобі про це читати?

— Бо воно є в газетах, сер.

— Політика тебе не цікавить?

— Ні, сер. "Буде війна чи ні?"

— Цього ніхто не знає, Енді.

— "Німеччина будує підводні човни нового типу", — промовив Енді стурбовано. — "Промені смерті можуть обернути цілі континенти в пустелю".

— Це ти теж прочитав у газетах? — спитав сер Чарлз.

— Так, сер. "Хто здобуде приз у цьогорічному дербі — Пелемська Красуня чи Губернадор?"

— А ти як гадаєш, Енді?

— Губернадор, сер; але пан Греггс каже, Пелемська Красуня. — Енді покивав головою. — "Купуйте англійські товари", сер. "Підтяжки Снайдера — найкращі в світі". "Ви вже купили новий шестициліндровий "Танкред-юніор"? Швидкий, недорогий, елегантний".

— Дякую, Енді. Досить уже.

— "Котра з кіноартисток найдужче подобається вам?"

У професора Петрова наїжачились чуприна й борода.

— Пробачте, сер Чарлз, — сказав він, — але мені вже час іти.

— Гаразд, ходімо. Енді, ти не заперечуватимеш, коли я пришлю до тебе кількох учених? Гадаю, вони охоче з тобою поговорять.

— Буду дуже радий, сер, — прорипіла саламандра. — До побачення, сер Чарлз. До побачення, професоре.

Професор Петров, роздратовано пирхаючи і щось мурмочучи, заквапився геть.

— Даруйте, сер Чарлз, — сказав він нарешті, — але чи не могли б ви показати мені якусь тварину, що не читає газет?

Учені, про яких говорив директор, були доктор медицини сер Бертрам, професор Ебіггем, сер Олівер Додж, Джуліан Фокслі та інші. Наводимо уривок із стенограми їхньої розмови з Andrias'ом Scheuchzeri.

— Як ваше ім'я?

— Ендрю Шейхцер.

— Скільки вам років?

— Не знаю. Ви хочете здаватись молодими? Носіть корсети "Лібелла".

— Який сьогодні день?

— Понеділок. Гарна погода, сер. Цієї суботи в Епсомі бігтиме Гібралтар.

— Скільки буде тричі по п'ять?

— А що?

— Ви вмієте рахувати?

— Умію, сер. Скільки буде сімнадцять помножити на двадцять дев'ять?

— Дозвольте запитувати нам, Енді. Перелічіть річки Англії.

— Темза...

— А ще?

— Темза.

— Інших не знаєте, так? Хто тепер на англійському троні?

— Король Георг. Хай благословить його бог!

— Гаразд, Енді. Хто найвидатніший англійський письменник?

— Кіплінг.

— Дуже добре. А ви читали щось із його творів?

— Ні. А як вам подобається Мей Уест[76]?

— Краще ми питатимемо вас, Енді. Що ви знаєте з історії Англії?

— "Генріха Восьмого"[77].

— Що ви про нього знаєте?

— Найкращий фільм останніх років. Розкішна постановка. Неповторне видовище.

— А ви бачили його?

— Ні. Хочете познайомитися з Англією? Купіть собі "форд-малючок".

— А що б ви найдужче хотіли побачити, Енді?

— Веслярські змагання Кембрідж — Оксфорд, сер.

— Скільки є частин світу?

— П'ять.

— Дуже добре. Перелічіть їх.

— Англія й усі інші.

— А які це інші?

— Більшовики й німці. І Італія.

— Де острови Гілберта?

— В Англії. Англія не зв'язуватиме собі рук на континенті. Англії потрібно десять тисяч літаків. Відвідайте узбережжя південної Англії.

— Можна подивитись на ваш язик, Енді?

— Можна, сер. "Чистіть зуби пастою "Фліт". Найекономніша, найкраща в світі, одне слово — англійський виріб. Хочете, щоб у вас гарно пахло з рота? Користуйтеся пастою "Фліт".

— Дякуємо. Досить. А тепер скажіть нам, Енді…

І так далі. Стенограма розмови з Andrias'ом Scheuchzeri складалася з шістнадцяти повних сторінок і була опублікована в журналі "The Natural Science"[78]. В кінці стенограми комісія фахівців так підсумувала результати свого досліду:

1. Andrias Scheuchzeri, саламандра, утримувана в лондонському зоопарку, вміє говорити, хоча й трохи рипучим голосом, запас слів у неї — близько чотирьохсот; вона говорить тільки про те, що чула або читала. Звичайно, ні про яке самостійне мислення у неї не може бути й мови. Язик у неї досить рухливий; голосових зв'язок ми за наявних обставин не могли дослідити детальніше.

2. Вищеназвана саламандра вміє читати, але тільки вечірні випуски газет. Цікавиться тими самими питаннями, що й пересічний англієць, і реагує на них таким самим способом, тобто у відповідності з усталеними загальнопоширеними поглядами. Її духовне життя — наскільки можна про нього говорити — складається майже цілком з уявлень і думок, розповсюджених у наш час.

3. Інтелекту її аж ніяк не слід переоцінювати, бо він ні в якому відношенні не вищий за інтелект пересічної людини.

Незважаючи на цей тверезий висновок експертів, Балакуча Саламандра стала сенсацією лондонського зоопарку. Коло басейну "Пупсика Енді" весь час тислася юрба цікавих, які прагнули поговорити з ним про все на світі, від погоди й до економічної кризи та політичного становища. Відвідувачі давали йому стільки шоколаду й цукерок, що він урешті захворів на тяжкий катар шлунка й кишок. Тоді відділ саламандр закрили, але було вже запізно: Andrias Scheuchzeri, на прізвисько Енді, загинув від наслідків своєї популярності. Отже, як видно, слава розбещує навіть саламандр.

10. Свято в Новому Страшеці

Пан Повондра, швейцар у домі Бонді, саме був у відпустці в своєму рідному місті. Другого дня мало бути храмове свято, і коли пан Повондра вранці вийшов на вулицю, ведучи за руку свого восьмирічного сина Франтіка, по всьому Новому Страшеці пахло пирогами, а на вулицях так і мелькали жінки та дівчата, що несли сирі пироги до

пекаря. На майдані вже поставили свої лотки два кондитери, один торговець склом та порцеляною і одна голосиста дама, що продавала всіляку галантерею. Було там ще й велике брезентове шатро. Миршавенький чоловічок, стоячи на драбинці, саме прилаштовував над входом вивіску.

Пан Повондра зупинився подивитися, що ж це має бути.

Щуплявенький чоловічок зліз із драбинки і вдоволено задивився на щойно почеплену вивіску. І пан Повондра здивовано прочитав:

КАПІТАН Й. ВАН ТОХ

ТА ЙОГО ДРЕСИРОВАНІ САЛАМАНДРИ

Пан Повондра згадав кремезного, опасистого чоловіка в капітанському кашкеті, якого він колись упустив до пана Бонді. "От до чого докотився, бідолаха, — з жалем подумав швейцар. — Капітан, а мусить їздити по світі з якимсь нікчемним цирком! А такий же показний, здоровий чолов'яга був! Треба його побачити", — співчутливо сказав собі пан Повондра.

Тим часом чоловічок почепив біля виходу до шатра ще одну вивіску:

ЯЩЕРИ,

ЩО ВМІЮТЬ ГОВОРИТИ.

НЕЧУВАНА

НАУКОВА СЕНСАЦІЯ!!

ВХІД — 2 КРОНИ

ДІТЯМ У СУПРОВОДІ БАТЬКІВ — 1 КР.

Пан Повондра завагався. Дві крони і крона за хлопця — трохи забагато. Але Франтік добре вчиться, а знати чужоземних тварин потрібно для освіти. Задля освіти пан Повондра здатен був на деякі жертви, а тому підійшов до низенького щуплявого чоловічка.

— Слухайте, приятелю, — сказав він, — я б хотів побалакати з капітаном ван Тохом.

Чоловічок випнув груди в смугастій майці:

— Це я, добродію.

— Ви капітан ван Тох? — здивувався пан Повондра.

— Так, — відповів чоловічок і показав витатуюваний на руці в нього якір.

Пан Повондра розгублено покліпав очима. Невже капітан так зсох? Та ні, не може бути.

— Я знаю капітана ван Тоха особисто, — сказав він. — Я Повондра.

— А, це інша річ, — відказав чоловічок. — Але наші саламандри справді від капітана ван Тоха, добродію. Справжні австралійські ящери, з гарантією. Будь ласка, заходьте. Саме починається велика вистава, — розсипався він, піднімаючи полотнище на вході.

— Ходімо, Франтіку, — сказав Повондра-батько і ввійшов до шатра.

За невеличкий столик поквапно сіла навдивовижу дебела й опасиста жінка. "Чудна парочка!" — подивувався пан Повондра, платячи свої три

крони. В шатрі не було нічого — тільки стояла бляшана ванна і чимось неприємно тхнуло.

— А де ж ваші саламандри? — спитав пан Повондра.

— Он у ванні, — байдуже відповіла гігантська дама.

— Не бійся, Франтіку, — сказав Повондра-батько й підійшов до ванни.

Там безживно лежало в воді щось чорне, завбільшки зі старого сома; тільки шкіра на потилиці в нього ледь підіймалась і опадала.

— Оце й є та допотопна саламандра, що про неї писали в газетах, — повчальним тоном промовив Повондра-батько, намагаючись не показати свого розчарування.

"Знову попався на гачок, — думав він, — але нащо про це знати хлопцеві? А шкода трьох крон!"

— Тату, а чого вона у воді? — спитав Франтік.

— Бо саламандри живуть у воді.

— Тату, а що вона їсть?

— Рибу і всяку таку всячину, — відповів Повондра-батько. (Мусить же вона щось їсти!)

— А чого вона така бридка? — допитувався Франтік.

Пан Повондра вже не знав, що сказати; але в ту мить до шатра ввійшов миршавий чоловічок.

— Прошу вас, дами й панове, — хрипким голосом почав він.

— То у вас вона тільки одна? — докірливо спитав пан Повондра.

"Якби їх хоч дві, не так би жалко було грошей", — думав він.

— Друга здохла, — відказав чоловічок. — Отже, дами й панове, перед вами — славнозвісний Андріаш, рідкісний і отруйний ящер з австралійських островів. У себе на батьківщині він досягає людського зросту й ходить на двох ногах. Ну-бо, — сказав він і штрикнув дубцем те безживне чорне створіння, що нерухомо лежало у ванні.

Воно заворушилось і насилу підвелося з води. Франтік відсахнувся, але пан Повондра стиснув його руку: не бійся, я коло тебе.

Створіння вже стояло на задніх лапах, а передніми лапками спиралося на край ванни. Чорна паща хапала повітря, зябра на потилиці конвульсивно здригалися. Шкіра на ньому обвисла, пообдирана до крові, вся в бородавках; булькаті жаб'ячі очі час від часу якось болісно затягувалися плівкою нижніх повік.

— Як бачите, дами й панове, — захриплим голосом провадив чоловічок, — ця тварина живе у воді, тому вона має зябра, а щоб могла дихати, коли виходить на берег, — ще й легені. На задніх лапах у неї по п'ять пальців, на передніх — по чотири, і вона вміє брати ними різні предмети. На, візьми!

Тварина затиснула в пальцях дубець і піднесла його перед собою, немов якийсь блазенський жезл.

— Вона вміє також зав'язати вузол на мотузці, — сказав чоловічок, забрав у тварини паличку і подав їй брудний уривок шворки. Саламандра хвильку подержала ту шворку в лапах, а потім справді зав'язала на ній вузлик.

— Уміє також бити в барабан і танцювати, — прохрипів чоловічок і подав тварині дитячий барабан і паличку.

Саламандра кілька разів ударила в барабан і покрутила верхньою половиною тулуба. Паличка випала в неї з лапки.

— Я тобі дам, паскудо! — гримнув чоловічок і виловив паличку з води. Потім додав урочисто піднесеним голосом: — Ця тварина така розумна й здібна, що вміє говорити по-людському. — І заплескав у долоні.

— Guten Morgen[79], — прорипіла тварина, болісно кліпнувши нижніми повіками. — Добридень.

Пан Повондра майже злякався, але на Франтіка таке диво не справило великого враження.

— Що треба сказати шановному панству? — суворо спитав чоловічок.

— Ласкаво просимо, — вклонилася саламандра. Її зябра конвульсивно стискалися. — Willkommen. Ben venuti[80].

— Рахувати вмієш?

— Умію.

— Скільки буде шість разів по сім?

— Сорок два, — з зусиллям проквакала саламандра.

— От бач, Франтіку, як гарно рахує, — повчально зауважив синові пан Повондра.

— Дами й панове, — хрипів далі чоловічок, — можете самі ставити йому запитання.

— Ну, спитай щось у неї, Франтіку, — підохотив сина пан Повондра.

Франтік розгублено замулявся.

— Скільки буде вісім помножити на дев'ять? — нарешті видушив він із себе: очевидно, це запитання здавалось йому найважчим з усіх можливих.

Саламандра повільно кліпнула очима.

— Сімдесят… два.

— Який сьогодні день? — спихав і пан Повондра.

— Субота, — відповіла тварина.

Пан Повондра в подиві покрутив головою.

— Справді, як людина… А як називається це місто?

Саламандра розкрила пащу і заплющила очі.

— Вона вже втомилася, — квапливо пояснив чоловічок. — Що треба сказати панству?

Саламандра вклонилась.

— Моє шанування. Щиро дякую. Бувайте здорові. До побачення.

І вмить пірнула у воду.

— Це… це справді диво, — зчудовано промовив пан Повондра; але, оскільки три крони — великі гроші, все ж таки додав: — А більше у вас нема чого показати дитині?

Чоловічок розгублено поскуб себе за нижню губу.

— Це все… Раніш у мене були ще мавпи, але з ними таке вийшло… — промимрив він. — Хіба що дружину вам показати… Вона колись була найгладша жінка в світі. Марушко, йди-но сюди.

Марушка насилу підвелася зі стільця.

— Чого тобі?

— Покажися панству, Марушко.

Найгладша жінка в світі кокетливо схилила голову набік, виставила одну ногу вперед і пісмикнула спідницю вище коліна, відкривши червону вовняну панчоху, яка обтягувала щось розпухле, товсте, мов свинячий окіст.

— Об'єм ноги вгорі вісімдесят чотири сантиметри, — пояснив щуплявий чоловічок, — але за нинішньої конкуренції Марушка вже не найгладша жінка в світі.

Пан Повондра потяг приголомшеного Франтіка надвір.

— На все добре, — прорипіло з ванни. — Приходьте ще. Auf Wiedersehen[81].

— Ну що, Франтіку, цікаво було? — спитав пан Повондра вже надворі.

— Цікаво, — відповів Франтік. — Тату, а чого в цієї тітки червоні панчохи?

11. Про людоящерів

Якби ми сказали, що в ті дні не писали й не говорили ні про що, крім самих саламандр, які вміють говорити, — це, звичайно, було б перебільшення. Бо говорили й писали також і про майбутню війну, про економічну кризу, про футбол, про вітаміни і про моду; одначе й про саламандр, які вміють говорити, писалося дуже багато, а головне — зовсім не по-науковому. Тому один видатний учений, професор Брненського університету Владимир Угер, послав до "Лідових новін" статтю, в якій відзначав, що гадана здатність Andrias'a Scheuchzeri членороздільно говорити, — тобто, власне, повторювати, як папуга, почуті слова;— з наукової точки зору далеко не така цікава, як деякі інші питання, що стосуються цієї незвичайної амфібії. Наукова загадка Andrias Scheuchzeri полягає зовсім в іншому: наприклад — звідки він узявся; де його первісна батьківщина, в якій він пережив цілі геологічні періоди; чому він так довго лишався невідомим науці, а тоді раптом виявилося, що цей зоологічний вид дуже поширений майже в усій екваторіальній зоні Тихого океану. Як видно, останнім часом він розмножується надзвичайно швидко; де взялася ця дивовижна життєва сила в прастарому створінні з третинного періоду, яке до недавніх часів існувало приховано, найімовірніше вкрай спорадично, а може, й у географічній ізоляції? Можливо, життєві умови цієї допотопної саламандри змінились у біологічно сприятливому напрямку, і для рідкісного міоценового релікта настала нова епоха напрочуд бурхливого розвитку? В такому разі не виключено, що Andrias Scheuchzeri не тільки розмножуватиметься кількісно, а й еволюціонуватиме якісно і що наша наука матиме унікальну нагоду спостерігати принаймні в одного зоологічного виду потужний мутаційний процес. Те, що Andrias Scheuchzeri вміє прорипіти кілька десятків слів і навчитись кількох фокусів, з наукового погляду зовсім не чудо, хоча профани і вбачають у цьому вияв якогось інтелекту; справжнім чудом є той могутній життєвий порив, що так несподівано й так ефективно розбудив для дальшого

розвитку еволюційно відсталий і майже вимерлий зоологічний вид. Впадають в око й деякі особливі обставини: Andrias Scheuchzeri — єдина саламандра, що живе в морі, і — це ще прикметніше — єдина саламандра, яка водиться в ефіопсько-австралійському регіоні, в міфічній Лемурії. Просто-таки хочеться сказати, що природа раптом забажала надолужити одну з прогаяних можливостей, довести до кінця розвиток однієї з життєвих форм, які вона в цьому регіоні забула чи не змогла повністю використати. І далі: дивно було б, якби в усій океанській області, що пролягає між японськими гігантськими саламандрами з одного боку і аллеганськими з другого, не існувало жодної проміжної ланки. Якби Andrias'a не було, нам, по суті, довелось би припустити його існування; він, можна сказати, просто заповнив той вільний простір, який мав займати споконвіку згідно з географічними й еволюційними закономірностями. Хай там як, — закінчував свою статтю професор, — а на прикладі цього еволюційного воскресіння міоценової саламандри ми в шанобливому подиві бачимог що Геній Розвитку ще зовсім не закінчив своєї творчої діяльності на нашій планеті.

Хоч редакція потайки категорично вважала, що такі вчені міркування, власне, не годяться для газети, статтю надрукували. А незабаром професор Угер одержав від одного з читачів такого листа:

"Вельмишановний добродію!

Торік я купив у Чаславі будинок на майдані. Оглядаючи будинок, я знайшов на горищі скриню зі старими, рідкісними книжками, переважно науковими, як-от: два річні комплекти журналу Гібла "Гіллос"[82] — за 1821 і 1822 роки, "Ссавці" Яна Сватоплука Пресла[83], "Основи природознавства, або ж фізики" Войтеха Седлачека[84], дев'ятнадцять річних комплектів популярного енциклопедичного алманаху "Крок"[85] і тринадцять комплектів "Часопису Чеського музею"[86]. Між сторінками Преслового перекладу "Міркувань про катаклізми земної кори" Кюв'є (1834 р.) я знайшов вирізку зі старої газети й вичитав з неї повідомлення про якихось дивовижних ящерів.

Прочитавши Вашу чудову статтю про отих загадкових саламандр, я згадав про ту закладку з книжки й відшукав її. Гадаю, що вона могла б зацікавити Вас, а тому, як палкий шанувальник природи і Ваш ревний читач, посилаю її вам.

З глибокою пошаною

Й. В. Найман"

На доданому до листа клапті газети не було ні назви її, ні дати; за шрифтом і правописом її можна було віднести до двадцятих-тридцятих років минулого сторіччя. Папір так пожовк і зотлів, що текст важко було прочитати. Професор Угер хотів був уже кинути папірець у кошик, але сама старизна того клаптика чомусь зворушила його, і він почав читати. За хвилину він шепнув: "Сто чортів!" і нервовим рухом поправив окуляри. Ось який був текст вирізки:

ПРО ЛЮДОЯЩЕРІВ[87]

Ми вичитали з однієї чужоземної газети, що якийсь капітан англійського військового корабля, вернувшися з далеких країв, повідомив про дивовижних плазунів, котрих знайшов на одному невеличкому острівці в Австралійському морі. На тому острові є озеро з солоною водою, одначе з морем не з'єднане й вельми трудно приступне. Якось капітан із корабельним цирульником одпочивали на тому озері. Аж раптом із озера вийшли тварини на взірець ящерів, завбільшки з морського собаку чи тюленя, одначе ходять вони на двох ногах, і зачали химерно та зграбно вихилятися на березі, ніби танок вели. Капітан і цирульник, із рушниць вистреливши, двох тих тварин уполювали. Тіло в них слизьке, бо шерсті й луски ніякої, тож вони подібні до саламандр. Назавтра, по них прийшовши, мусили їх через сморід прикрий там і покинути, а матросам звеліли, щоб вони обловили озеро сітями й кілька тих потвор доправили на корабель живцем. Обловивши те озеро, матроси всіх ящерів у великому числі вимордували і лише двох живцем

привезли на корабель, оповідаючи, що тіло в них має отруту і пече, ніби кропива. Тоді тих ящерів посадили в кадоби з морською водою, щоб живими до Англії довезти. Та шкода! Як минав корабель острів Суматру, ті піймані ящери, з кадобів вилізши й віконце в облавку під палубою відчинивши, вночі стрибнули в море й щезли. За свідченням капітана й корабельного цирульника ті тварини вельми чудні й хитрі, ходять на двох ногах і кумедно дзявкають та плямкають, але для людей не страшні анітрохи. Отож їх, певне, можна слушно називати людоящерами.

Ось що було в тій вирізці. "Сто чортів!" — схвильовано повторив професор Угер. Чому тут нема ні дати, ні назви тієї газети, що з неї хтось колись вирізав оце? І що то була за чужоземна газета, і як звався той "один капітан", і який то був англійський корабель? І котрий "острівець у Австралійському морі?" І чому тоді люди не висловлювалися трохи точніше і... ну, трохи більш по-науковому? Адже це неоціненний історичний документ...

Острівець в Австралійському морі, так. Озеро з солоною водою. Видно, то був кораловий острів, атол із важко приступною солоною лагуною; якраз підхоже місце, де б могла зберегтись така викопна тварина ізольована від біологічно розвиненішого середовища в безпечній природній резервації. Звичайно, дуже розмножитись вона там не могла, бо в озерці не вистачило б для неї поживи. Це ясна річ, сказав собі професор. Тварина, подібна до ящера, але без луски і ходить на двох ногах, як люди отже, або Andrias Scheuchzeri, або якась інша саламандра, близько з ним споріднена. Припустимо, що це був наш Andrias. Припустімо, що ті проклятущі матроси вимордували його там, у озерці, й на корабель попала живою тільки одна пара; та пара, котра потім утекла в море поблизу острова Суматри. Тобто на самому екваторі, де біологічні умови дуже сприятливі, а кількість поживи необмежена. Хіба не можливо, що така зміна середовища дала міоценовій саламандрі потужний імпульс до розвитку? Ми знаємо, що ці тварини були призвичаєні до солоної води; уявімо собі, що на новому місці вони оселилися в спокійній, захищеній морській затоці, де поживи

вдосталь; що ж далі? Переселені в оптимальні умови, саламандри почнуть розвиватися з дивовижною життєвою енергією. Напевне так! — думав у захваті професор. — Саламандра невтримно рватиметься вперед шляхом розвитку, пхатиметься до життя, як шалена; вона плодитиметься без ліку, бо в новому середовищі її ікра й пуголовки не матимуть своїх специфічних ворогів. Вона заселює острів за островом — дивно, правда, що деякі острови вона, розселюючись, ніби перескакує. А взагалі, це типова міграція в пошуках поживи.

Постає тільки питання: чому вона не розвивалася досі? Чи не пов'язане з цим фактом те, що в ефіопсько-австралійському регіоні нема — чи принаймні поки що не відкрито — ніяких саламандр? Може, в цьому регіоні протягом міоцену відбулися якісь зміни, біологічно несприятливі для них? Мабуть, так воно й є. Скажімо, з'явився якийсь специфічний ворог, що цілком винищив саламандр. Тільки на одному островці, в ізольованому озерці міоценова саламандра збереглася — щоправда, ціною зупинки в своєму розвитку, припинення еволюційного процесу. Вийшло щось подібне до туго скрученої пружини, яка не могла розкрутитись. Не виключено, що природа мала для цього зоологічного виду якісь особливі плани, збиралась розвивати його далі й далі, підносити вище й вище, бозна на яку височінь… (Від цієї думки в професора Угера аж мороз по спині пробіг: хто зна, чи не мав Andrias Scheuchzeri справді стати людиною міоценової доби?)

І ось — маєте! Цей недорозвинений вид неподівань попадає в нове, безмірно сприятливіше середовище; накручена пружина еволюції в ньому розпростується… З яким життєвим розмахом, з якою міоценовою буйністю й нетерплячкою поривається Andrias на шлях розу витку! Як гарячково надолужує він сотні тисяч і мільйони років, прогаяні в еволюції! Чи можна думати, що він задовольниться тим ступенем розвитку, на якому стоїть нині? Чи зупиниться він на цьому ступені при такому еволюційному розгоні, свідком якого ми стали, чи, може, він стоїть тільки на порозі своєї еволюції, тільки готується підноситись вище — хто може сказати нині, до яких висот?

Ось які міркування й припущення квапливо записував професор Владимир Угер, сидячи над пожовклою вирізкою зі старої газети й тремтячи від духовного захвату першовідкривача. "Пошлю це в газету, — казав він собі, — бо наукових журналів ніхто не читає. Нехай усі знають, глядачами якої великої природної містерії довелось нам стати! А назву дам таку: "Чи мають саламандри майбутнє?"

Але в редакції "Лідових новін" тільки подивились на статтю професора Угера й покивали головою. Знов ці саламандри? Наші читачі вже ситі ними по саму зав'язку. Пора вже дати їм щось нове. І взагалі, такі наукові розумування — не для газети.

Через це стаття про еволюцію і майбутнє саламандр так і не побачила світу.

12. Синдикат "Саламандра"

Голова зборів Г. Х. Бонді задзвонив у дзвіночок і підвівся.

— Шановні панове, — почав він, — я маю честь відкрити позачергові загальні збори акціонерів Тихоокеанського експортного товариства. Вітаю всіх присутніх і дякую за активну участь у зборах. Панове, — провадив він, — мені припав невеселий обов'язок — повідомити сумну новину. Капітана Йозефа ван Тоха вже нема на світі. Помер наш, так би мовити, засновник, людина, в чиїй голові зародилася щаслива думка зав'язати торговельні зносини з/тисячами островів далекого Тихого океану, наш перший капітан і найретельніший співробітник. На початку цього року він помер від апоплексичного удару на борту нашого пароплава "Шарк", поблизу острова Фаннінга, під час виконання службових обов'язків. ("Певне, сколотив страшну бучу, серде га", — майнуло в голові у Бонді). Прошу вшанувати його пам'ять уставанням.

Присутні попідводились, грюкаючи стільцями, і застигли в урочистій тиші, опановані спільною думкою: чи не затягнуться ці загальні збори

дуже надовго? ("Бідний старий Вантох, — подумав по-справжньому зворушений Г. Х. Бонді. — Що з нього стало тепер! Певне, скинули на дошці в море — ото, мабуть, шубовснуло! Славний був чолов'яга... І очі такі голубі!..")

— Дякую вам, панове, — додав він коротко, — за те, що ви так щиро вшанували пам'ять капітана ван Тоха, мого особистого приятеля. А тепер я попрошу пана директора Волавку познайомити вас із економічними перспективами ТЕТ у цьому році. Цифри ще не остаточні, але навряд чи можна сподіватися, що вони істотно зміняться до кінця року. Прошу, пане директоре.

— Вельмишановні панове, — задзюркотів голос пана директора Волавки — і посипались прикрі новини: — Становище на ринку перлів украй незадовільне. Після минулого року, в якому видобуток перлів зріс у двадцять разів проти дуже сприятливого тисяча дев'ятсот двадцять п'ятого, ціни почали катастрофічно падати і впали аж на шістдесят п'ять процентів. Тому правління вирішило не викидати на ринок добутий цього року товар, а зберігати його, поки зросте попит. На жаль, торік восени перли вийшли з моди — очевидно, тому що так подешевшали. В нашій амстердамській філії на сьогоднішній день лежить понад двісті тисяч перлин, збути які зараз майже неможливо. Натомість у цьому році, — дзюркотів далі директор Волавка, — видобуток перлів значно зменшився. Довелося облишити цілу низку родовищ, бо прибуток із них не покриває навіть транспортних видатків. Родовища, відкриті два-три роки тому, очевидно, вже більшою чи меншою мірою вичерпані. Тому правління вирішило звернути увагу на інші продукти морських глибин: корали, перламутр і морські губки. Справді, збут ювелірних виробів з коралів пощастило. пожвавити, але ця кон'юнктура поки що сприятливіша для італійських коралів, ніж для тихоокеанських. Правління вивчає також можливості інтенсивного рибальства в глибинах Тихого океану. Проблема полягає головним чином у тому, як транспортувати звідти рибу на європейські та американські ринки; поки що результати досліджень нр дуже втішні.

Директор трохи підніс голос:

— Зате до певної міри зріс обсяг супутної торгівлі іншими товарами: вивіз на тихоокеанські острови тканин, емальованого посуду, радіоприймачів та рукавичок. Цю торгівлю можна ще розвивати і розширювати; вже цього року її баланс буде підбито з досить незначним дефіцитом. Одначе про те, щоб наприкінці року ТЕТ виплатило по своїх акціях якісь дивіденди, нема чого й думати; і тому правління наперед оголошує, що цього разу воно відмовляється від будь-яких тантьєм і винагород...

Запала довга й гнітюча тиша. ("Цікаво, який він на вигляд, той острів Фаннінга? — думав Г. Х. Бонді. — Сердега Вантох — помер, як справжній моряк. Жаль його — добрий був чоловік. Ще ж не такий і старий... не старший за мене...")

Слова попросив доктор Губка; далі ми цитуватимемо протокол позачергових загальних зборів Тихоокеанського експортного товариства.

Д-р ГУБКА питає, чи не ставиться питання про ліквідацію ТЕТ.

Г. Х. БОНДІ відповідає, що правління вирішило в цій справі почекати інших пропозицій.

ЛУЇ БОНАНФАН висловлює закид правлінню, що Товариство не мало на родовищах постійних представників, які, приймаючи добуті перли, перевіряли б, чи видобуток провадиться досить інтенсивно й кваліфіковано.

ДИРЕКТОР ВОЛАВКА зауважує, що таке питання розглядалось, але з'ясовано, що це надміру збільшило б накладні витрати. Довелось би тримати принаймні три сотні платних агентів; а потім — зважте самі, як

можливо було б контролювати цих агентів, чи здають вони всі добуті перли.

Г. БРІНКЕЛАР питає, чи можна довіряти саламандрам, що вони справді здають усі знайдені перли, а не продають їх ще комусь, окрім уповноважених осіб Тихоокеанського ег портного товариства.

Г. Х. БОНДІ відзначає, що це була перша публічна згадка про саламандр. Досі вважалося за правило не згадувати на зборах акціонерів ніяких подробиць того, в який спосіб добувають перли. І нагадує, що саме заради цього була обрана нейтральна назва "Тихоокеанське експортне товариство".

Г. БРІНКЕЛАР знову ставить запитання: чи на зборах заборонено говорити про речі, які стосуються інтересів Товариства, а крім того — давно відомі якнайширшій громадськості.

Г. Х. БОНДІ відповідає: йдеться не про заборону, а просто про те, що досі цього не було. Він навіть радий, що тепер можна говорити відвертіше. На перше запитання пана Брінкелара він може відповісти, що, наскільки йому відомо, нема ніяких підстав сумніватись у бездоганній чесності й працьовитості саламандр, зайнятих на добуванні перлів та коралів. Одначе треба рахуватися з тим, що наявні родовища перлів уже вичерпані або ж будуть вичерпані найближчим часом. Ну, а щодо нових родовищ треба сказати, що саме в пошуках ще не експлуатованих островів помер наш незабутній співробітник капітан ван Тох, і поки що нема змоги замінити його людиною, що мала б такий досвід і відзначалася б такою чесністю й такою любов'ю до справи.

ПОЛКОВНИК Д. В. БРАЙТ, беззастережно визнавши заслуги капітана ван Тоха, відзначає проте, що капітан, смерть якого сповнила жалем усіх, надмірно панькався з вищезгаданими саламандрами. (Схвальні вигуки). Не було ніякої потреби постачати саламандрам ножі та інше знаряддя такої високої якості, як це робив покійний капітан ван Тох. І не

треба було так багато витрачати на їхню годівлю. Можна було значно зменшити видатки, пов'язані з утриманням саламандр, і тим самим підвищити прибутки Товариства (Гучні оплески).

ВІЦЕ-ГОЛОВА Д. ГІЛБЕРТ висловлює згоду з полковником Брайтом, але відзначає, що, поки був живий капітан ван Тох, у цьому напрямку нічого не можна було зробити. Капітан ван Тох твердив, що він має перед саламандрами особисті зобов'язання. Із різних причин неможливо й недоцільно не зважати в цьому відношенні на бажання старого капітана.

КУРТ фон ФРІШ питає, чи не можна знайти для саламандр іншу роботу — по змозі прибутковішу, ніж добування перлів. Варто було б узяти до уваги їхні природжені, як у бобрів, здібності для будування дамб та інших споруд під водою. Може, вдалось би використати їх для поглиблення гаваней, будівництва хвилерізів та для всяких інших підводних робіт.

Г. Х. БОНДІ повідомляє, що правління інтенсивно працює над цим питанням; безперечно, в цьому напрямку відкриваються великі можливості. Він відзначає, що число саламандр, які є власністю Товариства, становить уже близько шести мільйонів; а коли зважити, що пара саламандр дає за рік близько сотні пуголовків, то наступного року ми можемо мати триста мільйонів саламандр, а за десять років їхня чисельність досягне просто-таки астрономічної величини. Г. Х. Бонді ставить питання, щб збирається Товариство робити з цією безліччю саламандр, яких і тепер уже на переповнених саламандрових фермах через нестачу природної поживи, доводиться підгодовувати копрою, картоплею, кукурудзою тощо.

К. фон ФРІШ запитує, чи м'ясо саламандри їстівне.

Дж. ГІЛБЕРТ. Ні. Шкіра їхня теж ні на що не придатна.

А. БОНАНФАН ставить перед правлінням запитання, що в такому разі воно збирається робити.

Г. Х. БОНДІ (підводиться). Шановні панове! Ми скликали ці позачергові загальні збори, щоб відверто повідомити вас про те, що перспективи нашого Товариства вкрай сумні, хоч у минулі роки, дозвольте мені нагадати, воно з гордістю виплачувало від двадцяти до двадцяти трьох процентів дивідендів, опріч достатніх відрахунків у резерви й на амортизацію. Тепер ми стоїмо на роздоріжжі: спосіб провадження справ, такий вигідний у минулі роки, практично вже дав усе, що міг, і нам лишається тільки шукати нових шляхів. (Вигук із зали: "Ну й чудово!")

Я б сказав — це перст долі, що саме тепер від нас пішов наш друг, наш незабутній капітан ван Тох. З його особою була поєднана романтична, прекрасна і, додам відверто, трохи навіжена ідея торгівлі перлами. Я вважаю її вже закінченим етапом нашої діяльності; в ній був свій, так би мовити, екзотичний чар, але для нашої доби вона не підходила. Шановні панове, перли ніколи не можуть стати об'єктом підприємства великого масштабу, розвиненого вшир і вглиб. Для мене особисто ця історія з перламиґбула тільки побіжною розвагою. (Занепокоєння в залі). Так, панове, але розвагою, що давала й вам, і мені чималі гроші. Крім того, на самому початку нашої діяльності саламандри мали якусь, сказав би я, принадність новизни. Але триста мільйонів саламандр такої принадності вже не матимуть. (Сміх).

Я сказав — нові шляхи. Поки був живий мій добрий приятель капітан ван Тох, годі було й думати про те, щоб надати нашому підприємству інакшого характеру, відмінного від того, що я назвав би стилем капітана ван Тоха. (Голос із зали: "А чому?") А тому, добродію, що добрий смак не дозволяє мені змішувати різні стилі. Стиль капітана ван Тоха — це був, сказав би я, стиль пригодницьких романів. Стиль Джека Лондона, Джозефа Конрада та інших. Давній, екзотичний, колоніальний, майже героїчний стиль. Не заперечую, що він по-своєму чарував мене. Але після смерті капітана ван Тоха ми не маємо права провадити далі цю

авантюрну дитячу епопею. Те, що стоїть перед нами, — це вже не новий розділ, а нова концепція, панове, виплід нової, принципово інакшої творчої уяви. (Голос із зали: "Ви про це говорите, наче про роман!") Так, добродію, маєте рацію. Комерція цікавить мене як митця. Без хисту, добродію, не можна дридумати нічого нового. Ми повинні бути поетами, коли не хочемо, щоб світ зупинився. (Оплески. Г. Х. Бонді кланяється).

Панове, я не без жалю ставлю крапку після цього, так би мовити, вантохівського розділу. В ньому ми вичерпали те, що було дитячого й авантюрного в нас самих. Час уже закінчити цю казку про перли та корали. Сіндбаб-мореплавець помер, панове. Постає питання: що далі? (Голос із зали: "Про це ж ми вас і питаємо!") От і гаразд, добродію; візьміть, будь ласка, олівець і записуйте. Шість мільйонів. Записали? Помножте на п'ятдесят. Виходить триста мільйонів, так? Ще раз помножте на п'ятдесят. Це вже п'ятнадцять мільярдів, правда? А тепер, будьте ласкаві, порадьте мені, що нам робити через три роки з п'ятнадцятьма мільярдами саламандр. Як ми їх використаємо, чим прогодуємо і так далі. (Голос із зали: "Хай собі виздихають, та й квит!") Звичайно, можна й так, панове, але хіба не шкода? Згадайте, що кожна саламандра являє собою певну економічну цінність, робочу силу, яка чекає, щоб її використали. Панове, шістьом мільйонам саламандр ми ще сяк-так дамо раду. З трьомастами мільйонами буде важче. Але п'ятнадцять мільярдів саламандр, панове, — це нам уже не під силу. Саламандри зжеруть Товариство. Ось воно як. (Голос із зали: "За це відповісте ви! Це ви затіяли всю цю історію з саламандрами!")

Г. Х. БОНДІ (підносить голову). А я й не скидаю з себе відповідальності, панове. Я беру її всю на себе. Хто хоче, той може хоч і зараз позбутися акцій Тихоокеанського експортного товариства. За кожну акцію я готовий заплатити... (Голос із зали: "Скільки?") Повну вартість, добродію! (У залі гомін. Президія оголошує перерву на десять хвилин).

Після перерви першим просить слова Г. БРІНКЕЛАР. Він висловлює своє задоволення з приводу того, що саламандри так щедро плодяться,

примножуючи майно Товариства. Одначе розводити їх просто так, панове, каже він, це було б видиме безглуздя. Якщо ми самі не маємо для них відповідної праці, то чом би попросту не продавати їх як робочу силу будь-кому, хто хоче розпочати якісь роботи у воді або під водою? (Оплески). Прогодувати саламандру коштує кілька сантимів на день; якщо пару їх продавати, скажімо, за сто франків і якщо робоча саламандра може прожити, скажімо, тільки один рік, то таке вкладення капіталу чудово оплатиться кожному підприємцеві. (Схвальні вигуки).

Дж. ГІЛБЕРТ відзначає, що саламандри досягають віку значно більшого, ніж один рік; яка взагалі тривалість їхнього життя ще не встигли з'ясувати.

Г. БРІНКЕЛАР тоді вносить поправку в свою пропозицію: в такому разі ціна однієї пари саламандр нехай буде триста франків, з транспортними видатками включно.

С. ВАЙСБЕРГЕР запитує: а які, власне, роботи могли б виконувати саламандри?

ДИРЕКТОР ВОЛАВКА. Завдяки своїм природним інстинктам і надзвичайній технічній кмітливості саламандри особливо придатні для спорудження гребель, дамб та шарів намулу, очищання водних шляхів; вони можуть укріплювати й регулювати морські береги, насипати новий суходіл і таке інше. В усіх цих випадках ідеться про роботи великого обсягу, які потребують сотень і тисяч робочих рук, — роботи такого масштабу, що й сучасна техніка не наважиться їх розпочати, коли не матиме в своєму розпорядженні надзвичайно дешевої робочої сили. (Вигуки: "Правда!", "Чудово!")

Д-р ГУБКА зауважує, що, продаючи саламандр, які, очевидно, зможуть плодитись і в нових власників, Товариство втратить свою монополію на них. Він пропонує тільки віддавати в найми будівникам водних споруд робочі колони відповідно навчених, кваліфікованих

саламандр з умовою, що їхній можливий приплід ставатиме власністю Товариства.

ДИРЕКТОР ВОЛАВКА відзначає, що в воді неможливо встежити за мільйонами чи навіть мільярдами саламандр, а за їхнім приплодом і поготів; на жаль, чимало саламандр уже вкрадено для зоопарків та звіринців.

ПОЛКОВНИК Д. В. БРАЙТ. Варт було б продавати чи там віддавати в найми тільки саламандр-самців, щоб вони не могли розмножуватись ніде, крім саламандрових розплідників та ферм, які є власністю Товариства.

ДИРЕКТОР ВОЛАВКА. Ми не можемо твердити, що саламандрові ферми є власністю Товариства. Не можна придбати у власність чи взяти в оренду ділянки морського дна. Юридичне питання, кому насправді належать саламандри, які живуть у територіальних водах, скажімо, її величності королеви Голландії, вкрай неясне і може викликати багато суперечок. (Занепокоєння в залі). В більшості випадків за нами не забезпечене навіть право вилову риби; ми закладали свої ферми на тихоокеанських островах, по суті, нелегально, панове. (Занепокоєння зростає).

Дж. ГІЛБЕРТ відповідає полковникові Брайту, що ізольовані від самиць саламандри-самці, як відомо з досвіду, скоро втрачають енергію і працездатність; вони стають мляві, нерухливі, а часом і гинуть із туги.

Фон ФРІШ питає, чи не можна призначених на продаж саламандр спершу каструвати чи стерилізувати.

Дж. ГІЛБЕРТ. Це коштувало б занадто дорого; одне слово, ми ніяк не можемо перешкодити проданим саламандрам плодитися.

С. ВАЙСБЕРГЕР як член Спілки захисту тварин висуває вимогу, щоб майбутня торгівля саламандрами провадилась гуманно, способами, які не вражають людських почуттів.

Дж. ГІЛБЕРТ дякує за цю пропозицію; звичайно, виловлювання й транспортування саламандр буде доручено тільки кваліфікованому персоналові під відповідним наглядом. Проте ніхто не може ручитись, за те, як поводитимуться з саламандрами підприємці, що куплять їх.

С. ВАЙСБЕРГЕР заявляє, що він задоволений поясненням віце-голови Дж. Гілберта. (Оплески).

Г. Х. БОНДІ. Панове, треба наперед відмовитись від думки, що ми зможемо й у майбутньому зберегти монополію на саламандр. На жаль, за наявним законодавством ми не можемо їх запатентувати. (Сміх у залі). Своє провідне становище в торгівлі саламандрами ми повинні й можемо забезпечити іншим способом; правда, необхідна передумова для цього — інший стиль ведення справ і багато ширші масштаби, ніж досі. (Вигуки: "Слухайте!") Ось на столі, панове, ціла пачка попередніх угод. Правління пропонує утворити новий, кількаступневий трест під назвою синдикат "Саламандра". Членами цього синдикату, крім нашого Товариства, мають стати певні великі підприємства й фінансово сильні компанії; наприклад, один концерн, який вироблятиме спеціальні патентові металеві інструменти для саламандр. (Голос із зали: "Чи не МЕАТ?") Так, добродію, я говорю про МЕАТ. Далі — хімічний і харчовий картель, який вироблятиме дешевий патентований фураж для саламандр; група транспортних компаній, яка — на підставі наявного досвіду — запатентує спеціальні гігієнічні резервуари для перевезення саламандр; об'єднання страхових товариств, що візьме на себе страхування куплених тварин на випадок каліцтва чи загибелі як під час перевезення, так і на місці роботи; і нарешті ще низка промислових підприємств і комерційних та фінансових закладів, яких ми з поважних причин поки що не назвемо. Мабуть, для вас, панове, досить буде, коли я скажу, що цей синдикат на початок матиме капітал чотириста мільйонів фунтів стерлінгів. (Збудження в залі). Ось у цій папці, друзі,

лежать угоди, які досить тільки підписати — і виникне одна з найбільших економічних організацій нашої доби. Правління Товариства просить вас, панове, надати йому повноваження, потрібні для утворення цього гігантського концерну, завданням якого буде раціональне розведення і експлуатація саламандр. (Оплески й вигуки протесту).

Панове, я звертаю вашу увагу на всі вигоди від такого співробітництва. Синдикат "Саламандра" буде постачати не тільки самих саламандр, а й усі знаряддя га фураж для них кукурудзу, крохмаль, воловий лій і цукор для підгодівлі мільярдів тварин; далі він бере на себе транспорт, страхування, ветеринарний догляд і інше обслуговування — все це за найнижчими цінами, що забезпечать нам коли не монополію, то принаймні цілковиту перевагу над будь-яким конкурентом, що захоче торгувати саламандрами. Хай-но хтось спробує, панове; довго він з нами не позмагається! (Вигуки: "Браво!") Та це ще не все. Синдикат постачатиме й будівельні матеріали для підводних робіт, які виконуватимуть саламандри, а тому за ними стоятиме й важка промисловість, цемент, дерево, цегла... (Голос із зали: "Ще хтозна, як ті саламандри працюватимуть!") Панове, дванадцять тисяч саламандр уже працюють тепер у сайгонському порту на спорудженні нових доків, рейдів і молів. (Вигук: "А нам ви про це не казали!") Ні, не казали. Це перша спроба великого масштабу. І спроба ця, панове, виявилась напрочуд вдалою. Сьогодні вже нема ніяких сумнівів щодо майбутнього саламандр. (Бурхливі оплески).

Але й це ще не все, панове. Завдання синдикату "Саламандра" аж ніяк цим не вичерпуються. Синдикат буде підшукувати працю для мільйонів саламандр по всій земній кулі. Він постачатиме ідеї та плани підкорення морів. Пропагуватиме утопії й грандіозні мрії. Виготовлятиме проекти нових берегів і каналів, дамб, що з'єднають континенти, цілих низок штучних островів для трансокеанських польотів, нових материків, збудованих посеред океану. У цьому — майбутнє людства. Панове, чотири п'ятих поверхні земної кулі покрито морем. Хто заперечуватиме, що це забагато? Поверхню нашого світу, карту морів і суходолів треба виправити. Ми дамо світові морських робітників, панове. Це вже не буде

стиль капітана ван Тоха; пригодницьку казку про перли ми замінимо переможним гімном праці. Перед нами вибір: або крамарювати, або творити; та коли ми не зуміємо мислити в масштабі континентів і океанів, то занедбаємо власні можливості. Тут ось говорилося, за скільки продавати пару саламандр. Я б хотів, щоб ви думали не про пари, а про мільярди саламандр, мільйони й мільйони робочих рук, про перетворення земної кори, нове створення світу, нові геологічні періоди. Нині ми можемо говорити про майбутні Атлантиди, про старі континенти, що наступатимуть на всесвітній океан, про Нові світи, які людство збудує собі само... Вибачте, панове, — може, це звучить для вас утопічно. Так, ми. справді вступаємо в край Утопії. Ми вже в ньому, друзі мої. Треба тільки обмислити майбутнє саламандр із технічного боку... (Голос із зали: "Із економічного!")

Так. Особливо з економічного. Панове; наше Товариство занадто мале для того, щоб самостійно експлуатувати мільярди саламандр. Це не під силу нам ні в фінансовому відношенні, ні в політичному. Коли почне змінюватись карта морів і суходолів, цим зацікавляться й великі держави, панове. Але про це ми не говоритимемо; ми не згадуватимемо тут високопоставлених діячів, які вже тепер ставляться до синдикату вельми прихильно. Прошу вас, панове, не забувати про величезну вагу тієї справи, яку ви маєте зараз вирішити своїми голосами. (Бурхливі оплески. Вигуки: "Чудово!", "Браво!")

Усе ж таки перед голосуванням у справі синдикату "Саламандра" довелось пообіцяти, що на акції Тихоокеанського експортного товариства цього року буде виплачено принаймні десятипроцентний дивіденд за рахунок резервних фондів. Після цього вісімдесят сім процентів акціонерів проголосувало "за" і тільки тринадцять— "проти". Таким чином, висунутий правлінням проект було схвалено. Синдикат "Саламандра" вступив у життя.

З усіх боків поздоровляли Г. Х. Бонді.

— Як ви гарно говорили, пане Бонді, — похвалив його старий Сігі Вайсбергер. — Страх як гарно. А скажіть мені, пане Бонді: як вам набігла така думка?

— Як? — неуважливо перепитав Г. Х. Бонді. — Сказати вам правду, пане Вайсбергер, усе це вийшло через старого ван Тоха. Він так трусився за своїми саламандрами… Що б він сказав, бідолаха, якби ми покинули тих його tapa-boys виздихати з голоду або винищили їх?

— Яких tapa-boys?

— Та отих потвор — саламандр. Тепер, коли вони матимуть якусь ціну, з ними хоч поводитимуться по-людському. Та й взагалі, пане Вайсбергер, ці страшидла тільки для якогось фантастичного діла й годяться.

— Я цього не розумію, — відказав пан Вайсбергер. — А ви коли бачили хоч одну саламандру, пане Бонді? Бо я, власне, не знаю, що воно й таке. Скажіть, які вони з себе.

— Якби ж я міг, пане Вайсбергер. Ви думаєте, я сам знаю, які вони? І нащо мені це знати? Чи я маю час цікавитись такими речами? Я радий, що ми хоч цей синдикат якось зліпили…

Додаток

Про статеве життя саламандр

Одне з улюблених занять людського розуму — це уявляти собі, який вигляд матиме світ і людство колись, у далекому майбутньому, які дива техніки будуть здійснені, які соціальні проблеми розв'язані, як далеко просунуться наука та організація суспільства і таке інше. В більшості таких утопій з великим інтересом трактується й ще одна проблема: як у тому кращому, передовішому чи принаймні технічно досконалішому світі

стоятиме справа з такими споконвічними, але по-давньому цікавими для всіх життєвими явищами, як статеве життя, розмноження, подружжя, родина, жіноче питання тощо. Як приклад можна навести численних авторів: Поля Адана[88], Г. Дж. Уеллса, Олдоса Хакслі[89] та багатьох інших.

Посилаючись на ці приклади, автор вважає за свій обов'язок, коли вже він вирішив зазирнути в майбутнє нашої земної кулі, згадати й про те, як складатимуться взаємини між статями в тому прийдешньому світі саламандр. Він зробить це зараз, щоб згодом уже не вертатись до цієї теми.

Статеве життя Andrias'a Scheuchzeri в своїх головних рисах, звичайно, відповідає процесові розмноження інших хвостатих амфібій: йому невідома копуляція у властивому розумінні слова, самиця відкладає ікру в кілька етапів, запліднені ікринки розвиваються в воді, перетворюючись на пуголовків, і так далі. Про це можна прочитати в першому-ліпшому підручнику зоології. Згадаємо лише про деякі особливості, відзначені з цього боку в Andrias'a Scheuchzeri.

Як пише Г. Больте, на початку квітня самці починають горнутися до самиць; під час кожного нерестового періоду, самець, як правило, держиться однієї самиці і кілька днів не віддаляється від неї й на крок. Весь цей час він нічого не їсть; зате самиця виявляє велику пожадливість. Самець ганяється за нею у воді, намагаючись притулитися головою до її голови. Коли це йому вдається, він трохи висовує свою морду вперед — очевидно, щоб перешкодити самиці втікати, — і застигає. Так, дотикаючись самими головами, тоді як їхні тіла утворюють кут приблизно тридцять градусів, обидві тварини нерухомо зависають поряд. Час від часу самець починає звиватися так сильно, що боком штовхає самицю в бік; тоді знов застигає, широко розставивши лапи і тулячись тільки мордою до голови своєї обраниці, яка тим часом байдуже пожирає все, що трапиться їй. Цей, коли можна так висловитись, поцілунок триває кілька днів; інколи самиця, погнавшись за поживою, відривається від самця, і тоді він женеться за

нею, видимо вкрай роздратований чи навіть розлючений. Нарешті самиця полишає опір, більше не тікає, і обидві саламандри застигають у воді нерухомо, наче дві чорні зчеплені поліняки. Тоді по тілі самця пробігають конвульсії, і він випускає у воду велику кількість липкуватого молочка. Зразу по тому він відпливає геть і забивається між каміння, знеможений до краю; в такий час йому можна відрізати лапу або хвіст, і він не боронитиметься.

Самиця якусь часинку іще лишається заціпенілою й нерухомою; потім, вигнувшись, починає випускати з клоаки шнур укритих слизом ікринок. Часом вона при цьому допомагає собі задніми лапами, як роблять жаби. Ікринок звичайно буває сорок-п'ятдесят, і вони висять на тілі самиці клубком. З ними вона пливе в безпечніше місце й там приліплює її до водоростей чи просто до каміння. Через десять днів самиця відкладає другу порцію ікринок — два-три десятки, — хоч за цей час вона не зустрічалася з самцем; очевидно, ця ікра була запліднена прямо в клоаці. Як правило, ще через сім-вісім днів відкладається третя, потім четверта порція з п'ятнадцяти-двадцяти ікринок, так само запліднених; минає від одного до трьох тижнів, і з них виплоджуються швидкі пуголовки з гіллястими зябрами. Не довше як за рік із цих пуголовків виростають дозрілі саламандри, здатні до розмноження.

Інакші спостереження зробила міс Бланш Кістемакерс над двома самицями й одним самцем Andrias'a Scheuchzeri, утримуваними в неволі. В період нересту самець горнувся тільки до однієї самиці й поводився з нею досить брутально; коли вона втікала, він сильно бив її хвостом. Йому не подобалось, коли вона їла, і він відпихав її від їжі; очевидно було, що він хоче цілком заволодіти її увагою. Він просто тероризував її. А випустивши молочко, кинувся на другу самицю й хотів її зжерти: довелось забрати його з басейну й помістити окремо. Проте й друга самиця відклала запліднену ікру — загалом шістдесят три ікринки. Як відзначила міс Кістемакерс, у всіх трьох тварин краї клоаки в той час були дуже набряклі. Отже, пише міс Кістемакерс, треба гадати, що запліднення в Andrias'a відбувається не шляхом копуляції й не виливанням молочка на ікру, а за допомогою особливого фактора, який

можна назвати статевим середовищем. Як видно, для того, щоб ікра була запліднена, нема потреби й у тимчасовому зближенні самиці з самцем. Ця думка підказала молодій дослідниці дальші цікаві досліди. Вона помістила самця й самиць окремо, а коли надійшов час нересту, вичавила з самця молочко й вилила в басейн із самицями. Після цього вони почали відкладати запліднену ікру. В дальших експериментах міс Кістемакерс профільтрувала молочко і вилила в басейн із самицями фільтрат, позбавлений сперматозоїдів — прозору, слабо кислотну рідину. Самиці й після цього відклали ікру — кожна близько півсотні ікринок, більшість яких була запліднена й розвинулась у нормальних пуголовків. Саме це й привело міс Кістемакерс до важливого уявлення про статеве середовище, що становить самостійний перехідний ступінь між партеногенезом і розмноженням статевим. Запліднення ікри відбувається просто завдяки зміні хімічної реакції середовища (незначному підкисленню, якого досі не пощастило відтворити штучно), і ця зміна якимось чином пов'язана зі статевою функцією самців. Але сама ця функція, по суті, зайва; те, що самець зближується з самицею, є, очевидно, пережитком давнішого еволюційного етапу, коли запліднення у Andrias'a відбувалось так само, як і в інших земноводних. Це зближення, як слушно зауважує міс Кістемакерс, є, власне, якоюсь спадковою ілюзією батьківства; насправді, самець є зовсім не батьком пуголовків, а тільки певним, по суті, цілком безособовим хімічним фактором статевого середовища, яке і являє собою справжнього заплідника. Якби помістити до одного басейну сто пар Andrias'ів Scheuchzeri, це мало б такий вигляд, наче там відбувається сто індивідуальних актів розмноження; насправді це один акт — колективна сексуалізація даного середовища, або, точніше кажучи, певне підкислення води, на яке достигла ікра Andrias'a автоматично реагує розвитком у пуголовки. Відтворіть цей невідомий кислотний чинник штучно, і самці будуть непотрібні. Таким чином, статеве життя дивовижного Andrias'a постає перед нами як Велика Ілюзія; його еротичні жага, його парування, його статева тиранія, його короткочасна вірність, його незграбна й повільна насолода — все це, власне, зайві, віджилі, майже символічні дії, які супроводять чи, так би мовити, оздоблюють безособову функцію самця — створення сексуального

середовища-заплідника. Дивна байдужість, із якою самиці сприймають оте безцільне, несамовите особисте залицяння самців, видимо свідчить про те, що вони інстинктивно відчувають у ньому чисто формальну церемонію або вступ до справжнього шлюбного акту, в якому, вони, самиці, статево поєднуються з середовищем-заплідником; ми б сказали, що самиця ясніше розуміє цей стан речей і сприймає його тверезіше, без еротичних ілюзый.

(Ці досліди доповнив цікавими експериментами учений-абат Бонтемпеллі. Він розмолов висушене молочко Andrias'a і всипав у басейн із самицями; вони й тоді почали відкладати запліднену ікру. Такий самий результат одержав він, висушивши й розмоловши статеві органи самця, а також тоді, коли вимочив їх у спирті або виварив і вилив екстракт у басейн із самицями. Так само скінчився дослід, коли абат скористався екстрактом з гіпофіза і навіть виділеннями шкірних залоз самця, добутими в період нересту. В усіх цих випадках самиці спочатку ніяк не реагували на ті домішки і лише згодом перестали ганятись за поживою, позастигали нерухомо, ба навіть заціпеніло у воді, а через кілька годин почали вивергати з себе слизуваті ікринки завбільшки з квасолину.

У цьому зв'язку треба. згадати також дивний обряд так званого танку саламандр. (Ми маємо на увазі зовсім не "Саламандр-данс", який увійшов у ті часи в моду, особливо в вищих сферах суспільства, і про який єпископ Хайрем сказав, що це "найнепристойніший з усіх танців, про які він будь-коли чув"). Ось у чому полягає той танок: вечорами при повному місяці (не в пору нересту) саламандри — самі лиш самці — виходять на берег, сідають колом і починають крутити верхньою половиною тулуба, виконуючи нею своєрідні хвилясті рухи. Такі рухи взагалі характерні для цих гігантських саламандр; але під час "танку" самці віддаються їм шалено, пристрасно, до знеможення — так, як на Сході танцюють дервіші. Декотрі вчені вбачали в цьому несамовитому крутінні й тупцянні якусь подобу релігійного обряду — культу Місяця; інші, навпаки, вважали його за танець еротичний по своїй суті й Пояснювали його саме тими особливостями процесу розмноження, про

які ми говорили вище. Ми сказали, що в Andrias'a Scheuchzeri справжнім заплідником є так зване сексуальне середовище як масовий, знеособлений посередник між самцями й самицями. Було також сказано, що самиці приймають ці знеособлені статеві взаємини значно реалістичніше й природніше, ніж самці, які — очевидно, через характерну для них інстинктивну пиху та войовничість — хочуть зберегти принаймні ілюзію сексуального тріумфу, а тому прикидаються палкими залицяльниками і владарями в подружжі. Це — одна з найбільших еротичних ілюзій, своєрідно коригована якраз тими танками, тими великими святами самців, які, ймовірно, являють собою інстинктивні зусилля усвідомити себе як Колектив Самців. Цей масовий танок, можна припустити, переборює безглузду атавістичну ілюзію статевого індивідуалізму самців; це розгойдане, сп'яніле, ошаліле коло є не що інше, як Масовий Самець, Колективний Жених, Великий Заплідник, який виконує свій урочистий шлюбний танець і віддається великому весільному обрядові — з якого дивним чином виключено самиць, що тим часом байдуже плямкають, пожираючи спійману рибинку чи каракатицю. Славнозвісний Чарлз Дж. Пауелл, який назвав це саламандрове свято Танцем Самцівського Начала, пише далі: "І чи не видно в цих спільних самцівських обрядах самого кореня й джерела дивовижного колективізму саламандр? Згадаймо, що справжні суспільства у тварин ми знаходимо тільки там, де життя й розвиток виду грунтується не на подружній парі: у бджіл, мурашок і термітів. Принцип бджолиного суспільства можна виразити словами: "Я, Материнський Вулик". А принцип суспільства саламандр виражається зовсім інакше: "Ми, Самцівське Начало". Тільки всі самці в сукупності, які в дану хвилину мало не з усіх пор виділяють плідне статеве середовище, є тим Великим Самцем, який проникає в лона самиць і щедро примножує життя. Їхнє батьківство колективне; а тому вся їхня природа — колективна і виявляється в спільних діях, тоді як самиці, відклавши ікру, аж до наступної весни живуть більш чи менш відособлено й усамітнено. Тільки самці становлять громаду. Тільки самці виконують спільні завдання. В жодного зоологічного виду самиці не відіграють такої другорядної ролі, як у Andrias'ів Scheuchzeri; вони не допущені до суспільних функцій, та й не виявляють До них ані

найменшого інтересу. Їхня година настане, коли Самцівське Начало наситить їхнє середовище кислотністю, навряд чи приступною для хімічного аналізу, але такою інтенсивною біологічно, що вона справляє свою дію навіть будучи безмежно розріджена морською водою. Виходить, ніби сам Океан стає самцем, що запліднює на своїх берегах мільйони зародків Незважаючи на всю півнячу пиху самців, — провадить Чарлз Дж. Пауелл, — у більшості зоологічних видів природа віддала перевагу в житті скоріш самицям. Самці живуть задля власної насолоди та задля того, щоб убивати; вони — пихаті, гонористі індивіда тоді як самиці представляють самий вид, у всій його силі й тривких якостях. У Andrias'a (й почасти у людини) становище принципово інакше: завдяки утворенню самцівської спільності та виробленню солідарності самець набуває видимої біологічної переваги й визначає розвиток виду значно більшою мірою, ніж самиця. Мабуть, саме через цей виразно самцівськии напрям розвитку в Andrias'a так інтенсивно реалізуються технічні, тобто чисто чоловічі здібності. Andrias — природжений технік зі схильністю до масових робіт; ці вторинні чоловічі статеві ознаки — технічна обдарованість і здатність до організації — розвиваються в нього просто на наших очах так швидко й успішно, що довелось би говорити про чудо природи, коли б ми не знали, яким могутнім життєвим чинником є саме статеві детермінанти. Andrias Scheuchzeri — animal faber[90], і він, можливо, в дуже недалекому майбутньому перевершить технічно й саму людину — і все це лише завдяки тому природному фактові, що він зумів створити чисто самцівське суспільство.

Книга друга

ЩАБЛЯМИ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

1. Пан Повондра читає газети

Є люди, що збирають поштові марки, а є такі, що колекціонують першодруки. Пан Повондра, швейцар у домі Г. Х. Бонді, дуже довго не міг знайти справжнього сенсу свого життя; він цілі роки вагався між зацікавленням стародавніми гробницями й пристрастю до міжнародної

політики. Та одного вечора йому несподівано відкрилося, чого досі бракувало йому для цілковитої повноти життя. Все велике звичайно приходить несподівано.

Того вечора пан Повондра читав газету, пані Повондрова лагодила Франтікові шкарпетки, а Франтік прикидався, ніби заучує ліві притоки Дунаю. У кімнаті були спокій і тиша.

— Здуріти можна! — раптом буркнув пан Повондра.

— Що там таке? — спитала його дружина, всиляючи нитку в голку.

— Та саламандри, — відказав Повондра-батько. — Ось пишуть, що за останній квартал їх продано шістдесят, мільйонів штук.

— О, чималенько, правда? — здивувалась пані Повондрова.

— Ще б пак! Це ж величезне число, матінко. Сама поміркуй, — шістдесят мільйонів! — Пан Повондра покрутив головою. — Певно, страшні гроші на цьому загрібають… А скільки переробляється роботи! — додав він, подумавши хвилинку. — Ось пишуть, що повсюди один з-перед одного виростають нові острови. Тепер люди, зможуть наробити собі нової землі, скільки захочуть, я тобі кажу. Це велике діло, матінко. Щоб ти знала, це більший поступ, ніж відкриття Америки… — пан Повондра знову задумався. — Нова історична епоха, розумієш? Так, матінко, нема що казати: ми живемо у велику добу!

І знов у кімнаті надовго запала тиша. Та враз Повондра-батько гучніше запахкав люлькою.

— І подумати лишень: якби не я, нічого не було б!

— Чого не було б?

— Та оцієї торгівлі саламандрами. Оцієї "нової доби". Адже, як добре зважити, це більш ніхто, як я, всьому причиною.

Пані Повондрова звела очі від дірявої шкарпетки.

— Цебто як?

— Ну, а хто ж, як не я, пустив того капітана до пана Бонді? Якби я не доповів про нього, капітан би зроду-віку з паном Бонді не побачився. Отож якби не я, нікого цього не вийшло б, матінко. Анічогісінько.

— А може, той капітан знайшов би когось іншого, — заперечила пані Повондрова.

У люльці в пана Повондри презирливо хоркнуло.

— Що ти тямиш! За таке діло міг узятись тільки пан Бонді. О, той бачить далі за будь-кого! Хтось інший подумав би, що той капітан божевільний або шахрай, а от пан Бонді... О, в пана Бонді нюх — огого!

Пан Повондра хвильку помовчав.

— Бо по тому капітані... як пак його... Вантохові й не видно було нічого. Такий собі огрядний чолов'яга, та й годі. Інший швейцар сказав би йому: "Що ви, голубе! Пана Бонді нема вдома", — абощо. Але в мене було якесь ніби передчуття, чи що... "Доповім про нього, — кажу собі. — Може, пан Бонді мене вилає, але я таки візьму все на себе — доповім". Я давно кажу: швейцарові треба мати нюх на людей. Бува, задзвонить хтось, відчиниш йому, — зверху наче барон, а воно агент, що холодильники продає. А іншим разом прийде такий собі огрядний чолов'яга, аж бач що в ньому ховається! Еге, треба знатись на людях, — розводився пан Повондра. — Тепер бачиш, Франтіку, що може зробити людина навіть на невисокій посаді. Візьми це за науку і намагайся завжди виконувати свій обов'язок, як робив я. — Пан Повондра урочисто

й розчулено покивав головою. — Адже я міг би того капітана з порога відпровадити та й не бігати сходами вгору-вниз. Будь-хто інший на моєму місці набундючився б та й грюкнув дверима в нього перед носом. І пустив би за вітром увесь оцей дивовижний всесвітній поступ. Затям собі, Франтіку: якби кожен виконував свій обов'язок, людям би ого як жилося! Та слухай добре, коли я тобі Щось кажу.

— Я ж слухаю, тату, — буркнув Франтік із нещасним виглядом.

Повондра-батько прокашлявся.

— Дай-но мені на хвилинку ножиці, матінко. Треба вирізати оце з газети на спогад собі й людям.

Отак і почав пан Повондра збирати вирізки про саламандр. Його колекціонерській пристрасті ми завдячуємо дуже багато матеріалів, які інакше згинули б у непам'яті. Він виріза?в і зберігав усе, що де знаходив у пресі про саламандр; не приховаємо й того, що після деяких вагань він навчився випатрувати в своїй улюбленій кав'ярні всі газети, де була якась згадка про них, і досяг дивовижної, просто-таки фокусницької віртуозності в умінні видерти з газети потрібний йому аркуш і сховати його до кишені перед очима в офіціанта Як відомо, всі колекціонери здатні красти й убивати коли йдеться про те, щоб добути новий об'єкт для своєї колекції; але це нітрохи не знижує рівня їхньої моральності.

Відтепер життя його набуло змісту, бо стало життям колекціонера. Він щовечора впорядковував та перечитував свої вирізки під поблажливим поглядом пані Повондрової, яка знала, що кожен чоловік — трохи божевільний і трохи дитина; хай уже краще бавиться з цими вирізками, ніж ходить до шинку та грає в карти. Вона навіть звільнила в комоді місце для коробок, які він сам склеїв для своєї колекції; чи можна жадати більшого від дружини й господині?

Самого Г. Х. Бонді при якійсь нагоді вкинула в подив енциклопедична обізнаність пана Повондри в усьому, що стосувалося саламандр. Пан Повондра трохи сором'язливо признався, що збирає все надруковане будь-де про них, і показав панові Б&нді свої коробки. Г. Х. Бонді добродушно похвалив колекцію. Що правда, то правда; тільки великі пани вміють бути такими доброзичливими і тільки впливові люди можуть ущасливлювати інших, не витративши на це жодного гелера г взагалі — легко їм живеться, тим великим панам! Так, наприклад, пан Бонді просто розпорядився, щоб Повондрі, посилали з канцелярії синдикату "Саламандра" всі вирізки про саламандр, непотрібні для архіву; отож щасливий, хоча й трохи збентежений пан Повондра почав одержувати щодня цілі пакунки матеріалів з усіх кінців світу, з-поміж яких особливою, просто побожною шанобою сповнювали його газети, надруковані слов'янськими, грецькими, єврейськими літерами, арабським, бенгальським, тамільським, яванським чи бірманським письмом та китайськими ієрогліфами. "Подумати лишень, — казав він, схиляючись над ними, — якби не я, всього цього не було б!"

Як ми вже казали, в колекції пана Повондри збереглось багато історичних матеріалів, що стосувалися саламандр; одначе це не означає, що вона могла б задовольнити вченого-історика. Бо, по-перше, пан Повондра, якому бракувало спеціальної освіти в галузі допоміжних історичних дисциплін та архівної справи, не зазначав на своїх вирізках ні джерела, ні дати, а тому здебільшого неможливо встановити, де й коли надруковано той чи інший документ. А по-друге, в руках пана Повондри накопичувалось аж забагато матеріалів, і він вибирав для збереження головним чином довгі статті, які здавались йому важливішими, а короткі повідомлення, недовго думаючи, викидав у вугільний ящик; через це з усього того періоду до нас дійшло дуже мало конкретних даних і фактів. По-третє, на збірці відчутно позначилося втручання пані Повондрової: коли чоловікові коробки починали переповнюватись, вона потихеньку виймала звідти частину вирізок і кидала в грубку; таке повторювалось по кілька разів на рік. Вона не чіпала лиш тих вирізок, яких не прибувало так багато, — наприклад, друкованих малабарським, тібетським або коптським письмом, — і вони збереглись майже в

повному комплекті, але, на жаль, через певні прогалини в нашій освіті користі з них для нас небагато. Таким чином, матеріали з історії саламандр, які є в нашому розпорядженні, так само фрагментарні, як, приміром, поземельні книги восьмого сторіччя нашої ери чи збірка творів поетеси Сапфо; до нас лише випадково дійшла документація про той чи той момент грандіозного всесвітньо-історичного процесу, який ми, незважаючи на всі прогалини, спробуємо зобразити узагальнено пад назвою "Щаблями цивілізації".

2. Щаблями цивілізації (Історія саламандр)[91]

В тому історичному періоді, що його настання провістив Г. Х. Бонді на пам'ятних загальних зборах Тихоокеанського експортного товариства своїми пророчими словами про початок утопії[92], історичні процеси можна виміряти вже не сторіччями чи десятиріччями, як робилось у дотеперішній історії світу, а тільки кварталами — від одного до другого статистичного квартальника[93]. В ті часи історія, коли можна так сказати, продукувалась у великих масштабах; тому й темпи її надзвичайно (за орієнтовною оцінкою — разів у п'ять) зросли. Нині ми просто не маємо змоги чекати кількасот років, поки зі світом станеться щось добре чи лихе. Наприклад, переселення народів, яке колись розтяглося на кілька сторіч, при нинішньому розвиткові засобів транспорту можна було б здійснити за три роки; інакше воно б не дало ніякого прибутку. Так само стоїть справа з ліквідацією Римської імперії, колонізацією континентів, винищенням індіанців тощо. Все це можна було б сьогодні здійснити незрівнянно швидше, якби доручити справу підприємцям з достатнім капіталом. З цього погляду грандіозні успіхи синдикату "Саламандра" та його могутній вплив на світову історію, безперечно, вказують дорогу майбутнім поколінням.

Отже, історія саламандр із самого початку відзначається тим, що вона була добре й раціонально організована. Головна, хоч і не виняткова заслуга тут належить синдикатові "Саламандра"; водночас треба визнати, що й наука, філантропія, освіта, преса та інші чинники немало прислужилися неймовірно швидкому розповсюдженню та

поступові саламандр. І все ж таки саме синдикат "Саламандра", як то кажуть, день за днем здобував для саламандр нові континенти й нові береги, хоч йому й доводилось переборювати численні перешкоди, які гальмували цю експансію[94]. Щоквартальні звіти синдикату показують, як поступово заселювались саламандрами порти Індії й Китаю; як саламандрова колонізація захоплює узбережжя Африки й перескакує на американський континент, де незабаром з'являються нові, якнайсучасніші саламандрові інкубатори в Мексіканській затоці, як поряд із цими широкими хвилями колонізації посилаються вперед менші групи саламандр — розвідка й авангард майбутнього експорту. Так, наприклад, голландському Waterstaat'ові синдикат "Саламандра" послав як дарунок тисячу саламандр найвищого гатунку; містові Марселю він надав безкоштовно для розчищення Старого порту шістсот саламандр — і таке інше. Одне слово, на відміну від розселення людей по світу розповсюдження саламандр відбувалося планово й з великим розмахом; якби цю справу полишити природі, вона напевне розтяглась би на сотні й тисячі років. Що вдієш — природа ніколи не була так заповзятлива й цілеспрямована, як людська промисловість і комерція. Здається навіть, що добрий попит впливав і на плодючість саламандр, бо пересічна кількість приплоду від однієї самиці зросла до ста п'ятдесяти пуголовків на рік. Певні неминучі втрати в поголів'ї саламандр, спричинювані акулами, припинились майже цілком, коли саламандр озброїли підводними пістолетами з кулями "дум-дум" для оборони від хижих риб[95].

Звичайно, розповсюдження саламандр не скрізь відбувалось однаково мирно; подекуди консервативні кола різко протестували проти цього довозу нової робочої сили, вбачаючи в цьому нечесну конкуренцію з людською працею[96]; дехто висловлював побоювання, що саламандри, які живляться дрібною морською фауною, становлять загрозу для рибальства; знаходились і такі, що твердили, ніби своїми підводними норами та ходами вони підривають узбережжя й острови. Правду кажучи, було досить людей, які прямо остерігали перед використанням саламандр; але ж так воно ведеться споконвіку, що кожна новина і всякий поступ натикаються на опір і недовіру. Так було з

фабричними машинами, те саме повторилось і з саламандрами. В інших місцях виникали непорозуміння іншого характеру[97], але завдяки енергійному сприянню світової преси, яка слушно оцінила і грандіозні можливості торгівлі саламандрами, і чималі прибутки від рясних оголошень, пов'язаних із нею, розповсюдження саламандр у всіх частинах світу люди часто сприймали з щирим зацікавленням, ба навіть із захватом[98].

Торгівля саламандрами була зосереджена переважно в руках синдикату "Саламандра", що провадив її, використовуючи власні судна-танкери, спеціально для цієї мети сконструйовані. Центром цієї торгівлі — так би мовити, саламандровою біржею — був "Саламандровий Дім" у Сінгапурі.

Наведемо детальний і об'єктивний опис цієї торгівлі, підписаний криптонімом "Е. W" й датований 5 жовтня:

S-TRADE

Сінгапур, 4 жовтня, Лідінг 63. Геві 317. Тім 648. Одд-джобс 26.35. Треш 0.08. Спаун 80-132.

Таке оголошення читач Може щодня знайти в економічній рубриці своєї газети серед телеграм про ціни на бавовну, олово чи пшеницю. Ви, певне, вже знаєте, що означають ці загадкові числа й слова? Авжеж, ідеться про торгівлю саламандрами, або S-Trade; але який вигляд має насправді ця торгівля — про це більшість читачів має не дуже виразне уявлення. Мабуть, вони уявляють собі великий базарний майдан, де юрмляться тисячі й тисячі саламандр, а між ними походжають купці в тропічних шоломах і тюрбанах, оглядають пропонований товар, а врешті показують пальцем на ту чи ту добре розвинену, здорову, молоду саламандру ц кажуть: "Беру оцю от. Яка їй ціна?"

Насправді, саламандровий ринок виглядає зовсім інакше. В сінгапурському мармуровому палаці S-Trade ви не побачите жодної саламандри — самих лише моторних і елегантних клерків у білих костюмах, які приймають телефонні замовлення: "Так, сер. Лідінг сьогодні по шістдесят три. Скільки? Двісті голів? Так, сер. Двадцять геві і сто вісімдесят тімів. О'кей, зрозумів. Судно відходить через п'ять тижнів. Right? Thank your, sir![99]" Увесь палац S-Trade аж гуде від телефонних розмов; він скидається скоріш на якесь міністерство чи банк, ніж на ринок; а проте цей вишуканий білий будинок з іонічними колонами на фасаді — більше всесвітнє торжище, ніж багдадський базар часів Харуна ар-Рашіда.

Та вернімось до цитованого оголошення і комерційного жаргону, яким воно складене.

Лідінг (проводирі) — це просто спеціально дібрані кмітливі саламандри, як правило, трирічні, старанно видресирувані для виконання обов'язків наглядачів і бригадирів у робочих колонах саламандр. Їх продають поштучно, незалежно від ваги; в них цінується тільки кмітливість. Сінгапурських лідінгів, що говорять доброю англійською мовою, вважають найкращими і найнадійнішими; поштучно продаються й інші марки саламандр-бригадирів, наприклад, так звані "капітани", "інженери", Malajan Chiefs[100], Foremanders[101] та інші, але лідінги цінуються найвище: нині їхня ціна становить близько шістдесяти доларів за голову.

Геві (важкі) — атлетичні, звичайно дворічні саламандри вагою від ста до ста двадцяти фунтів. Їх продають тільки бригадами (т. зв. bodies), по шість голів. Вони дресировані для найважчої фізичної праці — ламання скель, перекочування великих брил каменю тощо. Коли в наведеному оголошенні стоїть "Геві — 317", це означає, що бригада (body) з шести голів важких саламандр коштує триста сімнадцять доларів. До кожної бригади важких звичайно приділяється один лідінг як бригадир і наглядач.

Тім — це звичайні робочі саламандри вагою від 80 до 100 фунтів, що продаються тільки робочими загонами ("тімами") по двадцять голів; вони призначені для масових робіт і використовуються переважно для поглиблення дна, насипання дамб тощо. На кожен тім з двадцяти голів припадає один лідінг.

Одд-джобс (різнороби) — зовсім осібна категорія. Це саламандри, які з різних причин не пройшли загального й спеціального навчання: наприклад, через те, що вони виросли не на великій, належно устаткованій фермі. Це, власне, напівдикі, але часто дуже здібні саламандри. Їх купують поштучно або десятками й використовують для всяких допоміжних робіт або дрібніших завдань, на які не варто посилати цілі бригади чи загони. Коли лідінги — це еліта серед саламандр, то одд-джобс — щось на зразок дрібного пролетаріату. Останнім часом їх охоче купують як сировий матеріал, що його окремі підприємці дресирують і сортують на лідінг, геві, тім і треш.

Треш, або брак (покидьки, відходи) — це неповноцінні, фізично кволі або калічні саламандри, які продаються не поштучно й не певними партіями, а на вагу — звичайно цілими десятками тонн; кілограм живої ваги на сьогодні коштує від семи до десяти центів. Нащо вони, власне, придатні і для чого їх купують — невідомо; імовірно, для якихось легших робіт під водою. Щоб уникнути непорозуміння, нагадуємо, що для людей саламандри неїстівні. Цей треш закуповують майже поспіль китайські перекупники; куди вони його вивозять, не з'ясовано.

Спаун (мілька) — це просто саламандрячий приплід, точніше кажучи — пуголовки віком до одного року. Їх продають і купують сотнями, і попит на них дуже добрий, бо вони недорогі і їх легко перевозити; аж на місці призначення їх дорощують до робочого віку. Спаун перевозять у бочках, бо пуголовки весь час перебувають у воді, тоді як дорослим саламандрам час від часу необхідне повітря. Часто трапляється, що зі спауну виростають надзвичайно здібні екземпляри, які перевершують навіть стандартизований тип лідінгів, і це надає торгівлі приплодом особливого інтересу. Найбільш обдарованих саламандр продають потім

по кількасот доларів за штуку; американський мільйонер Денікер заплатив навіть дві тисячі доларів за саламандру, яка вільно говорила дев'ятьма мовами, й перевіз її спеціальним пароплавом до Майямі; саме це перевезення обійшлось майже в двадцять тисяч доларів. Останнім часом саламандровий приплід купують головним чином для так званих саламандрових стаєнь, де відбирають і тренують прудких спортивних саламандр, що їх потім запрягають по три у плоскі човни, зроблені в формі скойки. Перегони на саламандрах, запряжених у скойки, стали тепер найфешенебельнішою і найулюбленішою розвагою молодих американок на Палм-Біч, у Гонолулу і на Кубі; їх називають Triton-Races[102], або "Венериними регатами". В легкій, гарно оздобленій скойці, що ковзає по морській гладіні, стоїть спортсменка в куцесенькому, надзвичайно розкішному купальному костюмі й тримає в руках шовкові віжки трійки саламандр; змагання провадиться за титул Венери. Містер Дж. С. Тінкер, прозваний "консервним королем", купив для своєї донечки трійку перегонових саламандр — Посейдона, Хенгіста й Короля Едуарда, заплативши за них тридцять шість тисяч доларів. Але все це вже виходить за рамки справжньої S-Trade, яка обмежується тим, що постачає всьому світові справних робочих лідінгів, геві та тімів. Ми вже згадували про саламандрові ферми. Хай читач не уявляє собі величезних стаєнь та загород; саламандрова ферма — це просто кілька кілометрів голого берега, по якому розкидані будиночки з гофрованої бляхи. Один будиночок — для управителя, один — для ветеринара, а решта — для наглядачів. Тільки під час відпливу стає видно, що від берега спускаються в море довгі насипи, які ділять прибережне дно на кілька басейнів. Один — для пуголовків, другий — для лідінгів і так далі; кожну категорію годують і дресирують окремо. І годівля, й дресирування відбувається вночі. Коли смеркне, саламандри виходять зі своїх нір на берег і збираються біля своїх інструкторів — здебільшого відставних солдатів. Перший урок — урок мови: інструктор вимовляє перед саламандрами різні слова, наприклад, "копати", і наочно пояснює значення цих слів. Потім шикує саламандр у колону по чотири й навчає марширувати; далі півгодини фізичних вправ і відпочинок у воді. Після перерви саламандри навчаються користуватись різними інструментами та зброєю, а потім близько трьох годин під наглядом інструкторів

виконують практичні вправи з підводного будівництва. Після цього саламандри вертаються у воду, і там їх годують саламандрячими сухарями, виготовленими головним чином з кукурудзяного борошна та лою; лідінгів і важких саламандр підгодовують м'ясом. За лінощі й непослух карають позбавленням їжі. Тілесних кар не застосовують; а втім, саламандри мало чутливі до болю. Коли сходить сонце, на саламандрових фермах настає мертва тиша: люди йдуть спати, а саламандри ховаються під водою.

Такий лад порушується тільки двічі на рік. Один. раз — у час парування, коли саламандр на два тижні полишають самих на себе, а другий — коли до ферми прибуває танкер синдикату "Саламандра" й привозить управителеві розпорядження, скільки саламандр і яких категорій слід відіслати. Вантаження відбувається вночі: судновий офіцер, управитель ферми й ветеринар сидять біля столика з лампою, а тим часом наглядачі й матроси відрізують саламандрам дорогу до моря. Потім саламандри одна по одній підходять до столика, де визначають їхню придатність до роботи. Відібрані тварини йдуть до шлюпок, якими їх відвозять на танкер. Здебільшого вони проробляють усе це добровільно, тобто скоряються суворому наказові, й лише зрідка доводиться вдаватись до помірного фізичного насильства — наприклад, зв'язувати їх. Спаун, чи то пуголовків, просто виловлюють сітями.

Так само гуманно й гігієнічно здійснюється транспортування саламандр танкерами. Воду в резервуарах замінюють через день за допомогою помп; годують тварин дуже поживно. Смертність під час перевезення ледве досягає десяти процентів. Товариство захисту тварин домоглося, щоб на кожному танкері був судновий священик, який наглядає за тим, щоб із саламандрами поводились людяно, й щоночі виголошує перед ними проповідь, навчаючи їх передусім пошани до людей, вдячності, послуху, любові до майбутніх роботодавців, чиє єдине бажання — по-батьківському дбати про їхній добробут. Правда, саламандрам дуже важко розтлумачити, що означає "дбати по-батьківському", бо їм невідомо саме батьківство. Поміж освіченішими саламандрами поширилося таке прізвисько для суднових капеланів:

"Тато-Саламандра". Велику користь дає й демонстрація навчальних фільмів, у яких саламандрам під час перевезення показують або дива людської техніки, або ж їхні майбутні завдання та обов'язки.

Є люди, що розшифровують скорочення S-Trade — торгівля саламандрами — як Slave-Trade, тобто "работоргівля". Отож ми, як безсторонні спостерігачі, можемо сказати: якби в давнину работоргівля була так добре організована й провадилась у таких бездоганно гігієнічних умовах, як нинішня торгівля саламандрами, то рабам можна було б тільки позаздрити. А надто з дорожчими саламандрами поводяться дуже пристойно і дбайливо, хоч би вже через те, що капітан і команда судна відповідають за життя довірених їм саламандр своєю платнею і преміями. Автор цієї статті на власні очі бачив, як глибоко зворушились навіть найзагартованіші моряки на танкері "S. S. 14", коли двісті сорок першорядних саламандр у одному басейні Заслабли на тяжкий пронос. Вони ходили дивитись на нещасних тварин мало не плачучи й давали вихід людським почуттям у грубуватих словах: "Чорти б його забрали, це падло!"

Коли прибутки з експорту саламандр пішли вгору, виникла, звичайно, і "дика" торгівля. Синдикат "Саламандра" неспроможний був контролювати й експлуатувати всі колонії саламандр, які покійний капітан ван Тох розсіяв зокрема по дрібних та віддалених острівцях Мікронезії, Меланезії й Полінезії, отож багато заток із саламандрами було полишено напризволяще. Внаслідок цього поряд з регулярним розведенням саламандр набуло чималих розмірів виловлювання диких амфібій, що багатьма рисами нагадувало колишній тюленячий промисел; це полювання було до певної міри нелегальне, та оскільки законів про охорону саламандр не існувало, то в найгіршому разі мисливців карали тільки як за порушення кордонів тієї чи іншої держави; а з другого боку, оскільки саламандри на тих островах страшенно розплодились і часом завдавали шкоди тубільцям, плюндруючи поля й городи, на цей "дикий" вилов саламандр дивилися крізь пальці, вважаючи його природним регулюванням приросту їхньої чисельності.

Наведемо тогочасний репортаж, писаний очевидцем:

КОРСАРИ XX СТОРІЧЧЯ

Е. Е. К.[103]

Об одинадцятій годині вечора капітан нашого судна наказав спустити державний прапор і приготувати шлюпки. Ніч була місячна, все сповила сріблясta імла. Ми повеслували до острівця — здається, то був острів Гарднера з групи Феніксових островів. У такі місячні ночі саламандри виходять на берег і танцюють; до них можна підійти зовсім близько, і вони не почують вас, так захоплює їх той німотний танок. Двадцятеро нас зійшло на берег із веслами в руках, і, розсипавшися цепом, ми почали оточувати півколом темний гурт, що тупцявся на рівному піску в холодному світлі місяця.

Враження, яке справляє танець саламандр, важко передати. Сотень зо три тварин сидять на задніх лапах рівненьким колом, передом до центра його. Всередині коло порожнє. Саламандри не ворушаться, вони ніби заціпеніли й скидаються на кільцевий частокіл довкола якогось таємничого жертовника; але тут нема ні жертовника, ні ідола. Раптом одна з тварин зацмокає: "Ц-ц-ц" — і починає крутити верхньою половиною тулуба. Цей коливний рух передається далі й далі, і за кілька секунд уже всі саламандри крутять верхньою половиною тіла, не зрушуючи з місця, швидше й швидше, безгучно, дедалі несамовитіше, в якомусь шаленому сп'янілому вируванні. Десь за чверть години одна, друга, третя саламандра, вибившись із сили, похитається знеможено й заціпеніє; і знов усі сидять непорушно, мов статуї. А ще за хвилинку озветься тихе: "Ц-ц-ц", інша саламандра починає звиватися, і її танець відразу перекидається на все коло. Я розумію, що мій опис дуже сухий, але додайте до нього в уяві крейдяно-біле місячне світло та протяглий, ритмічний шум прибою, і ви відчуєте весь нездоланний чар цієї сцени. Я застиг на місці; мимовільне почуття подиву й жаху здушило мені горло. "Ворушися, ти! — гримнув на мене найближчий сусід. — Цеп розірвеш!"

Ми все тісніше стискали своє коло довкруг хороводу саламандр. Матроси держали весла напереваги й перемовлялися швголосом — скоріш через те, що була ніч, ніж із страху, Що почують саламандри. "Бігом до них!" — скомандував офіцер. Ми кинулись до розвированого хороводу, і весла глухо загупали по спинах саламандр. Аж тоді перелякані тварини сахнулися до центра кола; декотрі намагались вислизнути поміж веслами і втекти до моря, але удари весел відкидали їх назад, і вони верещали від болю й ляку. Ми зганяли їх веслами досередини, і вони пхалися, тислися, лізли одна на одну. Десятеро матросів затискало їх в огорожі з весел, ще десятеро штурхали й били веслами тих, котрі силкувались прорватися назовні. Перед нами був суцільний клубок чорного м'яса, що звивалось, корчилось, розпачливо квакало, а на нього сипались глухі удари. Потім між двома веслами відкрився прохід, ним прослизнула одна саламандра — і впала, приголомшена ударом кийка по потилиці; за нею вибігла друга, третя, і за хвилину їх лежало там уже два десятки. "Закрити!" — наказав офіцер, і прохід між веслами зімкнувся. Буллі Біч і метис Дінго почали хапати приголомшених саламандр за лапи й по дві зразу волокти по піску до шлюпок, мов лантухи. Часом безвладне тіло застрягало між камінням, матрос злісно шарпав за ногу, і вона відривалась. "То дарма, — буркав старий Майк, що стояв поруч мене. — Відросте нова". Коли непритомних саламандр повкидали до шлюпок, офіцер сухо сказав: "Давайте далі". І знову на потилиці саламандрам посипались удари кийків. Той офіцер, Белламі на прізвище, був культурний, спокійний чоловік, чудовий шахіст; але на полюванні — чи, краще сказати, на промислі — хіба до сентиментів? Таким способом було схоплено понад двісті приголомшених кийками саламандр; десятків із сім — очевидно, неживих, яких не варт було забирати — лишилося на місці.

На судні спійманих саламандр повкидали в резервуари. Наше судно було старим нафтовим танкером; погано вимиті резервуари тхнули гасом, а на воді в них мінилась райдужна масна плівка. Люки над ними були поздіймані, щоб проходило повітря. Коли туди повкидали саламандр, вода стала схожою на якусь огидну густу юшку з локшиною. Де-не-де там щось кволо, безсило ворушилось, але першого дня

саламандр не чіпали, дали їм спокій — хай трохи оклигають. Другого дня прийшли четверо матросів з довгими тичками й заходилися штрикати ними в ту "юшку" (професіональним жаргоном вона й справді називається "суп"); перемішуючи чорні тіла, вони придивлялись, котрі не рухаються чи з котрих відпадає м'ясо, і, підчепивши їх гаками, витягали з резервуару. "Юшка чиста?" — спитав потім капітан. "Чиста, сер!" — "Долийте води!" — "Так, сер!" Таке очищання юшки треба було робити щодня, і за кожним разом доводилось викидати в море від шести до десяти голів "зіпсованого товару", як кажуть на таких суднах; від нашого танкера не відставала зграя великих, ситих акул. Від резервуарів жахливо смерділо; хоч воду час від часу замінювали, вона була жовта, в ній плавав послід саламандр та розмоклі сухарі й мляво ворушились або отупіло лежали, важко дихаючи, чорні тіла. "Цим іще добре, — запевняв старий Майк. — Я бачив, як на одному пароплаві їх перевозили в цистернах з-під бензолу, то там вони всі передохли".

Через шість днів ми вже брали новий товар на острові Наномеа.

Ось який вигляд має торгівля саламандрами — правда, торгівля нелегальна, точніше кажучи, сучасне піратство, що розквітло, так би мовити, за одну ніч. Гадають, що майже чверть усіх купованих саламандр виловлюють таким способом. Є колонії саламандр, на яких синдикатові нерентабельно тримати постійні ферми; на дрібних тихоокеанських островах саламандри розплодилися так, що стали справжнім лихом; тубільці не люблять їх і кажуть, що вони продірявлюють своїми норами та ходами цілі острови. Ось чому й колоніальна влада, і сам синдикат "Саламандра" заплющують очі на таке бандитське плюндрування саламандрячих колоній. Вважають, що піратських суден, спеціально споряджених для вилову саламандр, є близько чотирьохсот. Крім дрібних підприємців, це сучасне корсарство практикують цілі пароплавні компанії, з яких найбільша — "Тихоокеанська торговельна компанія" з правлінням у Будліні; голова її — вельмишановний містер Чарлз Б. Гарріман. Рік тому справа стояла ще гірше: тоді один бандит-китаєць на ім'я Тенг, що мав троє суден, нападав просто на ферми синдикату і, коли йому чинили опір, не

вагаючись, вимордовував увесь персонал; але торік у листопаді всю Тенгову флотилію потопила американська канонерка "Міннетонка" біля острова Мідуей. Відтоді саламандрове піратство прибрало цивілізованіших форм і дедалі розквітає, оскільки установлено певні умови, за дотримання яких його мовчки терплять: так, наприклад, під час наскоку на чуже узбережжя на судні має бути спущений державний прапор, під яким воно плаває; далі — щоб під маскою корсарства не провадились довіз і вивіз інших товарів; щоб виловлених саламандр не продавали по демпінгових цінах, а пускали їх у продаж тільки як другий сорт. У нелегальній торгівлі саламандри йдуть по двадцять-двадцять два долари за голову; їх вважають хоча й нижчими якістю, зате надзвичайно витривалими, оскільки вони змогли пережити нелюдське поводження з ними на піратських суднах. Як кажуть, після такого транспортування лишається живих двадцять п'ять — тридцять процентів виловлених саламандр; але ті, що вижили, можуть витримати що завгодно. Торговельним жаргоном їх називають "макарони" і останнім часом згадують і в офіційних ринкових бюлетенях.

Через два місяці після нашого плавання я сидів з Белламі за шахівницею в вестибюлі готелю "Франс" у Сайгоні; звичайно, я вже не був матросом з його судна.

— Слухайте, Белламі, — сказав я йому. — Ви ж. порядна людина — джентльмен, як то кажуть. Невже вам ніколи не верне з душі від вашого діла? Адже це, власне кажучи, мерзенна работоргівля.

Белламі знизав плечима.

— То ж тільки саламандри… — ухильно буркнув він.

— Двісті років тому казали, що негри — то тільки негри.

— А хіба не правда? — відказав Белламі. — Шах!

Ту партію я програв. І мені раптом здалося, наче кожен хід на шахівниці не новий, бо колись хтось уже робив його, і ми пересуваємо фігурки так само, прямуючи до таких самих поразок, які вже були колись. Можливо, достоту такий пристойний і тихий Белламі колись ловив негрів на Березі Слонової Кості й возив їх на Гаїті або до Луїзіани, не переймаючись тим, що вони мруть у трюмі як мухи. І не мав на думці нічого лихого. Белламі ніколи не має на думці нічого лихого. Тому він невиправний.

— Чорні програли, — вдоволено сказав Белламі, встав і ліниво потягся.

Поряд із добре організованою торгівлею саламандрами та широкою пропагандою в пресі величезну роль у розповсюдженні саламандр відіграла могутня хвиля технічного прожектерства, що в ті часи залила весь світ. Г. Х. Бонді слушно передбачав, що відтепер людський розум почне орудувати цілими новими континентами, новими Атлантидами. Протягом усієї Епохи Саламандр у технічних колах не вщухала жвава й плідна суперечка про те, чи слід споруджувати важкі континенти з залізобетонними берегами, чи насипати легкі з морського піску. Мало не щодня з'являлись нові грандіозні проекти. Італійські інженери пропонували то спорудження Великої Італії, що зайняла б майже все Середземне море аж до Тріполі, Балеарських островів та Додеканезького архіпелагу, то створення на схід від Італійського Сомалі нового континенту, так званої Лемурії, яка згодом покрила б весь Індійський океан. І справді, за допомогою цілої армії саламандр перед сомалійським портом Могадішо був насипаний новий острівець площею тринадцять з половиною акрів. Японія розробила проект нового великого острова на місці Маріанських островів і почасти здійснила його, а також готувала сполучення Каролінських і Маршальських островів у два великі острови, які малось назвати Новим Ніппоном; на кожному з цих островів навіть мав бути влаштований штучний вулкан, який нагадував би майбутньому населенню священну Фудзіяму. Ходили також чутки, ніби німецькі інженери таємно будують у Саргасовому морі важкий бетонний континент, майбутню Атлантиду, яка загрожуватиме

французькій Західній Африці; але, здається, вони встигли тільки закласти фундамент. У Голландії розпочали осушувати Зейдер-Зе; Франція з'єднала Гранд-Тер, Бас-Тер і Ла-Дезірад на Гваделупі в один райський острів; Сполучені Штати почали будувати на 37-му меридіані перший острів-аеродром (двоповерховий, з величезним готелем, стадіоном, луна-парком і кінотеатром на п'ять тисяч місць). Одне слово, здавалося вже, ніби впали останні перешкоди, якими світовий океан стримував розмах людської діяльності; настала радісна епоха запаморочливих технічних планів; людина усвідомила, що тільки тепер вона стає Володарем Світу — завдяки саламандрам, які вийшли на світову арену в потрібний момент і, так би мовити, з історичної необхідності. Шкода заперечувати, що саламандри не розповсюдились би в такій безлічі, якби наша технічна епоха не підготувала для них стількох завдань і такого широчезного поля для їхньої постійної діяльності. Здавалось, майбутнє Робітників Моря уже забезпечене на цілі сторіччя.

Неабияк сприяла розвиткові торгівлі саламандрами й наука, що вчасно присвятила велику увагу дослідженню саламандр як з фізіологічного, так і з психологічного погляду.

Наводимо репортаж про науковий конгрес у Парижі, що вийшов з-під пера очевидця:

I-ERCONGRESD'URODELES

Скорочено його називають "Конгресом хвостатих земноводних", хоч офіційна назва його трохи довша: "Перший Міжнародний конгрес зоологів з проблем дослідження психології хвостатих земноводних". Але щирий парижанин не любить довжелезних назв, і всі ті доктори та професори, що засідають у актовому залі Сорбонни, для нього просто Messieurs les Urodeles, "панове хвостаті земноводні", і квит. Або Ще стисліше й фамільярніше: "Ces Zoos-la"[104].

Ми пішли подивитись на ces Zoos-la скоріш із цікавості, ніж із журналістського обов'язку. З цікавості, викликаної, самі розумієте, не університетськими світилами, здебільшого стариганами в окулярах, а отими… створіннями (чому рука не важиться написати "тваринами"?), про яких уже стільки написано — від наукових томів аж до бульварних пісеньок — і які, на думку одних, є просто газетною вигадкою, а на думку інших — істотами в багатьох відношеннях обдарованішими, ніж сам цар природи й вінець творіння, як ще й досі (я хочу сказати — після світової війни та інших історичних подій) називають людину. Я сподівався, що уславлені учасники когресу з проблем дослідження хвостатих земноводних дадуть нам, профанам, виразну і остаточну відповідь на те, як стоїть справа з отією славнозвісною кмітливістю Andrias'a Scheuchzeri; що вони скажуть нам: "Так, це істота розумна чи принаймні здатна цивілізуватися не менше, ніж ми з вами, і тому в майбутньому треба буде рахуватися з нею так само, як доводиться рахуватися з майбуттям людських рас, що колись вважалися дикими й примітивними…" Тож знайте, що ні такої відповіді я на конгресі не почув, ні навіть саме питання не було на ньому поставлене: для цього нинішня наука занадто… спеціалізована, вона не може цікавитись такими проблемами.

Що ж, поцікавимося хоч тим, що наука називає психічним життям тварин. Отой високий добродій з розкошланою бородою чорнокнижника, що в цю хвилину розпинається на кафедрі, — то знаменитий професор Дюбоск; здається, він громить якусь хибну теорію котрогось шановного колеги, але ми неспроможні встежити за цим боком його виступу. Аж за кілька хвилин ми починаємо здогадуватися, що цей завзятий чорнокнижник говорить про сприйнятливість Andrias'a до кольорів і його здатність розрізняти відтінки. Не знаю, чи добре я все зрозумів, одначе в мене склалося враження, що Andrias, очевидно, трохи дальтонік, але й сам професор Дюбоск страшенно короткозорий — коли судити з того, як він підносить свої нотатки до товстих окулярів, що суворо блискають.

Після нього виступив усміхнений японець — доктор Окагава; він розповів щось про рефлекторну дугу та про зміни, які настають, коли

перетяти якісь нервові шляхи в мозку Andrias'a, потім змалював поведінку Andrias'a, коли йому зруйнувати орган, відповідний нашому вушному лабіринтові. Далі професор Реман детально з'ясував, як реагує Апсігіаз на електричне подразнення. Далі спалахнула якась запальна суперечка між ним і професором Брукнером. C'est un type[105] той професор Брукнер — низенький, злостивий, жахливо поривчастий; окрім іншого, він твердив, що органи чуття в Andrias'a так само погано розвинені, як у людини, і він так само бідний на інстинкти; з чисто біологічного погляду ця тварина, так само, як людина, стоїть на шляху до виродження і так само намагається надолужити свою біологічну неповноцінність тим, що ми називаємо інтелектом. Та, здається, інші фахівці не сприймали професора Брукнера серйозно, мабуть, через те, що він не перетинав ніяких нервових шляхів і не посилав у мозок Andrias'a електричних імпульсів. Далі професор ван Дітен неквапливо, майже побожним тоном розповів, які розлади з'являються у Andrias'a, коли йому видалити праву лобну частку головного мозку або потиличну звивину лівої мозкової півкулі. Потім американський професор Деврайєнт зачитав доповідь…

Даруйте, я вже не можу до ладу пригадати, про що саме, бо мені в ту хвилину почали снуватись у голові думки про те, які розлади з'явились би у професора Деврайєнта, коли б йому видалити праву лобну частку головного мозку; і як би реагував усміхнений д-р Окагава на подразнення електричним струмом; і як би поводився професор Реман, коли б хтось зруйнував йому вушний лабіринт. Крім того, я відчув якусь непевність щодо своєї здатності розрізняти барви і щодо фактора t в моїх рухових реакціях. Мене охопив сумнів, чи маємо ми (в строго науковому розумінні) право говорити про своє (тобто людське) духовне життя, поки ми не повидаляли одне одному мозкових часток і не поперетинали нервових волокон. По суті, нам слід би накинутись одне на одного зі скальпелями в руках, щоб взаємно вивчити наше духовне життя. Щодо мене, то я ладен в інтересах науки розбити окуляри професорові Дюбоску або пускати електричні імпульси в лисину професора ван Дітена, а потім опублікувати статтю про те, як вони на це реагували. Скажу по правді, що я можу уявити їхню реакцію дуже

яскраво. Менш яскраво спроможний я уявити, що робилося під час цих дослідів у душі Andrias'a; але я певен, що це надзвичайно терпляче й добродушне створіння. Бо жодна із знаменитостей, які виступали на конгресі, не повідомила, що бідолаха Andrias Scheuchzeri хоч раз колись розлютився.

Я не маю сумніву, що Перший конгрес хвостатих земноводних знаменує собою величезні успіхи науки; але як випаде мені вільний день, я піду в Jardin des Plantes[106] до басейну Andrias'a Scheuchzeri і потихеньку скажу йому: "Слухай, саламандро! Як настане колись твій день, гляди не здумай досліджувати по-науковому психічне життя людей!"

Завдяки цим науковим дослідженням люди перестали вважати саламандр якимось дивом; у тверезому світлі науки саламандри значною мірою втратили свій первісний ореол надзвичайності й винятковості; ставши об'єктом психологічних тестів, вони виявили вельми пересічні й нецікаві властивості; наука відсунула їхню високу обдарованість у сферу легенд. Наука відкрила Нормальну Саламандру, що виявилась зовсім нецікавим і досить обмеженим створінням, і тільки газети ще відшукували час від часу Чудесну Саламандру, що вміла перемножувати в голові п'ятизначні числа, але й це перестало розважати людей, особливо коли з'ясувалося, що цього після належного тренування може навчитись і звичайна людина. Одне слово, люди почали вважати саламандр за щось так само звичайне, як арифмометр чи якийсь автомат; у них уже не бачили таємничих істот, що виринули з незнаних глибин бозна-чого й навіщо. Крім того, люди ніколи не вважають таємничим того, що служить їм і дає користь; таємничим здається тільки те, що шкодить або загрожує. А оскільки саламандри виявились істотами надзвичайно корисними з дуже багатьох поглядів, то в них просто стали вбачати природну складову частину раціонального й нормального життєвого ладу.

Можливості використання саламандр вивчав, між іншим, гамбурзький дослідник Вурман. Із його статей на цю тему наведемо тут

хоч би в дуже скороченому вигляді "Bericht uber die somatische Veranlagung der Molche"[107].

Досліди над тихоокеанською гігантською саламандрою (Andrias Scheuchzeri Tschudi), які я провів у своїй гамбурзькій лабораторії, були спрямовані до цілком певної мети: з'ясувати витривалість саламандр щодо змін середовища та інших зовнішніх впливів і тим самим установити можливості практичного використання їх у різних географічних зонах та за різних умов.

Перша серія спроб мала з'ясувати, як довго може витримати саламандра без води. Піддослідних тварин тримали в сухих резервуарах при температурі від 40 до 50 °С. Через кілька годин вони починали виявляти виразні ознаки занепаду сил; та коли їх поливали водою, вони знов оживали. Через двадцять чотири години вони вже лежали ^нерухомо, тільки кліпали очима; пульс сповільнювався, всі фізіологічні процеси ослаблювались до мінімуму. Тварини видимо страждали, найменший рух коштував їм великих зусиль. Через три дні настає каталептичне заціпеніння (ксероз); тварини не реагують навіть тоді, коли їх припікати електрокаутером. Та коли підвищити вологість повітря, вони починають виявляти деякі ознаки життя (заплющують очі від різкого світла тощо). Коли висушену таким чином саламандру через сім днів кидали в воду, вона за добу оживала; та коли висушували довше, більшість піддослідних тварин гинула. Під дією прямого сонячного світла саламандри гинуть уже за кілька годин.

Іншу групу тварин примушували в темряві, у дуже сухій атмосфері крутити вал. Через три години продуктивність їхньої праці починала падати, але знов підвищувалась, коли їх рясно оббризкували водою. Коли тварин оббризкували часто, вони могли крутити вал протягом сімнадцяти-двадцяти, а в одному випадку — двадцяти шести годин без перерви, тоді як людина в контрольному експерименті вже після п'яти годин такої механічної праці знесилилась. Із цих дослідів можна зробити висновок, що саламандри цілком придатні й для праці на суходолі —

щоправда, за двох умов: щоб на них не падало прямо сонячне проміння і щоб їм час від часу оббризкували водою всю поверхню тіла.

Друга серія дослідів стосувалася витривалості саламандр — тварин з походження південних — до холоду. Коли воду охолоджували раптово, тварини гинули від катару кишок; але при поступовому звиканні до холоднішої води акліматизувалися досить легко: через вісім місяців не втрачали бадьорості й при температурі води 7 °С, якщо тільки їм давали з їжею більше жирів (до 150–200 грамів на день). Коли температуру води знизити до 5 °С, вони впадають у заціпеніння від холоду (гелоз); у такому стані їх можна заморозити й зберігати в крижаному блоці кілька місяців. Як тільки лід розтане й температура води підніметься вище 5 °С, вони починають виявляти ознаки життя, а при семи — десяти градусах жваво ганяються за поживою. З цього випливає, що саламандри можуть легко акліматизуватися й у наших широтах, аж до північної Норвегії та Ісландії. Але для полярних кліматичних умов потрібні дальші досліди.

Натомість до хімічних чинників саламандри виявляють велику чутливість: при дослідах із дуже слабкими лугами, зливними водами промислових підприємств, дубильними речовинами тощо з них облазила клаптями шкіра, і піддослідні тварини гинули від гангреноподібного ураження зябер. Отже, в наших річках саламандр використовувати не можна.

Дальшою серією дослідів нам пощастило з'ясувати, скільки саламандри можуть витримати без їжі. Вони здатні голодувати три тижні й довше без ніяких розладів, крім незначної млявості. Одну піддослідну тварину я примусив голодувати півроку; останні три місяці вона спала, не прокидаючись і не ворушачись, і коли я потім кинув до басейну посічену печінку, саламандра була така квола, що ніяк не реагувала на це, і довелось годувати її штучно. Через кілька днів вона вже їла нормально, і її можна було використовувати для дальших експериментів.

Остання серія дослідів стосувалась регенераційної здатності саламандр. Коли саламандрі відтяти хвіст, новий виростає за чотирнадцять днів; над однією саламандрою цей дослід повторено сім разів з незмінним результатом. Так само відростають у них і ампутовані лапи. Одній піддослідній тварині ми ампутували всі чотири кінцівки й хвіст; за тридцять днів вона була вже здорова. Коли саламандрі зламати стегенну або плечову кістку, в неї відпадає вся пошкоджена кінцівка й виростає нова. Так само відновлюється видалене око і язик; цікаво, що саламандра, в якої я вирізав язик, розучилась говорити й мусила навчатися знову. Коли саламандрі ампутувати голову або перерізати їй тулуб із шиєю і тазовою кісткою, тварина гине. Зате шлунок, дві третини печінки та інші внутрішні органи можна видалити, не порушивши життєвих функцій, отож можна сказати, що майже цілком випатрана живцем саламандра ще здахна жити далі. Жодна інша тварина не наділена такою витривалістю до будь-яких поранень, як саламандра. З цього погляду вона могла б бути досконалою, практично незнищенною бойовою твариною; на жаль, цьому перешкоджає її природна миролюбність.

.....

Поряд з цими експериментами мій асистент д-р Вальтер Гінкель дослідив придатність саламандри як можливого джерела сировини. Зокрема, він з'ясував, що в тілі саламандр міститься надзвичайно високий процент йоду і фосфору; не виключено, що в разі потреби з них можна буде промислово добувати ці важливі елементи. Шкіра саламандр сама по собі має дуже низьку якість, але її можна подрібнити і спресувати під великим тиском; одержана таким чином шкіра легка, досить міцна й може бути замінником волової. Жир саламандр неїстівний, бо огидний на сма, к, але придатний як технічне мастило, бо твердіє лише при дуже низькій температурі. Так само і м'ясо саламандр було визнане неїстівним, навіть отруйним; спожите сирим, воно викликає гострий біль у животі, блювоту й галюцинації. Д-р Гінкель після багатьох спроб, проведених на собі самому, з'ясував, що ці шкідливі ефекти зникають, коли нарізане м'ясо попарити гарячою водою

(так само, як роблять із деякими мухоморами) і, ретельно промивши, протягом двадцяти чотирьох годин вимочувати в слабкому розчині перманганату. Після цього його можна варити аби тушкувати; на смак воно нагадує гірші гатунки яловичини. Ми з'їли в такий спосіб саламандру, яку називали Гансом; то була дуже розумна і розвинена тварина з великими здібностями до наукової праці. Вона працювала у відділі д-ра Гінкеля як лаборант, і їй можна було доручати найтонші хімічні аналізи. Ми подовгу розмовляли з Гансом вечорами, тішачись його ненаситною жадобою знань. На превеликий жаль, ми позбулися Ганса, бо він осліп після моїх експериментів із трепанацією черепа. Його м'ясо було темне, губчасте, але не викликало ніяких прикрих наслідків. Нема сумніву, що в разі потреби — скажімо, під час війни — саламандряче м'ясо може бути цінним і дешевим замінником яловичини.

Кінець кінцем цілком природно, що саламандри перестали бути сенсацією, коли їх розплодилося кількасот мільйонів; інтерес, який вони викликали в публіки, поки були до певної міри новинкою, ще якийсь час відлунював у гротескних кінокомедіях ("Саллі і Анді, дві славні саламандри") та на естрадах кабаре, де куплетисти й шансонетки з особливо поганими голосами мали надзвичайний успіх, імітуючи рипучу калічену мову саламандр. Та в міру того, як саламандри ставали явищем масовим і повсякденним, змінювалась, так би мовити, й пов'язана з ними проблематика[108].

Одне слово, велика сенсація, викликана саламандрами, скоро затихла, поступившись місцем чомусь іншому і, можна сказати, поважнішому — Саламандровому Питанню. Піонером цього Саламандрового Питання — як уже не раз ставалось в історії людства — виявилась жінка. Це була пані Луїза Ціммерман, директриса дівочого пансіону в Лозанні, яка з надзвичайною енергією й неослабним завзяттям пропагувала в усьому світі своє благородне гасло: "Дайте саламандрам систематичну шкільну освіту!" Вона довго наражалассь на нерозуміння з боку громадськості в своїх невтомних зусиллях привернути увагу, по-перше, до природженої кмітливості саламандр, а по-друге — до небезпеки, яка може виникнути для людської цивілізації,

коли саламандри не діставатимуть дбайливого інтелектуального й морального виховання. "Як загинула від вторгнення варварів римська культура, так може загинути й наша цивілізація, коли залишиться островом серед моря духовно уярмлених істот, яким відмовлено в причетності до найвищих ідеалів сучасного людства", — пророче волала вона на шести тисячах трьохстах п'ятдесяти лекціях, що їх прочитала в жіночих клубах усієї Європи й Америки, а також Японії, Китаю, Туреччини та інших країн. "Щоб зберегти культуру, треба дати освіту всім. Ми не можемо в спокої споживати дари нашої цивілізації й плоди нашої культури, поки довкола нас животіють мільйони нещасливих, принижених створінь, штучно утримуваних у тваринному стані. Як девізом дев'ятнадцятого сторіччя було Визволення Жінки, так девізом нашої доби повинне стати: "Дайте всім саламандрам школи!" І так далі. Завдяки своїй красномовності і неймовірній наполегливості пані Луїза Ціммерман мобілізувала жінок усього світу й зібрала достатні кошти, щоб заснувати в Больє під Ніццою перший ліцей для саламандр, де пуголовків саламандр, що працювали в Марселі й Тулоні, навчали французької мови й літератури, риторики, добрих манер, математики й історії культури[109].

Трохи менший успіх мала дівоча гімназія для саламандр у Ментоні, бо юні гімназистки-саламандри у вивченні головних предметів — музики, дієтичного куховарства та тонкого рукоділля (на яких пані Ціммерман наполягала з чисто педагогічних міркувань) виявляли прикрий брак здібностей, а часом уперту нехіть. Зате перші публічні іспити юних саламандр-самців пройшли так несподівано блискуче, що згодом (на кошти Спілки захисту тварин) були організовані Морський політехнікум для саламандр у Канні й Саламандровий університет у Марселі; тут незабаром перша саламандра здобула ступінь доктора права.

Далі вже питання освіти саламандр розвивалося швидко й нормальним шляхом. Прогресивніші педагоги висунули багато дуже поважних заперечень проти зразкових Ecoles Zimmermann — (ціммерманівських шкіл); зокрема вони заявляли, що застарілі

гуманітарні програми, створені для людської молоді, непридатні для виховання юних саламандр, рішуче відкидали викладання літератури та історії й рекомендували віддавати якнайбільше місця й часу практичним і сучасним предметам — природничим наукам, праці в шкільних майстернях, технічним знанням, фізкультурі і таке інше. Цю так звану реформовану школу, чи то "школу практичного життя" знов же палко критикували прихильники класичної освіти, які твердили, що саламандр можна познайомити з культурним надбанням людства тільки на основі латині і що мало навчити їх говорити — треба ще навчити їх цитувати античних поетів і висловлюватися з ціцеронівською красномовністю. Зав'язалась тривала й досить запальна дискусія, яка врешті розв'язалась у такий спосіб, що школи для саламандр узяла під свою опіку держава, а школи для людської молоді реформували, по змозі наблизивши їх до ідеалів реформованої школи для саламандр.

Природно, що відтоді й в інших країнах залунали заклики до обов'язкового систематичного навчання саламандр під контролем держави. Поступово ця ідея була здійснена в усіх приморських країнах (звичайно, за винятком Великобританії); а оскільки ці саламандрові школи не були обтяжені застарілими класичними традиціями людських шкіл і тому могли використовувати всі найновіші методи психотехнікиг технологічного виховання, допризовної військової підготовки та інших останніх досягнень педагогіки, в них незабаром склалась найсучасніша і найпрогресивніша з наукового погляду система навчання, яка недарма стала об'єктом заздрості всіх педагогів та учнів людських шкіл.

Водночас із проблемою шкіл для саламандр з'явилася мовна проблема. Котру зі світових мов найкраще вивчати саламандрам? Первісні саламандри з Тихоокеанських островів, звичайно, користувалися жаргоном "піджін-інгліш"[110], якого навчились від тубільців та моряків; багато було й таких, що говорили по-малайському або ще якоюсь із місцевих говірок. Саламандр, вирощуваних для сінгапурського ринку, навчали "бейсік-інгліш" — науково спрощеної англійської мови, що обходиться кількома сотнями слів без застарілих граматичних складностей; тому цю реформовану й стандартну

англійську мову врешті стали називати "саламандер-інгліш": У зразкових Ecoles Zimmermann саламандри висловлювалися мовою Корнеля — звичайно, не з патріотичних міркувань, а просто тому, що це неодмінна частина доброго виховання; натомість у реформованих школах їх навчали есперанто, як мови чисто практичної. Крім того, в ті роки було Створено ще п'ять чи шість універсальних мов, які мали заступити для людства вавілонську мішанину мов і дати одну спільну рідну мову всьому світові — і людям, і саламандрам; звичайно, без кінця точилися суперечки про те, котра з цих міжнародних мов найлегша, наймилозвучніша і найуніверсальніша. Скінчилося все тим, що серед кожної нації стали пропагувати свою власну Універсальну Мову[111].

Коли школи для саламандр стали державними, все спростилося: в кожній країні саламандр навчали її мовою. Хоча саламандри навчалися чужих мов охоче й досить легко, їхні мовні здібності не були досконалими — почасти через будову органів мови, а почасти з чисто психологічних причин. Так, наприклад, їм важко було вимовляти довгі, багатоскладові слова, і вони намагалися скоротити їх до одного складу, який вимовляли різко, ніби квакаючи; замість "р" вони говорили "л", а свистячі приголосні виходили у них трохи шепеляво; вони ковтали граматичні флексії, не могли навчитися розрізняти "я" і "ми", і їм було однаково, чи якесь слово чоловічого роду, чи жіночого (певно, в цьому виявилась їхня статева холодність поза періодом парування). Одне слово, кожна мова зазнавала в їхніх устах характерних трансформацій, можна сказати — раціоналізувалася до найпростіших, рудиментарних форм. Цікаво, що їхні неологізми, вимову й примітивність граматики дуже скоро почали переймати, з одного боку, портові люмпени, а з другого — так зване вище товариство; звідти цей спосіб висловлювання поширився на газети й незабаром став повсюдним. І в людей значною мірою відмерли граматичні роди, флексії та відмінки; золота молодь скасувала "р" і навчилась шепелявити; мало хто з освічених людей міг би ще пояснити, що таке індетермінізм чи трансцендентність — просто через те, що ці слова і для людей стали занадто довгими й важкими для вимови.

Коротше кажучи, добре чи погано, а саламандри вміли говорити майже всіма мовами світу, залежно від того, на чиїх берегах жили. Якось у нас (здається, в "Народніх лістах"[112]) вийшла стаття, в якій із прикрістю (безперечно, слушною) запитувалось, чому саламандри не вивчають чеської мови, коли вже є на світі такі, що говорять по-португальському, по-голландському та іншими мовами малих народів. Звичайно, наша нація не має, на жаль, морських берегів, погоджувався автор статті, а тому в нас нема й морських саламандр; та хоч ми й не маємо свого моря, це не означає, що ми не зробили такого самого — а може, з багатьох поглядів навіть ціннішого — внеску в світову культуру, як багато народів, що їхньої мови вчаться тисячі саламандр. Отож було б тільки справедливо, якби саламандри познайомилися й з нашим духовним життям; але ж як вони можуть дістати інформацію про нього, коли серед них ніхто не володіє нашою мовою? Тож не чекаймо, поки десь-інде на світі хтось визнає цю культурну повинність і організує кафедру чеської мови та чехословацької літератури в якомусь учбовому закладі для саламандр. Як сказав поет, "не вірте нікому у світі, ніде в нас там друзів нема"[113]. Подбаймо самі про те, щоб виправити хибу, закликала стаття. Все, чого ми досягли в світі, ми зробили власними силами. Наше право й наш обов'язок — здобувати собі друзів і серед саламандр; але, здається, наше міністерство закордонних справ не виявляє великої зацікавленості в гідній пропаганді серед саламандр доброї слави нашої країни та її продукції, хоча інші нації, менш численні, жертвують мільйони, щоб відкрити перед саламандрами скарбниці своєї культури, а водночас розбудити в них інтерес до виробів своєї промисловості.

Стаття привернула до себе велику увагу насамперед у Спілці промисловців і мала принаймні один наслідок: було видано короткий підручник "Чеська мова для саламандр" із прикладами з творів чехословацького красного письменства. Хоч це звучить неправдоподібно, але книжки було розпродано понад сімсот примірників: неабиякий успіх![114]

Проблема навчання й мови становила, звичайно, тільки частину великої Саламандрової Проблеми, що виростала, як то кажуть, на очах. Так, наприклад, дуже скоро виникло питання: як ставитися до саламандр із погляду, так би мовити, соціального? У перші — можна сказати, доісторичні — роки Саламандрової Епохи проти жорстокого, нелюдського поводження з саламандрами дуже активно виступали спілки. захисту тварин; завдяки їхньому систематичному втручанню пощастило досягти того, що органи влади майже скрізь стежили, чи дотримуються щодо саламандр поліційні й ветеринарні приписи, встановлені для іншої свійської худоби. Принципові противники вівісекції також підписали багато протестів і петицій, вимагаючи заборони провадити на живих саламандрах наукові експерименти, і в багатьох країнах справді було видано відповідні закони[115]. Та в міру того, як зростала освіченість саламандр, ставало дедалі сумнівніше, чи годиться просто поширювати на них закони про охорону тварин; із якихось не зовсім ясних причин така позиція почала викликати ніяковість. Тоді була заснована міжнародна Ліга захисту саламандр (Salamander Protecting League) під покровительством герцогині Геддерсфілдської. Ця ліга, що налічувала понад двісті тисяч членів, переважно в Англії, виконала на користь саламандр велику й похвальну роботу; зокрема домоглась того, що на морських узбережжях були опоряджені спеціальні саламандрові стадіони, де амфібії віддалік від настирливих глядачів могли влаштовувати свої "збори та спортивні свята" (мались на увазі, напевне, таємничі "місячні танці"). Далі, в усіх учбових закладах, аж до Оксфордського університету, учням і студентам втлумачували, що не слід кидати на саламандр каміння; вживалося заходів, щоб у саламандрових школах пуголовків не переобтяжували навчанням; і, нарешті, ті місця, де працювали й жили саламандри, були пообгороджувані високими дощаними парканами, які охороняли саламандр від усякого докучання, а головне — в достатній мірі відмежовували світ саламандр від світу людей[116].

Одначе цієї похвальної ініціативи приватних осіб, які намагалися встановити пристойні й гуманні взаємини між людським суспільством і саламандрами, дуже скоро виявилося замало. Бо хоч включити

саламандр, як то кажуть, у виробничий процес було порівняно легко, знайти для них місце у наявному суспільному ладі виявилось багато складнішим і важчим завданням. Правда, люди консервативних поглядів твердили, що тут нема чого й говорити про якісь правові чи соціальні проблеми: саламандри, мовляв, є просто власністю свого роботодавця, який ручиться за них, а тому відповідає й за ті збитки, яких вони можуть комусь завдати; незважаючи на свій безперечний розум, саламандри можуть вважатись тільки юридичним об'єктом, річчю чи майном, і будь-яка особлива законодавча постанова, що стосуватиметься їх, буде зазіханням на священні закони приватної власності. Їхні супротивники заперечували, що саламандри, як істоти розумні й великою мірою здатні відповідати за свої вчинки, можуть найрізноманітнішими способами свавільно порушувати чинні закони. Тож з якої речі власник саламандр має нести відповідальність за ті порушення, що їх допустились його саламандри? Такий ризик цілком, напевне, підірвав би приватне підприємництво в царині робіт, виконуваних саламандрами. Адже в морі парканів нема, заявляли вони, і саламандр неможливо замикати на замок і держати весь час під наглядом. А тому треба законодавчим шляхом зобов'язати самих саламандр, щоб вони шанували людський правопорядок і держалися приписів, виданих для них[117].

Наскільки відомо, закони, що стосувалися саламандр, насамперед були видані у Франції. Перший закон установлював обов'язки саламандр на випадок мобілізації і війни; другий закон (так званий закон Деваля) дозволяв саламандрам оселятись тільки в тих місцях, які вкаже їм власник або відповідний департаментський орган влади; третій закон проголошував, що саламандри повинні беззастережно коритися всім розпорядженням поліції; а в разі непокори поліційні органи мають право карати їх ув'язненням у сухому й світлому місці або навіть усуненням від праці на тривалий час. У відповідь ліві партії негайно подали до палати пропозицію виробити для саламандр соціальне законодавство, яке обмежило б їхні обов'язки на роботі й наклало б на роботодавців певні зобов'язання щодо трудящих саламандр (наприклад, двотижнева відпустка на час весняного парування); крайнє ліве крило, навпаки, зажадало, щоб саламандри всі були вигнані з країни як вороги

трудового народу, бо ж вони на службі в капіталізму працюють надто багато і майже задарма, ставлячи тим під загрозу життєвий рівень робітничого класу.

На підтримку цієї вимоги відбувся страйк у Бресті й великі демонстрації в Парижі; було багато поранених, і кабінетові Деваля довелось подати у відставку. В Італії саламандр підпорядкували особливій Саламандровій корпорації, що складалась із підприємців та представників влади, в Голландії ними відало міністерство водних споруд; одне слово, кожна держава розв'язувала Саламандрову Проблему по-своєму й не так, як інші, але урядових постанов, що регламентували громадянські обов'язки саламандр і обмежували їхню тваринну свободу, всюди видавалося безліч.

Само собою зрозуміло, що разом з першими законами про саламандр з'явилися люди, які в ім'я юридичної логіки доводили: коли людське суспільство накладає на саламандр певні обов'язки, воно повинне визнати за ними й деякі права. Держава, яка видає закони для саламандр, тим самим визнає їх вільними й правоздатними істотами, суб'єктами права, ба навіть своїми підданими; а в такому разі слід якось узаконити їхні відносини з державою, під юрисдикцією якої вони перебувають. Звичайно, можна вважати саламандр іммігрантами; але тоді держава не може встановлювати для них певні повинності на випадок мобілізації та війни, як зроблено в усіх цивілізованих країнах за винятком Англії. Ми, звичайно, вимагатимемо від саламандр, щоб вони в разі воєнного конфлікту захищали наші узбережжя; але тоді ми не можемо відмовляти їм у певних громадянських правах, як-от: виборче право, право на збори, право на представництво в різних виборних органах і таке інше[118]. Висловлювалися навіть пропозиції надати саламандрам щось на зразок підводної автономії; але всі ці й інші такі пропозиції лишалися чисто теоретичними і не знайшли ніякого практичного розв'язання — головним чином через те, що саламандри ніде й ніколи не домагалися громадянських прав.

Так само без видимої зацікавленості й без участі саламандр відбувалася ще одна велика дискусія — навколо проблеми, чи можна хрестити саламандр. Католицька церква з самого початку зайняла категорично негативну позицію: оскільки саламандри, не будучи нащадками Адама, не були зачаті в первородному гріху, вони не можуть бути очищені від цього гріха обрядом хрещення. Свята церква нізащо не бажала також відповідати на питання, чи мають саламандри безсмертну душу або якийсь інший дар господній, що давав би їм право сподіватися ласки божої і вічного спасіння; вона могла виражати своє благовоління до саламандр тільки згадкою про них у особливій молитві, яка в певні дні промовлятиметься поряд із молитвою за душі в чистилищі та літанією за безвірників[119]. Не так просто дивились на справу протестантські церкви: вони визнавали за саламандрами розум і здатність зрозуміти християнське вчення, але не наважувалися прийняти їх у лоно церкви і таким чином зробити їх братами людей во Христі. Через це вони обмежилися тим, що видали (в скороченому варіанті) святе письмо для саламандр на непромокальному папері й розповсюдили його в багатьох мільйонах примірників; пропонувалося також написати для саламандр (за аналогією з "бейсік-інгліш") щось ніби "бейсік-крісчен", тобто спрощені основи християнського вчення; але спроби в цьому напрямі викликали стільки теологічних суперечок, що довелося врешті облишити цей намір[120]. Менше вагалися деякі християнські секти (особливо американські), що посилали до саламандр своїх місіонерів проповідувати їм істинну віру й хрестити їх згідно зі словами святого письма: "Йдіть по всьому світу, навчайте всі народи". Та лиш небагатьом місіонерам пощастило потрапити за дощаний паркан, що відгороджував саламандр від людей: роботодавці не пускали їх туди, щоб вони своїми проповідями не відвертали саламандр від праці. Тому частенько можна було побачити Такого місіонера, який, стоячи біля просмоленого паркана серед собак, що люто гавкали на своїх ворогів по той бік огорожі; марно, але палко проповідував їм слово боже.

Наскільки відомо, трохи більшого поширення набрав серед саламандр монізм; декотрі з них вірили також у матеріалізм, золотий стандарт та інші наукові догмати. Один ггопулярний філософ на ім'я

Георг Секвенц навіть придумав спеціальну релігію для саламандр; її основою була віра у Великого Саламандра. Правда, серед саламандр ця віра не прищепилась, зате вона знайшла численних прихильників серед людей, особливо у великих містах, де, як гриби після дощу, виросла безліч таємних храмів саламандрового культу[121]. Самі саламандри в пізніші часи майже повсюдно прийняли іншу віру, про яку невідомо навіть, звідки вона в них узялася: це був культ Молоха, якого вони уявляли собі величезною саламандрою з людською головою. Вони нібито мали гігантських підводних ідолів з чавуну, яких замовляли у Армстронга або в Круппа, але точніші подробиці їхніх релігійних обрядів, буцімто надзвичайно жорстоких і таємних, так і не стали відомі людям, бо ті обряди відбувалися під водою. Очевидно, ця релігія поширилася серед них завдяки тому, що ім'я Молох нагадувало їм природознавчу (molche) або німецьку (der Molch) назву саламандри.

Як видно з попереднього тексту, Саламандрова Проблема на початку, та й ще дуже довго полягала лиш в тому, чи саламандри, як істоти розумні й значною мірою цивілізовані, можуть (а коли так, то до якої межі) користуватися певними людськими правами, хай навіть десь на периферії людського суспільства й ладу; інакше кажучи, це було внутрішнє питання окремих держав, розв'язуване в рамках цивільного права. Багато років нікому й на думку не спадало, що Саламандрова Проблема може набрати широкого міжнародного значення і що, можливо, доведеться входити в стосунки з саламандрами не тільки як із розумними створіннями, а й як із колективом чи народом. Сказати правду, перший крок до'такого розуміння Саламандрової Проблеми зробили саме ті досить ексцентричні християнські секти, що намагались охрестити саламандр, посилаючись на слово святого письма: "Йдіть по всьому світу, навчайте всі народи". Так уперше була висловлена думка, що саламандри — щось на зразок нації[122]. Різні організації звернулися з закликами до саламандр[123].

Урешті Саламандровою Проблемою зацікавилось і Міжнародне бюро праці в Женеві. Там зіткнулися два суперечні погляди: одні визнавали саламандр новим трудящим класом і домагалися, щоб на них було

поширене все соціальне законодавство щодо обмеження робочого дня, оплачених відпусток, пенсій інвалідам та старим і так далі; інші, навпаки, заявляли, що з саламандр виростають небезпечні конкуренти для робітників-людей і що працю саламандр, як антисоціальну, слід просто заборонитити. Проти цієї пропозиції виступили не тільки представники роботодавців, а й робітничі делегати, звертаючи увагу на те, що саламандри — це вже не тільки нова робоча армія, а й масові споживачі, які набувають дедалі більшого значення. Вони відзначали, що останнім часом в ще небувалих масштабах зросла кількість робітників у металообробній (інструменти, верстати та чавунні ідоли для саламандр), збройовій, хімічній (підводні вибухові речовини), паперовій (підручники для саламандр), цементній, деревообробній промисловості, у виробництві штучцої їжі (Salamander-food) та багатьох інших галузях; тоннаж торговельного флоту зріс проти досаламандрових часів на 27 процентів, видобуток вугілля — на 18,6 процента. Непрямим шляхом, через зростання забезпеченості роботою та достатку у людей, збільшується обіг коштів і в інших галузях промисловості. І, нарешті, останнім часом саламандри самі почали замовляти різні деталі машин за власними кресленнями; з цих деталей вони складають під водою пневматичні свердла й молотким підводні двигуни, друкарські машини, радіопередавачі та інші пристрої власної конструкції. За ці деталі саламандри платять підвищенням продуктивності праці; нині вже п'ята частина всієї світової продукції в важкій промисловості та точній механіці залежить від замовлень саламандр. Забороніть їхню пражцю — й можете закривати п'яту частину заводів і фабрик; замість сьогоднішнього буму, матимете мільйони безробітних. Звичайно, Міжнародне бюро праці не могло не взяти до уваги цих заперечень; урешті після довгого обговорення досягли компромісної постанови, що "вищеназваним працівникам групи S (земноводні) дозволяється надавати роботу тільки під водою або у воді; на березі ж — не далі як за десять метрів від лінії найвищого припливу; вони не мають права добувати на морському дні вугілля й нафту, а також виробляти папір, тканини й штучну шкіру з морських водоростей для збуту на суходолі" — і таке інше. Ці обмеженая, встановлені для промисловості саламандр, були зведені в кодекс із дев'ятнадцяти пунктів, яких ми не наводимо тут

детально головним чином через те, що на них, само собою зрозуміло, ніхто ніколи не зважав; але як загальне, справді міжнародне розв'язання Саламандрової Проблеми в економічному й соціальному планах згаданий кодекс був документом, гідним хвали й поваги.

Не так швидко дійшло до міжнародного визнання саламандр у іншій сфері — на арені культурних взаємин. Коли в фаховій пресі з'явилась часто цитована потім стаття "Геологічна структура морського дна біля Багамських островів", підписана ім'ям Джон Сімен, ніхто не знав, що це праця вченої саламандри, та коли на наукові конгреси або на адресу різних академій та наукових товариств посипалися від дослідників-саламандр повідомлення й розвідки з питань океанографії, географії, гідробіології, вищої математики та інших точних наук, це здебільшого викликало збентеження чи й відверту нехіть, яку великий д-р Мартель виразив словами: "Це стерво хоче нас учити?" Японського вченого д-ра Оношіту, який наважився цитувати повідомлення однієї саламандри (щось про розвиток жовчного міхура в мільки глибоководної морської рибки Argyropelecus hemigymnus Cocco), колеги піддали бойкоту, і він зробив собі харакірі; для університетської науки стало справою честі та професійної гордості не брати до уваги жодної наукової праці саламандр. Тим більшу сенсацію (щоб не сказати скандал) викликав жест Університетського центру в Ніцці[124], який запросив доктора Шарля Мерсьє, високовчену саламандру з тулонського порту, виступити на урочистих зборах з лекцією, і д-р Мерсьє з неабияким успіхом виголосив доповідь про теорію конічних перерізів у неевклідовій геометрії. На цих зборах була присутня як делегатка від женевської організації й пані Марія Діміняну; ця чудова благородна жінка була така розчулена скромною поведінкою і вченістю д-ра Мерсьє ("Pauvre petit, — нібито сказала вона, — il est tellement laid!"[125]), що поставила за мету свого невтомно-діяльного життя домогтися, щоб саламандр прийняли до Ліги націй. Марно пояснювали державні діячі красномовній і енергійній дамі, що саламандри не можуть бути членами Ліги націй, бо не мають ніде в світі своєї суверенної території й державної влади. Пані Діміняну почала пропагувати ідею надання саламандрам вільної території, де б вони могли створити свою підводну державу. Цю ідею

сприйняли, звичайно, досить неприхильно, щоб не сказати вороже; та нарешті знайшлося щасливе вирішення — організувати при Лізі націй спеціальну "Комісію для вивчення Саламандрового Питання", до якої запросять і двох делегатів-саламандрг одним із них, під натиском пані Діміняну, обрали д-ра Шарля Мерсьє з Тулона, а другий був дон Маріо, огрядна вчена саламандра з Куби, що досліджувала планктон і бентос Це був найвищий на той час акт міжнародного визнання саламандр[126].

Таким чином, ми бачимо саламандр у енергійному й невпинному поступі. Їх кількість уже оцінюють у сім мільярдів, хоча зі зростанням цивілізованості плодючість їхня різко падає (до двадцяти-тридцяти пуголовків на рік). Вони вже заселили понад шістдесят процентів усіх узбереж земної кулі; полярні узбережжя ще не заселені, але канадські саламандри вже починають колонізувати узбережжя Гренландії, де навіть відтісняють ескімосів у глиб острова й перехоплюють у свої руки рибальство та торгівлю риб'ячим жиром. Рука в руку з їхнім матеріальним поступом іде й культурний прогрес: вони вже ввійшли до числа цивілізованих народів з обов'язковим шкільним навчанням і можуть пишатись багатьма сотнями власних підводних газет, що виходять у мільйонах примірників, зразково організованими науковими установами тощо. Звичайно, це культурне піднесення не завжди проходило рівно, без внутрішньої боротьби; правда, ми дуже мало знаємо про внутрішні справи саламандр, але з деяких ознак (наприклад, із того, що знаходили трупи саламандр із повідгризаними мордами й головами), можна гадати, що під поверхнею моря довго кипіли завзяті ідейні суперечки між старосаламандрами та молодосаламандрами[127]. Ці останні, очевидно, стояли за прогрес без обмежень і застережень і заявляли, що треба й під водою якнайшвидше запровадити всю суходільну культуру з усіма її здобутками, не виключаючи футболу, флірту, фашизму й статевих збочень; натомість старосаламандри, мабуть, консервативно чіплялись за природну саламандровість і не хотіли зрікатися добрих давніх тваринних звичок та інстинктів. Нема сумніву, що вони засуджували гарячкову гонитву за всім новим і вбачали в ній ознаку занедаду й зраду ідеалів предків; напевне, вони

нарікали й на чужі впливи, яким сліпо піддається нинішня розбещена молодь, і питали себе, чи таке мавпування всього людського гідне гордих і свідомих своєї вартості саламандр[128]. Неважко собі уявити, що там виголошувались гасла на взірець: "Назад до міоцену!", "Геть усе, що хоче нас олюднити!", "В бій за нерушиму саламандровість!" і таке інше. Безперечно, там були всі передумови для гострого ідейного конфлікту між поколіннями й для перевороту в духовному розвитку саламандр; шкода, що ми не можемо навести точніших подробиць, але треба гадати, що саламандри використали в цьому конфлікті всі можливості.

Отже, ми бачимо саламандр на шляху до найвищого розквіту; але й людський світ тішиться в цей час ще не бувалим добробутом. Гарячково споруджуються нові береги континентів, на колишніх обмілинах виростають нові суходоли, посеред океану зводяться нові острови-аеропорти; але все це — дрібниці проти грандіозних технічних проектів цілковитої перебудови нашої земної кулі, що чекають тільки, хто візьметься фінансувати їх. З вечора й до ранку саламандри без перепочинку працюють в усіх морях і на всіх узбережжях; здається, вони задоволені й не хочуть для себе нічого — аби весь час мати роботу і аби їм було де рити в берегах нори та ходи своїх темних жител. Вони мають свої підводні й підземні міста, свої глибинні столиці, свої Ессени й Бірмінгеми на дні морському, на глибині від двадцяти до п'ятдесяти метрів; свої перенаселені фабричні квартали, порти, транспортні магістралі й багатомільйонні агломерації населених пунктів; одне слово, мають свій майже не відомий нам[129], але, як здається, технічно високорозвинений світ. Правда, у них нема власних домен і металургійних заводів, але люди постачають їх металами, а вони платять за це працею, у них нема своїх вибухових речовин, але їх продають їм люди. Джерело енергії для них — море, припливи й відпливи, глибинні течії, різниця температур; турбіни, правда, вони купують у людей, але вміють ними користуватись, а що таке, врешті, цивілізація, коли не вміння користуватися тим, що винайшов хтось інший? І хай саламандри, припустімо, не мають власних думок, та власну науку вони цілком можуть мати. Правда, музики й літератури у

них немає, та без них вони обходяться чудово, і люди вже починають думати, що це напрочуд сучасне. Виходить, що людина вже може й навчитися дечого від саламандр — та що дивно: хіба ж саламандри не досягли величезного успіху, а з чого ж іще брати людям приклад, як не з успіху? Ще ніколи в історії людства не виробляли, не будували й не заробляли стільки, як у цю велику епоху. Ні, що правда то правда: саламандри принесли в світ величезний поступ, новий ідеал, що зветься Кількість. "Ми, люди Саламандрової Доби", — говорили тоді з законною гордістю; куди там старій Людській Добі з її повільною, марудною й марною товкотнечею, яку називають культурою, мистецтвом, чистою наукою чи ще там як! Справжні, свідомі себе люди Саламандрової Доби вже не марнуватимуть свого часу, розмірковуючи про Сутність Речей; їм вистачить роботи з самою кількістю речей, з їх масовим виробництвом. Усе майбутнє світу — в тому, щоб безнастанно збільшувати виробництво й споживання; а через те повинно бути ще більше саламандр, щоб вони могли ще більше виробити й з'їсти. Саламандри — це просто Множина; їхня епохальна роль у тому, що їх багато. Лиш тепер людський розум може працювати на повну силу, бо він працює в широких масштабах, з максимальною продуктивністю й рекордним економічним ефектом; коротше кажучи, настала велика доба. Тож чого ще бракує, щоб почалася Щаслива Нова Ера, ера загальної вдоволеності й процвітання? Що перешкоджає здійснитись жаданій Утопії, в якій з'єднаються всі технічні перемоги, відкриваючи все нові й нові перспективи зростання людського добробуту й працьовитості — і так до безмежжя? Воістину ніщо! Бо ж віднині ділові взаємини з саламандрами будуть увінчані прозірливістю державної влади, яка насамперед дбатиме про те, щоб у колесах Нової Ери ніде ніщо не зарипіло. В Лондоні зібралась конференція приморських держав, на якій вироблено й схвалено Міжнародну конвенцію про саламандр. Високі договірні сторони взаємно зобов'язалися, що не посилатимуть своїх саламандр у територіальні води інших держав; що не дозволятимуть своїм саламандрам у якийсь спосіб порушувати недоторканість території чи визнаної сфери інтересів будь-якої іншої держави; що не втручатимуться в пов'язані з саламандрами справи інших приморських держав; що у випадку конфлікту між своїми й чужими саламандрами скоряться міжнародному

Гаазькому судові; що не озброюватимуть своїх саламандр ніякою зброєю, калібр якої перевищує калібр загальновживаних підводних пістолетів проти акул (т. зв. Safranek-gun або shark-gun); що не дозволятимуть своїм саламандрам зав'язувати будь-які ближчі взаємини з саламандрами, підлеглими іншій державі; що не допомагатимуть саламандрам споруджувати нові суходоли або розширювати свою територію без попереднього схвалення Постійної морської комісії в Женеві, і так далі. (Всього там було тридцять сім параграфів). Водночас були відхилені: пропозиція Англії, щоб приморські держави зобов'язались не запроваджувати обов'язкового військового навчання серед саламандр; пропозиція Франції інтернаціоналізувати саламандр і підпорядкувати їх Міжнародному Саламандровому Бюро впорядкування всесвітніх вод; пропозиція Німеччини випікати на кожній саламандрі тавро держави, підданою якої вона є, і ще одну німецьку пропозицію, щоб кожній приморській державі дозволили мати лиш певну кількість саламандр, заздалегідь установлену для кожної держави; пропозиція Італії, щоб державам із надлишком саламандр виділили нові узбережжя або ділянки морського дна для колонізації; пропозиція Японії, щоб над саламандрами (чорношкірими від природи) надали міжнародний мандат японській нації, як представниці кольорових рас[130]. Обговорення більшості цих пропозицій перенесли на наступну конференцію приморських держав, яка, одначе, з різних причин так і не відбулася.

"Цей міжнародний акт, — писав у газеті "Тан" Жюль Зауерштоф[131], — забезпечує майбутнє саламандр і мирний розвиток людства на багато десятків років. Поздоровмо ж лондонську конференцію з успішним закінченням її нелегкої роботи; поздоровмо й саламандр із тим, що ухвалена конвенція ставить їх під охорону Гаазького суду: тепер вони зможуть спокійно й без страху присвятити себе своїй праці й своєму підводному поступові. Треба підкреслити, що деполітизація Саламандрової Проблеми, яка відбилась у постановах Лондонської конвенції, — це одна з найважливіших запорук всесвітнього миру. А особливо роззброєння саламандр зменшує ймовірність підводних конфліктів між окремими державами. Можна бути певними, що, незважаючи на численні суперечки за кордони та сфери впливу, які

точаться майже на всіх континентах, мирові в усьому світі на загрожує ніяка безпосередня небезпека принаймні з боку моря. Але й на суходолі, як видно, мир сьогодні забезпечений краще, ніж будь-коли; приморські держави цілком зайняті будівництвом нових берегів і можуть розширювати свою територію за рахунок світового океану, замість того щоб намагатися розсунути свої суходільні кордони. Вже не буде потрібно битися крицею й газами за кожну п'ядь землі; вистачить звичайних кайл та лопат у руках саламандр, щоб кожна держава насипала собі стільки території, скільки їй треба; і цю мирну працю саламандр для миру й добробуту всіх народів гарантує Лондонська конвенція. Ще ніколи світ не був такий близький до тривкого миру і спокійного, але чудесного розквіту, як тепер. Замість Саламандрової Проблеми, про яку вже стільки наговорено й написано, віднині "мабуть, цілком слушна говоритимуть про Золотий Саламандровий Вік".

3. Пан Повондра знову читає газети

Ні на чому плин часу не позначається так помітно, як на дітях. Де малий Франтік, що його ми покинули (як недавно це було!) над лівими притоками Дунаю?

— Де це знову Франтік заподівся? — бурчить пан Повондра, розгортаючи вечірню газету.

— Там, де й щодня, — відказує пані Повондрова, схилена над шиттям.

— До дівчини побіг, — докірливо мовить пан Повондра. — Бісів хлопець! Ледве-ледве тридцять років, а хоч би вечір дома посидів!

— Самих шкарпеток стільки зношує, — зітхає пані Повондрова, натягуючи ще одну пропащу шкарпетку на дерев'яний грибок. — Ну, що мені з оцим робити, — замислюється вона над великою діркою на п'яті, обрисами схожою на острів Цейлон. — Хоч викинь, — каже критично, та

все ж після довгих стратегічних роздумів рішуче стромляє голку в південне узбережжя Цейлону.

Настала статечна домашня тиша, така мила Повондрі-батькові; тільки шелестить газета, а їй відповідає швидко протягувана нитка.

— Ну, зловили вже його? — питає пані Повондрова.

— Кого?

— А того вбивцю, що жінку зарізав.

— Мені там цікавий твій убивця, — з нехіттю буркає пан Повондра. — Я ось саме читаю, що між Японією й Китаєм знов напружені взаємини. Це серйозне діло. Там завжди буває щось серйозне.

— А я гадаю, що його так і не спіймають, — провадить пані Повондрова.

— Кого?

— Та вбивцю ж. Як хтось заріже жінку, то рідко бува, щоб його спіймали.

— Японцям; бач, не до вподоби, що Китай зарегульо-вує Жовту ріку. Бач, яка в них політика! Поки та Жовта ріка не приборкана, в Китаї раз у раз то повінь, то голод, і це китайців ослаблює, розумієш? Дай-но мені ножиці, матінко, я це виріжу.

— Нащо?

— А тут же написано, що в тій Жовтій ріці працює два мільйони саламандр.

— Чималенько, правда?

— Ще б пак! Гроші, звісно, дає Америка. Отож мікадо хоче туди своїх саламандр послати… О, ти ба!

— Що таке?

— Та ось "Пті парізьєн" пише, що Франція цього не стерпить. Воно й правда. І я б не стерпів.

— Чого б ти не стерпів?

— Щоб Італія розширювала острів Лампедузу, Адже це страшенно важливий стратегічний пункт, розумієш? Бо італійці можуть із тієї Лампедузи загрожувати Тунісу. Ось "Пті парізьєн" і пише, що Італія нібито хоче на тій Лампедузі збудувати першорядну морську фортецю. Буцімто в них там шістдесят тисяч озброєних саламандр… Це тобі не жарти. Шістдесят тисяч — це три дивізії, матінко. Я тобі кажу, що там, на Середземному морі, ще завариться колись каша. Дай-но виріжу й це.

Тим часом Цейлон зникав під невтомною рукою пані Повондрової і вже зменшився десь так до розмірів острова Родосу.

— Та й в Англії клопоту буде, — міркував пан Повондра. — В палаті громад говорили, що Великобританія відстає від інших держав у підводному будівництві. Що інші колоніальні держави, мовляв, наввипередки споруджують нові береги та суходоли, а британський уряд зі своєю консервативною недовірою до саламандр… Це таки правда, матінко. Англійці страшенно консервативні. Я знав одного лакея з британського посольства, то він нізащо в світі не хотів узяти в рот чеського сальтисону. Каже — у них такого не їдять, то й він не їстиме. Чого ж тут дивуватися, що інші держави їх випереджають, — пан Повондра поважно закивав головою. — А Франція розширює своє узбережжя біля Кале. Отож у Англії газети ґвалт підняли, що Франція на

них стрілятиме через Ла-Манш, коли він повужчає. Ось і мають. Хіба вони не могли самі розширити свої береги коло Дувра та й обстрілювати Францію?

— А навіщо? — спитала пані Повондрова.

— Ти цього не тямиш. З військових міркувань. Я б не здивувався, якби там щось колись заварилося. Чи там, чи деінде. Адже ж ясна річ, що тепер через тих саламандр міжнародне становище зовсім інакше, матінко. Зовсім інакше.

— То ти гадаєш, що може бути війна? — стурбувалася пані Повондрова. — Невже й нашого Франтіка заберуть?

— Війна? — перепитав Повондра-батько. — Авжеж, неодмінно буде світова війна, щоб держави могли поділити море. Але ми залишимось нейтральними. Хтось же мусить зостатись нейтральним, щоб продавати зброю та все таке тим іншим. Ось воно як, — закінчив пан Повондра. — Але де вам, жінкам, це втямити.

Пані Повондрова стиснула губи й швидкими стібками докінчила усунення острова Цейлону зі шкарпетки молодого пана Франтіка.

— І подумати лишень, — заговорив пан Повондра, насилу приховуючи гордість, — що якби не я, то йе було б оцієї загрозливої ситуації! Якби я тоді не завів того капітана до пана Бонді, то вся історія склалась би інакше. Інший швейцар його б і на поріг не пустив, а я сказав собі: візьму це діло на себе, А тепер — бач який клопіт мають отакі держави — Англія чи там Франція! Та ще й хто зна, що з цього колись може вийти… — пан Повондра схвильовано запахкав люлькою. — Ось воно як, дорогесенька моя. Всі газети повні цих саламандр. Осьде знову… — Повондра-батько поклав люльку. — Осьде пишуть, що біля міста Канкесантурай на Цейлоні саламандри напали на якесь село, бо тубільці нібито вбили там кількох саламандр. Зикликано поліцію й загін

солдатів-тубільців, — уголос прочитав пан Повондра, — і почалася справжня перестрілка між саламандрами й людьми. Кількох солдатів поранено… — Повондра-батько поклав газету. — Це вже мені не подобається, матінко.

— Чому? — здивувалась пані Повондрова, що старанна й задоволено приплескувала кільцями ножиць місце, де раніш був острів Цейлон. — Що ж тут такого?

— Не знаю, — промовив Повондра-батько й почав схвильовано ходити по кімнаті. — Але це мені чогось не подобається. Ні, ні, це мені не до смаку. Перестрілка між людьми й саламандрами — це нікуди не годиться.

— А може, ті саламандри тільки оборонялися, — заспокійливо сказала пані Повондрова й відклала шкарпетки.

— Отож-бо, — занепокоєно буркнув пан Повондра. — Коли вже ті потвори почнуть оборонятися, біда буде! Це вони вперше таке зробили… Сто чортів, це мені не до вподоби! — Пан Повондра нерішуче зупинився. — Хтозна… але, може, й не слід мені було тоді пускати того капітана до пана Бонді!

Книга третя

ВІЙНА З САЛАМАНДРАМИ

1. Різанина на Кокосових островах

Щодо одного пан Повондра помилявся: перестрілка поблизу міста Канкесантурай була не Першою сутичкою між людьми й саламандрами. Перший відомий в історії конфлікт стався на Кокосових островах за кілька років до того, ще в золоті часи піратського полювання на саламандр; але й то не був найдавніший інцидент такого типу, і в

тихоокеанських портах можна було почути чимало оповідок про деякі прикрі випадки, коли саламандри чинили активний опір навіть нормальній S-Trade. А втім, про такі дрібниці історія не згадує.

На тих Кокосових островах, або ж островах Кілінга, сталося таке: туди прибуло для звичайного вилову диких саламандр, так званих "макаронів", піратське судно, що належало Тихоокеанській торговельній компанії Гаррімана. Командував ним капітан Джеймс Ліндлі. На Кокосових островах була відома саламандрова лагуна, заселена ще капітаном ван Тохом, але згодом через віддаленість покинута напризволяще. Капітана Ліндлі не можна звинуватити в необережності — навіть за те, що команда зійшла на берег неозброєна. (В ті часи піратська торгівля сеїламандрами вже набула певних усталених форм. Правда, раніше корсарські судна й екіпажі бували озброєні кулеметами й навіть легкими гарматами, хоча й не проти саламандр, а проти нечесних конкурентів — інших піратів. Якось на острові Каракелонгу команда одного гарріманівського пароплава зітнулася з екіпажем датського судна, капітан якого вважав Каракелонг своїм мисливським угіддям, і обидві команди почали зводити давні рахунки, породжені комерційними незгодами й сварками за престиж, покинувши ловити саламандр і заходившись обстрілювати одні одних із рушниць та "точкісів". На суходолі рукопашною атакою з ножами перемогли датчани, але гарріманівське судно потім успішно обстріляло датське зі своїх гармат і потопило иотд з усім гамузом — і з капітаном Нільсом. Цю пригоду потім називали "Каракелонзький інцидент". Тоді в справу довелось утрутитись і урядовим органам зацікавлених держав; розбійницьким суднам було надалі заборонено вживати гармати, кулемети й ручні гранати. А крім того, флібустьєрські компанії поділили між собою так звані вільні мисливські території так, що кожну затоку з саламандрами навідувало тільки одне певне розбійницьке судно, і цю джентльменську угоду між великими хижаками, чесно дотримувану, шанували навіть дрібні піратські фірми). Але вернімось до капітана Ліндлі: він повівся цілком у дусі тодішніх ділових і морських звичаїв, коли на Кокосових островах послав своїх людей ловити саламандр,

озброївши їх самими кийками та веслами, і пізніше офіційне розслідування виправдало покійного капітана беззастережно.

Загоном, який висадився на Кокосових островах тієї місячної ночі, командував помічник капітана Едді Маккарт, що мав уже досвід у такому полюванні. Правда, табун саламандр, який він знайшов на березі, був незвичайно численний — шість чи сім сотень дорослих, дужих самців, тоді як у Маккарта було тільки шістнадцять матросів; але його не можна винуватити за те, що він не облишив розпочатої операції, — хоч би вже тому не можна, що офіцерам і екіпажам піратських суден звичайно платили премію залежно від числа здобутих саламандр. Під час пізнішого слідства було визнано, що "лейтенант Маккарт хоча й відповідальний за прикрий інцидент, але за таких обставин, очевидно, ніхто б не повівся інакше".

Навпаки, нещасливий молодий офіцер вчинив напрочуд розумно, наказавши не оточувати саламандр, як звичайно, — бо їх було надто багато і його нечисленний загін однаково не зміг би щільно оточити їх, — а рушити в раптову атаку, відрізати саламандр від моря й відтиснути в глиб острова, по одній приголомшуючи їх ударами кийків та весел. На лихо, під час атаки зо дві сотні саламандр прорвали рідкий цеп моряків і втекли до води. Поки матроси обробляли відрізаних від моря, саламандр, за спинами в них залящали постріли підводних пістолетів (shark-guns); нікому й на думку не спадало, що в цих "природних", диких саламандр на островах Кілінга можуть бути пістолети проти акул, і так ніколи й не вдалося з'ясувати, хто забезпечив їх тією зброєю.

Матрос Майкл Келлі, єдиний, що пережив ту катастрофу, розповідав: "Як загриміли постріли, ми подумали, що то чиясь іще команда прибула сюди по саламандр, а тепер стріляє на нас. Лейтенант Маккарт зразу обернувся й закричав: "Що ви робите, йолопи, це екіпаж "Монтроза"!" Тоді його поранило в бік, але він ще вихопив револьвера й почав стріляти. Та йому ще раз влучило, в шию, і він упав. Аж тоді ми побачили, що то стріляють саламандри й що вони хочуть відрізати нас від моря. Довгий Стів умить підняв весло, загорлав: "Монтроз"!

"Монтроз"!" — і кинувся на саламандр. Тоді й ми всі закричали: "Монтроз"! і заходилися щосили молотити тих потвор веслами. З п'ятеро наших попадало, але решта пробились до моря. Довгий Стів стрибнув у воду й побрів до шлюпки, але на нього почепилося кілька саламандр і затягли його під воду. Втопили й Чарлі; він кричав нам: "Хлопці, не дайте пропасти, ради господа Христа, хлопці!" — але ми не могли його відбити. Ті свинюки стріляли нам у спину; Бодкін обернувся й дістав кулю в живіт. Тільки зойкнув: "Ой, що ж це!" — і впав. Тоді ми спробували втекти в глиб острова; ми потрощили об те стерво весла і кийки й бігли, як зайці. Нас уже зосталося тільки четверо. Ми боялись забігати дуже далеко від берега — як же потім на судно попасти? — отож поховалися за камінням та кущами й мусили дивитись, як саламандри добивають наших товаришів. Їх топили в воді, наче кошенят, а хто ще зринав, того били ломом по голові. Я аж тоді відчув, що звихнув рогу й не можу бігти".

Очевидно, капітан Джеймс Ліндлі, що залишався на "Монтрозі", почув ту стрілянину на острові; певне, він подумав, що там вийшла якась сутичка з тубільцями або що його люди наткнулись на інших ловців саламандр, отож покликав кока й двох механіків, які були З ним на судні, наказав спустити в останню шлюпку кулемет, якого він передбачливо, хоча й усупереч суворій забороні, ховав на судні, і поплив на допомогу своїй команді. Йому вистачило обережності, щоб не зійти на берег: він тільки підгріб до нього шлюпкою, на носі якої стояв кулемет, і став у шлюпці, "схрестивши на грудях руки".

Надаємо знову слово матросові Келлі.

"Ми не хотіли голосно кликати капітана, щоб нас не почули саламандри. Містер Ліндлі став у шлюпці, схрестивши на грудях руки, й закричав: "Гей, що там робиться!" Тоді саламандри пообертались до нього, їх було на березі кількасот, а з води випливали нові й нові і оточували шлюпку. "Що там робиться?" — знову спитав капітан, і тоді одна велика саламандра підійшла до нього ближче й каже: "Пливіть геть!"

Капітан подивився на неї, хвильку помовчав, а тоді питає: "Ви саламандра?"

"Ми саламандри, — відповідає вона. — Пливіть собі геть, сер!"

"Я хочу знати, що ви зробили з моїми людьми", — питає наш старий.

"Хай би не нападали на нас, — відказує саламандра. — Вертайтесь на своє судно, сер!"

Капітан знову хвильку помовчав, а тоді каже спокійнісінько:

"Ну гаразд. Вогонь, Дженкінсе!"

І механік Дженкінс заходився строчити по саламандрах із кулемета".

(Згодом, після розслідування справи, комісія морського міністерства заявила: "Капітан Ліндлі повівся в ту хвилину так, як ми й маємо сподіватися від британського моряка").

"Саламандри на березі стояли купою, — свідчив далі Келлі, — і падали, мовби їх косою косило. Декотрі стріляли на містера Ліндлі з тих своїх пістолетів, але він стояв, схрестивши руки, й навіть не ворухнувся. Враз із води за шлюпкою виринула чорна саламандра; вона держала в лапці щось ніби бляшанку консервів. Другою лапкою вона щось висмикнула з тієї бляшанки, а потім кинула її в воду під шлюпку. За хвильку — як до п'яти порахувати — на тому місці шугнув угору стовп води й почувся глухий, але сильний вибух — у нас аж земля загула під ногами".

(З розповіді Келлі слідча комісія зробила висновок, що то була вибухівка В-3, якою постачали саламандр, що працювали на укріпленні Сінгапура, для підривання скель під водою. Але як вибухівка попала до саламандр на Кокосових островах — це лишилося загадкою; одні

припускали, що її привезли туди люди, інші, — що між саламандрами вже тоді були якісь зносини на далеких відстанях. Громадська думка почала вимагати заборони постачання саламандрам таких небезпечних вибухових речовин; але відповідні органи заявили, що на сьогоднішній день ще неможливо замінити "високоефективну й відносно безпечну вибухівку В-3 чимсь іншим", і все зосталось, як було).

"Шлюпка злетіла в повітря, — свідчив далі Келлі, — й розсипалась на друзки. Всі саламандри, котрі ще були живі, кинулись до того місця. Ми не бачили гаразд, чи живий містер Ліндлі, але всі три мої товариші — Донован, Берк і Кеннеді — схопились і побігли його рятувати, щоб він не попав у руки саламандрам. Я теж хотів бігти туди, але мав ногу звихнуту в кісточці, отож сидів і обома руками смикав за ступню, щоб її вправити. Тому я не бачив, що там скоїлось, а як глянув, то Кеннеді вже лежав обличчям у пісок, а Донована та Берка не було й сліду, тільки під водою щось борсалося".

Матрос Келлі втік потім далі в глиб острова й натрапив там на тубільне селище; але тубільці зустріли його якось дивно й навіть не хотіли дати йому притулок — видно, боялися саламандр. Аж через сім тижнів одне рибальське судно знайшло "Монтроза", що стояв на якорі поблизу Кокосових островів, розграбований до решти й покинутий. Те саме судно підібрало й Келлі.

Ще за кілька тижнів до Кокосових островів припливла канонерка його величності короля Великобританії "Файрбол", кинула якір і дочекалася смерку. Ніч була така сама, ясна, місячна; з моря повиходили саламандри, повсідались на піску великим колом і розпочали свій урочистий танець. І тоді канонерка його величності вистрелила в них шрапнеллю. Ті саламандри, котрих не порозривало на клапті, заціпеніли на мить, а потім кинулись до моря; в ту хвилину загримів страхітливий залп із шести гармат, після якого лиш кілька покалічених саламандр ще повзло до води. Тоді гримнув другий і третій залп.

А потім канонерка його величності "Файрбол" відпливла на півмилі від острова й почала стріляти у воду, повільно пливучи вздовж берега. Це тривало шість годин; було вистрелено близько восьмисот снарядів. Потім "Файрбол" попливла геть. Ще два дні по тому поверхня моря біля островів Кілінга була вкрита тисячами понівечених саламандрячих трупів.

Тієї ж ночі голландський лінкор "Ван-Дейк" вистрелив трьома снарядами в стовпище саламандр на острові Гунонг-Апі; японський крейсер "Хакодате" теж вистрелив із трьох гармат по саламандровому острівцю дйлінглаплап; французька канонерка "Бешамель" трьома залпами розігнала танок саламандр на острові Раваїваї, То була осторога саламандрам. Осторога не марна: інцидент (його називали Keeling-killing[132]) більш не повторився, і систематична "дика" торгівля саламандрами могла без перешкод процвітати далі.

2. Конфлікт у Нормандії

Інакший характер мав конфлікт у Нормандії, що вибухнув трохи пізніше. Там саламандри, які працювали головним чином у Шербурі й жили в морі поблизу, страшенно вподобали яблука; а що роботодавці не хотіли додавати яблук до звичайного їхнього раціону (бо це, мовляв, збільшило б вартість будівельних робіт понад затверджений кошторис), саламандри почали обкрадати плодові сади в околиці. Селяни поскаржились у префектуру, і саламандрам заборонили вештатись по узбережжю за межами так званої саламандрової смуги, та це не допомогло; яблука в садах пропадали й далі, пропадали нібито і яйця в курниках і щоранку знаходили дедалі більше вбитих сторожових собак. Тоді селяни почали самі стерегти свої сади, озброївшись старими рушницями, й стріляти в злодіїв-саламандр. Урешті все це, може, не вийшло б за межі місцевого інциденту; але нормандські селяни, роздратовані на додачу ще й зростанням податків та подорожчанням мисливських набоїв, на смерть зненавиділи саламандр і стали нападати на них цілими озброєними юрбами. А коли вони заходились винищувати саламандр і на місці їхньої праці, префектові поскаржились уже

підрядчики, що виконували там підводні будівельні роботи, і префект наказав повідбирати в селян їхні іржаві пукавки. Селяни, звісно, чинили опір, і сталась не одна прикра сутичка з жандармерією; вперті нормандці почали стріляти ще й на жандармів. До Нормандії стягли жандармські підкріплення, і в селах обшукували будинок за будинком.

Саме тоді сталась одна дуже прикра подія: поблизу Кутанса сільські хлопчаки напали на саламандру, яка нібито підкрадалась із підозрілими намірами до курника, обступили її, приперши спиною до стіни стодоли, і заходилися жбурляти на неї цеглою. Поранена саламандра замахнулась і кинула на землю щось схоже на яйце; загримів вибух, саламандру розірвало на шматки, а разом з нею й трьох хлопців: одинадцятирічного П'єра Кажюса, шістнадцятирічного Марселя Берара й п'ятнадцятирічного Луї Кермадека; ще п'ятьох дітей було тяжче чи легше поранено. Звістка про це швидко розлетілась по всьому краю; звідусюди з'їхалось автобусами чоловік сімсот із рушницями, вилами та ціпами й напали на саламандрову колонію в затоці Бас-Кутанс. Поки жандармам пощастило відтиснути розлючений натовп, було забито десятків зо два саламандр. Із Шербура викликали саперів, і вони обгородили затоку колючим дротом; але вночі саламандри вийшли з моря, ручними гранатами порозривали ту огорожу і, очевидно, хотіли проникнути далі в глиб місцевості. Тоді послано туди на автомобілях кілька рот піхоти з кулеметами, і саламандр відгородив від людей цеп війська. Селяни тим часом плюндрували податкові контори та жандармські відділки; одного ненависного всім податкового інспектора повісили на ліхтарі й почепили йому на груди табличку з написом: "Геть саламандр!" Газети, особливо німецькі, повідомили про революцію в Нормандії, але уряд Франції опублікував категоричне спростування.

Криваві сутички між селянами й саламандрами ширились далі по узбережжю Кальвадосу, Пікардії та На-де-Кале; тим часом із Шербура відплив старий крейсер "Жюль Фламбо" й поплив до західних берегів Нормандії. Як запевняли пізніше, крейсер був посланий туди для того, щоб самою своєю присутністю заспокоїти й місцеве населення, і саламандр. "Жюль Фламбо" кинув якір за півтори милі від затоки Бас-

Кутанс; коли настала ніч, командир крейсера наказав для більшого заспокійливого ефекту стріляти кольоровими ракетами. Цілі юрби дивилися з берега на те гарне видовище; аж раптом щось гучно засичало, і поряд з носом крейсера злетів у повітря величезний стовп води. Крейсер накренився, і в ту мить пролунав громовий вибух. Очевидно було, що крейсер потопає; за чверть години з усіх сусідніх пристаней примчались на допомогу моторні човни, та це було зайве: крім трьох матросів, загиблих під час вибуху, весь екіпаж урятувався сам, а "Жюль Фламбо" зник під водою через п'ять хвилин після того, як його командир останнім залишив судно з пам'ятними словами: "Нічого не вдієш".

Офіційне повідомлення, випущене тієї ж таки ночі, сповіщало, що "старий крейсер "Жюль Фламбо", який ближчими тижнями і так мав піти на злам, під час нічного плавання наскочив на рифи й затонув від вибуху парового казана"; але замазати очі газетам цим повідомленням не пощастило; офіційна преса твердила, що крейсер підірвався на недавно поставленій німецькій міні, а опозиційні та закордонні газети рябіли великими заголовками:

САЛАМАНДРИ ТОРПЕДУВАЛИ

ФРАНЦУЗЬКИЙ КРЕЙСЕР!

ЗАГАДКОВА ПОДІЯ

БІЛЯ УЗБЕРЕЖЖЯ НОРМАНДІЇ

БУНТ САЛАМАНДР!

"Ми вимагаємо притягти до відповідальності, — пристрасно закликав у своїй статті депутат Бартелемі, — тих, хто озброїв тварин проти людей, тих, хто дав у лапи саламандрам гранати, щоб вони вбивали ними французьких селян і невинних дітей, тих, хто дав

морським страховищам найсучасніші торпеди, щоб вони могли топити ними французький флот, коли їм заманеться. Ще раз кажу — ми вимагаємо притягти їх до відповідальності: хай їх обвинуватять у вбивстві; хай їх поставлять перед військовим трибуналом за зраду батьківщини, хай з'ясують, скільки заплатили їм магнати збройової промисловості за те, що вони постачають морську нечисть зброєю проти флоту цивілізованого народу!" — і так далі.

У країні спалахнула паніка, люди юрмились на вулицях і вже почали споруджувати барикади; на паризьких бульварах стояли сенегальські стрільці, поставивши гвинтівки в піраміди, а в передмістях чекали напоготові танки й панцерники.

Врешті на засіданні парламенту підвівся морський міністр Франсуа Понсо, блідий, але рішучий, і заявив: уряд бере на себе всю відповідальність за те, що озброїв саламандр на узбережжі Франції гвинтівками, підводними кулеметами, підводною артилерією й торпедними апаратами. Але тим часом які французькі саламандри мають лише легкі гармати невеликого калібру, німецькі озброєні тридцятидвосантиметровими підводними мортирами; тим часом як на французькому узбережжі один підводний склад ручних гранат, торпед і вибухових речовин припадає в середньому на двадцять чотири кілометри, на італійському глибинні склади бойових матеріалів є на кожному двадцятому, а в німецьких водах — на кожному вісімнадцятому кілометрі. Франція не може залишити й не залишить своїх берегів без охорони. Франція не може відмовитись від озброєння своїх саламандр. Міністр додав, що він уже наказав якнайпильніше розслідувати, з чиєї вини сталося фатальне непорозуміння біля берегів Нормандії; імовірно, саламандри сприйняли кольорові ракети як сигнал до початку воєнних дій і хотіли оборонятись. Командира потопленого крейсера і шербурзького префекта звільнено у відставку; спеціальна комісія з'ясовує, як поводяться з саламандрами на підводних будівництвах їхні роботодавці, і в майбутньому за цим буде встановлено пильний нагляд. Уряд глибоко сумує за людськими жертвами. Юні національні герої П'єр Кажюс, Марсель Берар і Луї Кермадек будуть

посмертно нагороджені орденами й поховані коштом держави, а їхнім батькам призначать почесну пенсію. В вищому командуванні французького військово-морського флоту відбудуться значні зміни. Як тільки уряд матиме змогу подати детальніші відомості, він поставить уц парламенті питання про довіру.

Потім кабінет міністрів оголосив, що починає чергове засідання.

Тим часом газети — залежно від свого політичного забарвлення — вимагали карального, винищувального, колонізаційного або хрестового походу проти саламандр, генерального страйку, відставки уряду, арешту власників водно-будівельних підприємств, комуністичних проводирів та агітаторів та ще багато таких рятівних заходів. Коли розійшлася чутка про те, що, можливо, будуть закриті морські порти й кордони, люди кинулись гарячково накуповувати запаси продовольства, і ціни на всі товари стрімко полізли вгору; у промислових містах спалахнули заворушення через дорожнечу; біржу закрили на три дні. Одне слово, склалась найкритичніша і найнебезпечніша ситуація за останні три місяці. Та все врятувало дуже розумне втручання міністра сільського господарства Монті. Він розпорядився, щоб на узбережжях Франції двічі на тиждень висипали в море для саламандр кількасот вагонів яблук — коштом держави, звісна річ. Така постанова дуже сподобалася саламандрам, та й садівників у Нормандії й інших провінціях заспокоїла. Але пан Монті пішов і далі: оскільки уряд давно вже мав клопіт із глибоким, серйозним невдоволенням у виноградарських краях через труднощі зі збутом вина, міністр наказав видавати саламандрам порядком державної допомоги по півлітра білого вина на день. Саламандри спершу не знали, що їм робити з тим вином, бо від нього їх нападав сильний пронос, і виливали його в море; але з часом, очевидно, звикли до нього, і було спостережено, що відтоді французькі саламандри стали завзятіше паруватися, а їхня плодючість, навпаки, зменшилась. Так одним замахом були розв'язані сільськогосподарська проблема й конфлікт із саламандрами; грізне напруження вляглось, і коли незабаром виникла нова урядова криза

через фінансовий скандал, пов'язаний, з ім'ям пані Теплер, спритний і рішучий пан Монті став у новому кабінеті морським міністром.

3. Інцидент у Ла-Манші

Після цих подій не забарились нові. Одного дня бельгійський пасажирський пароплав "Уденбург" гидив з Остенде до Ремсгейта. Саме посередині На-де-Кале вахтовий офіцер помітив, що за півмилі на південь від звичайного курсу судна "у воді щось діється"; а що він не міг розгледіти, чи не потопає там хтось, то наказав скерувати судно до того місця, де вода аж бурхала. Близько двохсот пасажирів побачили з навітряного борту загадкове видовище: то тут, то там шугали прямовисно вгору водяні стовпи, якісь чорні тіла скидались над водою, і вся поверхня моря метрів на триста в поперечнику шалено вирувала й клекотіла. А з глибини чути було гучний гуркіт і стугін. "Неначе під водою вибухав невеликий вулкан". Коли "Уденбург" повільно наблизився до того місця, несподівано метрів за десять перед пароплавом знялась величезна крута хвиля й загримів страшний вибух. Увесь пароплав аж підкинуло; на палубу ринула злива гарячої води, майже окропу, а на ніс судна гепнулось якесь велике чорне тіло, що корчилось і пронизливо верещало. То була покалічена, ошпарена саламандра. Вахтовий офіцер скомандував задній хід, щоб судно не ввігналося в саму середину того пекла вибухів, але вони вже загриміли з усіх боків, і поверхня моря вкрилася шматками порозриваних трупів саламандр. Нарешті "Уденбург" повернув і повним ходом поплив на північ, утікаючи. В ту хвилину метрів за шістсгг позаду судна гримонув ще страшніший вибух, і гігантський стовп води та пари злетів угору метрів на сто. "Уденбург" попрямував до Гаріджа, посилаючи в ефір радіограму-попередження: "Увага, увага, увага! На лінії Остенде — Ремсгейт дуже небезпечні підводні вибухи. Що там таке, не знаємо. Радимо всім суднам пливти іншим курсом!" Тим часом у морі й далі гуркотіло та бурхало, наче під час маневрів флоту; але за стовпами води та пари нічого не було видно. А з Дувра й Кале вже мчали туди торпедні катери та есмінці й летіли ескадрильї військових літаків. Та поки дістались туди, то

побачили тільки, що вода каламутна від жовтого намулу і всіяна глушеною рибою та Порозриваними саламандрами.

Спершу пішла чутка про вибухи якихось мін у Ла-Манші; тас коли обидва береги протоки На-де-Кале заблокували військовими частинами, а англійський прем'єр, учетверте в історії людства перервавши свій уїкенд, у суботу ввечері поквапно вернувся до Лондона, почали здогадуватися, що йдеться про подію надзвичайної міжнародної ваги. Газети поширювали найтривожніші поголоски, алб цього разу вони дивовижним чином далеко відставали від дійсності; ніхто й гадки не мав, що протягом кількох критичних днів Європа, а з нею й увесь світ були на грані війни. Лише через кілька років, коли член тодішнього британського уряду сер Томас Малбері провалився на виборах до парламенту й через це опублікував свої політичні мемуари, публіка дістала змогу дізнатися, що ж, власне, скоїлось тоді; але в той час це вже нікого не цікавило,

А суть справи полягала, коротко кажучи, ось у чому: і Франція, і Англія почали кожна зі свого боку споруджувати в Ла-Манші підводні фортеці, якими на випадок війни можна було б перекрити всю протоку. Звичайно, потім обидві держави обвинувачували одна одну в тому, що першою, мовляв, почала інша. Але насправді, здається, обидві розпочали фортифікаційні роботи одночасно, боячись, що сусідня дружня держава встигне укріпитись раніше. Одне слово, під спокійною поверхнею протоки На-де-Кале виростали одна навпроти одної дві велетенські підводні фортеці з важкими гарматами, торпедними апаратами, широкими замінованими смугами й усілякими найновітнішими вдосконаленнями, яких досяг на той час людський розум у мистецтві війни. З англійського боку в тій страхітній глибинній фортеці перебував гарнізон із двох дивізій важких саламандр і тисяч із тридцять робочих, а з французького — три дивізії добірних бойових саламандр.

Очевидно, того критичного дня на морському дні посеред протоки робоча колона британських саламандр наткнулась на саламандр

французьких, і між ними сталось якесь непорозуміння. Французька сторона твердила, що на її саламандр, коли ті мирно собі працювали, напали британські й почали відганяти їх геть; озброєні британські саламандри хотіли нібито забрати кількох французьких із собою, а ті, звичайно, опирались. Тоді британські військові саламандри заходились кидати на французьких робочих ручні гранати й стріляти по них з мінометів, і французьким довелось теж удатися до такої самої зброї. Французький уряд почуває себе змушеним зажадати від його величності короля Великобританії повної сатисфакції, звільнення спірної ділянки морського дна й запевнення, що таких інцидентів більше не буде.

У відповідь британський уряд особливою нотою повідомив уряд Французької республіки, що французькі військові саламандри проникли на англійську половину Ла-Маншу й збирались закладати там міни. Британські саламандри звернули їхню увагу на те, що це вже англійська територія, і тоді французькі, озброєні до зубів, почали закидати їх ручними гранатами; кілька британських робочих саламандр було вбито. Уряд його величності з великим жалем почуває себе змушеним вимагати від уряду Французької республіки повної сатисфакції й гарантій того, що в майбутньому французькі військові саламандри не заходитимуть на англійську половину Ла-Маншу.

Французький уряд на це заявив, що не може далі дозволяти, щоб сусідня держава споруджувала підводні укріплення в безпосередній близькості від. берегів Франції. Що ж до непорозуміння на дні Ла-Маншу, то уряд республіки пропонує у відповідності з Лондонською конвенцією передатилсонфлікт на розгляд Гаазькому міжнародному судові.

Британський уряд відповів, що не може й не збирається ставити безпеку узбереж Англії в залежність від постанови якихось сторонніх органів! Як держава, що зазнала нападу, Англія знов категорично вимагає перепрошення, відшкодування втрат і гарантій на майбутнє. Водночас британський середземноморський флот, що стояв біля Мальти, відплив повним ходом у західному напрямку, а атлантичний флот дістав наказ зосередитись у Портсмуті і Ярмуті..

Французький уряд оголосив наказ про мобілізацію п'яти річних контингентів особового складу військово-морського флоту.

Здавалося, що жодна з обох держав уже не може поступитись; адже ясно було: йдеться ні про що інше, як про панування над усім Ла-Маншем. У цю критичну хвилину сер Томас Малбері з'ясував дивовижний факт: на англійському боці ніяких саламандр, ні робочих, ні військових немає взагалі (принаймні де-юре), бо на Британських островах і досі чинна видана ще урядом сера Семюела Мендевіля заборона використовувати на узбережжі чи в територіальних водах Британських островів хоч би одну-єдину саламандру. А тому британський уряд ніяк не міг офіційно заявляти, що французькі саламандри напали на англійських, і вся історія звелась до дріб'язкового питання, умисне чи помилково ступили французькі саламандри на дно британських територіальних вод. Органи влади Французької республіки пообіцяли з'ясувати це, а англійський уряд навіть не пропонував, щоб конфлікт подали на розгляд Гаазькому міжнародному судові. Потім британське й французьке адміралтейства домовилися, що між підводними укріпленнями в Ла-Манші залишиться нейтральна смуга завширшки п'ять кілометрів, і це надзвичайно зміцнило дружбу між обома державами.

4. Der Nordmolch[133]

Через кілька років після виникнення перших саламандрових колоній у Північному та Балтійському морях німецький дослідник д-р Ганс Тюрінг установив, що балтійська саламандра — очевидно, завдяки впливові середовища — має деякі фізичні відмінності; вона нібито трохи світліша, ходить більш випростано, а її френологічний індекс свідчить, що голова в неї довша й вужча, ніж у інших саламандр. Цей різновид дістав назву der Nordmolch або der Edelmolch[134] (Andrias Scheuchzeri varietas nobilis erecta Thuring[135]). Тоді й німецька преса почала активно цікавитися балтійською саламандрою. Найбільше підкреслювалося тег що саме завдяки впливові німецького середовища ця саламандра розвинулась в особливий, расово вищий тип, який,

безперечно, стоїть над усіма іншими саламандрами. Автори статей зневажливо писали про дегенерованих середземноморських саламандр, недорозвинених фізично й морально, про диких тропічних саламандр і взагалі про варварських, нижчих, тваринних саламандр інших націй. "Від гігантської саламандри до німецької надсаламандри!" — таке було крилате гасло тих часів. Хіба первісною батьківщиною всіх саламандр була не німецька земля? Хіба їхньою колискою був не Енінген, де німецький учений д-р Йоганнес Якоб Шейхцер знайшов величний слід їхнього життя ще у верствах міоцену? Тож який може бути сумнів щодо того, чи первісний Andrias Scheuchzeri народився в давні геологічні епохи на германському грунті; а розпорошившися згодом по інших морях та кліматичних зонах, він заплатив за це еволюційним регресом і виродженням. Та тільки-но він знов оселився на землі своєї прабатьківщини, як до нього почав вертатись давній його образ: він стає благородною нордичною саламандрою Шейхцера, світлошкірою, випростаною і довгоголовою. Отже, лиш на німецькому грунті саламандри можуть вернутись до свого чистого найвищого типу — того, що його знайшов великий Йоганнес Якоб Шейхцер на відбитку в Енінгенській каменярні. А тому Німеччина потребує нових, довших берегів, потребує колоній, потребує світового океану, щоб повсюди в німецьких водах могли розвиватись нові покоління расово чистих, первісних німецьких саламандр. Нам потрібен новий простір для наших саламандр, писали німецькі газети; а щоб весь час нагадувати німецькому народові про цю потребу, в Берліні поставили розкішний пам'ятник Йоганнесові Якобу Шейхцерові. Великий учений буз зображений з грубою книжкою в руці, а біля його ніг сиділа, випроставшись, благородна нордична саламандра й дивилась у далечінь, на неозорі береги світового океану.

На відкритті цього національного пам'ятника, звичайно, були виголошені урочисті промови, які збудили надзвичайну увагу світової преси. "Німеччина знову погрожує!" — констатували, зокрема, в Англії. — Хоч ми вже й звичні до такого тону, та коли з офіційної нагоди говориться, що Німеччина потребує в наступні три роки п'ять тисяч кілометрів нових морських берегів, ми змушені відповісти

якнайвідвертіше: "Ну що ж, спробуйте! Об британські узбережжя ви поламаєте зуби. Ми готові до відсічі, а за три роки підготуємося ще краще. Англія повинна мати й матиме стільки бойових суден, як дві наймогутніші континентальні держави разом узяті; це співвідношення сил має лишитись назавжди непорушним. Коли хочете розпочати шалені перегони в морських озброєннях — що ж, нехай; жоден англієць не стерпить, щоб ми лишилися хоч на крок позаду".

"Ми приймаємо виклик Німеччини! — проголосив у парламенті перший лорд адміралтейства сер Френсіс Дрейк від імені уряду. — Хто простягне руку до будь-якого моря, той наткнеться на панцер наших бойових кораблів. Великобританія має досить сили, щоб відбити кожне зазіхання на свої острови й на береги своїх домініонів та колоній. За таке зазіхання ми вважатимемо й будівництво нових континентів, островів, фортець та авіабаз у кожному морі, хвилі якого обмивають хоч найменший клаптик британського узбережжя. Хай це буде осторогою кожному, хто зазіхне хоч на ярд морських берегів".

Після цього парламент дав згоду на будівництво нових військових суден і затвердив попередні асигнування на них у сумі півмільярда фунтів стерлінгів. То була справді вагома відповідь на спорудження провокаційного пам'ятника Йогзннесу Якобу Шейхцерові в Берліні; між іншим, на той пам'ятник витрачено всього дванадцять тисяч рейхсмарок.

На всі ці виступи. блискучий французький журналіст маркіз де Сад, як правило, чудово поінформований, відповів так: "Британський лорд адміралтейства заявив, що Великобританія готова до всіх несподіванок. Дуже добре; але чи відомо вельможному лордові, що Німеччина в особі своїх балтійських саламандр має постійну й грізно озброєну армію — п'ять мільйонів навчених, професіональних бійців, яких вона може хоч і зараз кинути в бій під водою й на березі? До цього додайте ще з сімнадцять мільйонів саламандр технічної й тилової служби; вони будь-коли можуть виступити в ролі резервної або окупаційної армії. На сьогодні балтійська саламандра — найкращий у світі солдат; досконало

підготована психологічно, вона бачить у війні своє справжнє й найвище покликання і в кожний бій піде з завзяттям фанатика, холодною розважністю техніка й страхітною дисциплінованістю щиро прусської саламандри.

Далі, чи відомо британському лордові адміралтейства, що Німеччина гарячково будує транспортні судна, які можуть узяти на борт цілу бригаду бойових саламандр одразу? Чи відомо йому, що вона будує сотні невеликих підводних човнів з радіусом дії від трьох до п'яти тисяч кілометрів, екіпажі яких складатимуться з самих балтійських саламандр? Чи відомо йому, що вона влаштовує в різних місцях океану велетенські підводні резервуари для пального? І ще раз спитаємо: чи певен громадянин Британії, що його могутня країна справді добре підготована до будь-якої несподіванки?

Неважко уявити собі, — провадив маркіз де Сад, — яке значення матимуть у майбутній війні саламандри, озброєні підводними "бертами", мінометами й торпедами для блокади узбереж; запевняю вас, уперше в світовій історії не варто заздрити Англії, що вона лежить на островах. Та коли вже ми почали питати, то поцікавимося ще: чи відомо британському адміралтейству, що балтійські саламандри мають у руках таке, взагалі кажучи, мирне знаряддя, як пневматичне свердло? Це свердло, останнє слово техніки, за годину вгризається на десять метрів у найміцніший шведський граніт і на п'ятдесят-шістдесят — у англійську крейду. (Це доведено спробами, які таємно провела німецька технічна експедиція вночі 11, 12 й 13 минулого місяця на англійському узбережжі між Гайтом і Фолкстоном, тобто просто під носом у Дуврської фортеці). Радимо нашим друзям за Ла-Маншем, хай самі підрахують, за скільки тижнів Кент або Ессекс може бути продірявлений із-під води, немов головка сиру. Досі британський остров'янин стурбовано поглядав на небо, гадаючи, що тільки звідти може впасти згуба на його квітучі міста, на його Англійський банк, на мирні котеджі, такі затишні у вічнозеленій облямівці з плюща. Тепер хай він краще прикладе вухо до землі, на якій граються його діти: чи не почує він сьогодні або завтра, як скрегочуть, вгризаючись глибше й глибше, невтомні й страшні свердла саламандр,

пробиваючи дорогу для вибухових зарядів нечуваної сили? Вже не війна в повітрі, а підводна й підземна війна — останнє слово нашої доби. Ви чули самовпевнені слова, що пролунали з капітанського містка гордого Альбіону; так, поки що це могутній корабель, що здіймається на хвилях і панує над ними. Але чи не можуть колись ці хвилі зімкнутись над розбитим судном, що поринає в морські глибини? Чи не краще заздалегідь дати відсіч цій загрозі? Бо через три роки буде запізно!"

Ця осторога блискучого французького журналіста страшенно розтривожила Англію; незважаючи на урядові спростування, людям по всій країні чувся скрегіт саламандрових свердл. Німецькі офіційні кола, звичайно, категорично заперечували всі твердження цитованої вище статті, оголошуючи її від початку до кінця злісним підбурюванням і ворожою пропагандою; та водночас на Балтійському морі відбувались великі комбіновані маневри німецького флоту, сухопутних збройних сил і бойових саламандр. Під час цих маневрів саперні загони саламандр перед очима військових аташе з інших країн підірвали ділянку просвердлених з-під води піщаних дюн поблизу Рюгенвальде, площею шість квадратних кілометрів. Розповідали, що то було грандіозне видовище: спочатку земля з грізним стугоном здибилась, "мов крига в льодохід", а потім злетіла вгору гігантською хмарою з диму, піску та каміння. Зробилось темно, майже як уночі, піднятий у повітря пісок осипався на землю трохи не на сто кілометрів навкруг, а за кілька днів піщаний дощ випав на Варшаву… В земній атмосфері після цього чудового вибуху лишилося стільки завислого дрібного піску й пилу, що аж до кінця того року в усій Європі вечірні заграви були надзвичайно гарні — вогненні, криваво-червоні; таких гарних заграв доти й не бачили.

Підірвану ділянку узбережжя залило море; затоку, що утворилась, назвали Шейхцеровим морем, і туди плавом попливли екскурсії німецьких школярів, що бадьоро виспівували популярний гімн саламандр:

SOLCHE ERFOLCHE

ERREICHEN NUR DEUTSCHE MOLCHE[136]

5. Вольф Мейнерт пише свою книгу

Мабуть, саме щойно згадані прекрасні й трагічні вечірні заграви надихнули кенігсберзького філософа-відлюдника Вольфа Мейнерта написати свій монументальний твір "Untergang der Menschheit"[137]. Ми уявляємо собі його мов живого, як він ходить по морському березі, простоволосий, у розмаяному плащі, і захопленими очима дивиться на повінь вогню й крові, що заливає більше ніж половину неба. "Так, — шепоче він в екстазі, — так, пора вже писати післямову до історії людства!" І він написав ту післямову.

Трагедія людського роду закінчується, так почав Вольф Мейнерт. Хай не обманює нас його гарячкова заповзятливість і технічний добробут: це тільки сухотні рум'янці на обличчі істоти, вже позначеної печаттю смерті. Ще ніколи людство не знало такої високої життєвої кон'юнктури, як тепер; але знайдіть мені хоч одну людину, що була б щаслива; покажіть мені хоч один суспільний клас, що був би задоволений, або націю, що не почувала б загрози своєму існуванню. Серед усіх ударів цивілізації, серед крезівської рясноти духовних і матеріальних благ усіх нас дедалі більше опановує невідчепне почуття непевності, пригніченості й неспокою. І Вольф Мейнерт з нещадною гостротою аналізував душевний стан нинішнього світу — цю суміш страху й ненависті, недовіри й манії величності, цинізму й слабодухості. Одне слово — зневіра, коротко підсумовував Мейнерт. Типові ознаки кінця. Моральна агонія. Постає питання: чи людина здатна бути щасливою і чи була вона коли здатна до цього? Конкретна людина — безперечно, як і кожна жива істота, але людство — аж ніяк. Усе нещастя людей у тому, що вони змушені були стати людством, або в тому, що вони стали ним занадто пізно, коли вже були непоправно диференційовані на нації, раси, релігії, стани й класи, на багатих і бідних, освічених і темних, на гнобителів і пригноблених. Зженіть в один табун коней, вовків, овець і котів, лисиць і сарн, ведмедів і кіз, зачиніть їх у одній загороді й примусьте жити в цьому безглуздому стовпищі, яке

ви назвете Суспільством, і дотримуватися правил співжиття; це буде нещасливий, незадоволений, фатально порізнений табун, у якому жодне боже створіння не почуватиме себе добре. Це цілком точний образ того великого й безнадійно неоднорідного табуна, який називається людством. Нації, стани й класи не можуть довгий час жити вкупі, не докучаючи й не заважаючи одні одним аж до нестерпності; вони можуть жити або в постійному відособленні одні від одних — що було можливо, лише поки у світі було досить місця, — або ж у ворожнечі, в боротьбі між собою не на життя, а на смерть. Для біологічних людських єдностей, таких як раса, нація чи клас, існує тільки один природний шлях до щасливої, нічим не порушуваної однорідності: звільнити місце для себе, винищивши всіх інших. Це якраз те, чого людській рід не здогадався зробити вчасно. Бо тепер уже запізно робити це. Ми напридумували собі забагато доктрин та зобов'язань, якими охороняємо "інших", замість того щоб їх позбутися. Вигадали моральні кодекси, людські права, угоди, закони, рівність, гуманність і ще бозна-що; створили фікцію людства, яке об'єднує нас із "іншими" в якійсь уявній вищій єдності. Яка фатальна помилка! Ми поставили моральний закон вище біологічного. Ми порушили велику природну передумову будь-якої спільності: те, що тільки однорідне суспільство може бути щасливим. І це цілком досяжне благо ми віддали в жертву великій, але нездійсненній мрії: створити одне людство з одним суспільним ладом із усіх людей, націй, класів і рівнів життя. Це була благородна дурниця. Це була на свій лад єдина гідна шани спроба людини піднестись над собою. І за цей найвищий злет свого ідеалізму людський рід тепер платить розпадом, якого вже не можна зупинити.

Процес, у ході якого людина намагається якось організувати себе в людство, давній, як сама цивілізація, як перші закони й перші людські громади; і коли за стільки тисячоліть ми врешті досягли лиш того, що прірви між расами, націями, класами й світоглядами стали такі бездонні, як тепер, то не заплющуймо вже очей на те, що фатальна історична спроба створити з усіх людей сяке-таке людство зазнала остаточної й трагічної невдачі. Власне, ми вже починаємо це усвідомлювати, і звідси всі спроби та плани привести людське суспільство до єдності в інший

спосіб: радикальним чином звільнивши місце тільки для однієї нації, одного народу або однієї релігії. Але хто може сказати, наскільки глибоко ми вже заражені невигойною хворобою диференціації? Раніше чи пізніше кожна начебто однорідна цілість неминуче розпадеться й стане неоднорідним скупченням різних інтересів, сторін, станів тощо, які будуть або придушувати одні одних, або знов страждати від свого співжиття. Виходу немає. Ми рухаємось по зачарованому колу; але розвиток не може вічно кружляти по колу. Про це подбала сама природа, звільнивши на світі місце для саламандр.

Це не випадковість, розмірковував далі Вольф Мейнерт, що саламандри вийшли на шлях розквіту саме тоді, коли хронічна хвороба людства, цього гігантського організму, що погано зрісся і весь час розпадається, переходить в агонію. Коли не рахувати неістотних відхилень, саламандри являють собою єдину велетенську й однорідну цілість; у них поки що не сформувалися власні глибоко диференційовані народи, мови, нації, держави, релігії, класи чи касти; серед них нема панів і, рабів, вільних і невільних, багатих і бідних; правда, між ними є відмінності, породжені поділом праці, але в суті своїй це однорідна, суцільна, так би мовити, складена з однакових зернят маса, в усіх своїх частинах однаково примітивна біологічно, однаково бідно обдарована природою, однаково уярмлена, з однаково низьким життєвим рівнем. Послідущий негр або ескімос живе в незрівнянно кращих умовах, користується безмежно більшими матеріальними й культурними багатствами, ніж мільярди цивілізованих саламандр. А проте нема ознак, які свідчили б, що саламандри від цього страждають. Навпаки. Ми бачимо, що їм просто непотрібне ніщо з того, в чому люди шукають полегкості й розради від метафізичного жаху і туги, навіяної життям; вони обходяться без філософії, без віри в загробне життя й без мистецтва; не знають, що таке фантазія, гумор, містика, гра, мрія; вони абсолютні реалісти. Нам, людям, вони так само чужі, як мурахи або оселедці, й відрізняються від них лише тим, що пристосувалися до іншого життєвого середовища — до людської цивілізації. Вони влаштувалися в цьому середовищі так, як собаки влаштовуються в людських оселях; вони не можуть без нього жити, але не перестали від

цього бути тим, чим вони є: дуже примітивною і мало диференційованою родиною тварин. Їм досить жити й розмножуватися; вони можуть бути навіть щасливі, бо їх не бентежить почуття нерівності між собою. Вони однорідні, і все. А тому вони одного чудового дня — так, будь-якого дня можуть легко здійснити те, що не могли здійснити люди: єдність свого виду в усьому світі, своє всесвітнє суспільство, одне слово — всесвітнє царство саламандр. Того дня скінчиться тисячолітня агонія людського роду. На нашій планеті не вистачить місця для двох принципів, які намагаються оволодіти світом. Один муситиме поступитись. Котрий — ми вже знаємо.

Тепер на земній кулі є близько двадцяти мільярдів цивілізованих саламандр, тобто в десять разів більше, ніж людей; із цього з біологічною необхідністю й за логікою історії випливає, що саламандри, досі поневолені, повинні будуть визволитись; будучи однорідними, вони муситимуть об'єднатись; а ставши в такий спосіб найбільшою силою, яку будь-коли бачив світ, вони неминуче захоплять владу над світом. Гадаєте, вони будуть такі дурні, що пощадять тоді людину? І повторять її історичну помилку, якої вона припускалася споконвіку, намагаючись підкорити собі переможені нації й класи, замість того щоб винищити їх, та з егоїзму весь час створюючи нові відмінності між людьми, а потім з великодушності та ідеалізму силкуючись ті відмінності перебороти? Ні, такого історичного безглуздя саламандри не припустяться, вигукував Вольф Мейнерт, хоч би вже через те, що я остережу їх своєю книжкою! Вони стануть спадкоємцями всієї людської цивілізації; їм попаде в руки все, що ми робили чи пробували робити, прагнучи заволодіти світом; але вони були б ворогами самим собі, якби разом з цією спадщиною захотіли прийняти й нас. Коли вони хочуть зберегти свою однорідність, то повинні позбутися людей. Якби вони не зробили так, то ми рано чи пізно заразили б їх своєю руйнівною схильністю створювати відмінності й страждати від них. Але цього можна не боятися: нині жодне створіння, яке продовжуватиме далі історію людства, вже не повторюватиме його самовбивчих безумств.

Нема сумніву, що світ саламандр буде щасливіший, ніж був людський; він буде одностайний, однорідний, підвладний одному духові. Саламандри не різнитимуться між собою мовою, поглядами, релігією та життєвими потребами. Між ними не існуватиме ні культурної, ні класової нерівності — лише поділ праці. Ніхто не буде ні паном, ні рабом, бо всі служитимуть тільки Великому Саламандровому Загалові, який буде богом, владарем, роботодавцем і духовним вождем. Буде лиш одна нація і один рівень. І це буде кращий, досконаліший світ, ніж був наш. Це буде єдиний можливий Щасливий Новий Світ. Звільнімо ж місце для нього; людство, що вже згасає, не може зробити нічого більше, як тільки прискорити свій кінець — і надати йому трагічної краси, поки ще не запізно і для цього.

Ми виклали тут погляди Вольфа Мейнерта в по змозі приступній формі, усвідомлюючи, що від цього вони значною мірою втрачають ту силу й глибину, якими свого часу загіпнотизували всю Європу, а особливо молодь, що захоплено прийняла віру в занепад і недалекий кінець людства. Правда, уряд німецького рейху наклав заборону на вчення Великого Песиміста через деякі політичні висновки, що з нього випливали, і Вольфові Мейнерту довелось тікати до Швейцарії; одначе весь культурний світ задоволено прийняв Мейнертову теорію про занепад людства; його книжка (обсягом 632 сторінки) була випущена всіма мовами світу й розповсюджена в багатьох мільйонах примірників і серед саламандр.

6. Ікс попереджує

Очевидно, не без впливу пророчої книжки Мейнерта літературний і мистецький авангард у культурних центрах проголосив: "Після нас хай прийдуть саламандри! Майбутнє належить саламандрам. Саламандри — це культурний переворот. Хай у них нема свого мистецтва; та принаймні вони не обтяжені ідіотськими ідеалами, зашкарублими традиціями й усім отим трухлявим, нудним педантським мотлохом, який називали поезією, музикою, архітектурою, філософією і взагалі культурою, — спорохнілі старечі слова, від яких із душі верне. Тим краще, що вони досі

не заразились пережовуванням віджилого людського мистецтва: ми створимо для них нове. Ми, молодь, пробиваємо дорогу майбутньому всесвітньому саламандризмові; ми хочемо бути першими саламандрами, ми — саламандри завтрашнього дня!"

Так народився в поезії молодий напрям "саламандріанців", виникла тритонічна (на три тони) музика й пелагічний живопис, що надихався багатством форм світу медуз, морських зірок та поліпів. Крім того, в берегових спорудах саламандр відкрили нове джерело краси й монументальності. "Нам остобісіла природа! — лунало з усіх боків. — Дайте нам замість давніх хаотичних скель гладенькі бетонні береги! Романтика вмерла; майбутні континенти будуть окреслені прямими лініями й перероблені на сферичні трикутники та ромби. На місце давнього геологічного світу має прийти світ геометричний". Одне слово, з'явилося щось новітнє, щось гідне прийдешності, нові духовні сенсації й маніфести нової культури. А ті, хто не здогадався вчасно ступити на шлях майбутнього саламандризму, з прикрістю відчували, що проґавили свої шанси, і металися за це, проповідуючи чисту людськість, повернення до людини й до природи та інші реакційні тенденції. У Відні обсвистали концерт тритонічної музики, в паризькому Салоні Незалежних хтось невідомий порізав ножем пелагічну картину, що називалась "Caoriccio en bleu"[138]; одне слово, саламандризм переможно й невтримно простував уперед.

Звичайно, не бракувало й ретроградських голосів, що виступали проти "саламандроманії", як казано тоді. Найпослідовнішим із цього погляду був анонімний англійський памфлет, що вийшов під назвою "Ікс попереджує". Ця брошура розійшлась чималим тиражем, але, хто її автор, так і не було з'ясовано; багато людей вважали, що її написав якийсь високий церковний сановник — адже в англійській мові літера X (ікс) уживається як скорочення імені Христа. У першому розділі автор наводив статистичні дані про саламандр, перепрошуючи за можливу неточність цих даних. Так, навіть оцінка загальної кількості всіх саламандр дуже коливається: чи то їх у сім разів більше, ніж людей, чи то аж у двадцять. Так само непевні наші відомості про те, скільки мають

саламандри під водою заводів, нафтових свердловин, плантацій водоростей, вугрових ферм, скільки вони використовують гідроенергії та енергії інших природних джерел; ми не маємо навіть приблизних даних про те, яка виробнича потужність їхньої промисловості; а найменше відомо нам, як стоїть справа з озброєнням саламандр. Ми, правда, знаємо, що в ужитку металів, деталей машин, вибухових речовин і багатьох хімікалій саламандри залежать від людей; та, з одного боку, всі держави старакно приховують, яку зброю і скільки іншої продукції постачають вони саламандрам, а з другого — навдивовижу мало відомо нам про те, що, власне, виробляють саламандри в морських глибинах із напівфабрикатів і сировини, купованої в людей. Певне тільки одне: саламандри й не бажають, щоб ми це знали. Останніми роками загинуло — втоплено чи задушено — стільки водолазів, спущених на дно моря, що цього не можна вже пояснити чистою випадковістю. Це, безперечно, тривожна ознака як з промислового, так і з воєнного погляду.

Звичайно, важко уявити собі, — провадив Ікс у дальших розділах, — що могли б чи хотіли б саламандри відібрати в людей. Вони не можуть жити на суходолі, а ми ніяким чином не можемо перешкодити їм жити по-своєму під водою. Наше і їхнє життєве середовище чітко й навіки розмежовані. Правда, ми жадаємо від них виконання певних робіт; зате ж годуємо більшість їх і постачаємо їм матеріали й товари, яких вони без нас не мали б зовсім — наприклад, метали. Та коли й не існує практичних підстав для якогось антагонізму між нами й саламандрами, є, сказати б, метафізичне протистояння: істотам земної поверхні протистоять істоти глибинні; істотам денним — нічні; світлій і сухій землі — темні безодні вод. Тепер межа між землею й водою стала якась ніби різкіша: наша земля межує з їхньою водою. Ми б могли довіку чудово жити з ними поряд і тільки обмінюватися певними послугами й виробами; але важко позбутися гнітючого почуття, що так, мабуть, не вийде. Чому? Я не можу точно назвати вам причину, але це почуття є; це щось ніби передчуття, що колись води самі повстануть проти землі, щоб з'ясувати: хто кого?

Признаюся, що цей мій страх трохи ірраціональний, — писав далі Ікс, — але мені дуже полегшало б на серці, якби саламандри висунули якісь вимоги до людства. Тоді з ними принаймні можна було б домовлятись, укладати різні угоди, йти на компроміси; але їхнє мовчання страшне. Я боюсь їхньої незрозумілої стриманості. Вони могли б, наприклад, зажадати для себе певних політичних пільг; щиро кажучи, законодавство щодо саламандр в усіх державах більш-менш застаріле і вже негідне таких цивілізованих і таких сильних своїм числом істот. Годилось би встановити нові права й обов'язки саламандр, і то сприятливіші для них; можна б домовитись про якусь міру автономії для саламандр; було б справедливо поліпшити умови їхньої праці й повніше винагороджувати її. В багатьох відношеннях можна б поліпшити їхню долю, якби тільки вони цього вимагали. Далі, ми могли б піти на деякі поступки перед ними, як компенсації зажадавши й від них певних зобов'язань; так можна виграти щонайменше кілька років. Одначе саламандри нічого не вимагають; вони тільки підвищують продуктивність своєї праці й збільшують замовлення, і ми нарешті вже повинні спитати себе, до чого те й друге дійде. Колись говорили про жовту, чорну або червону небезпеку; але то були принаймні люди, а щодо людей ми сяк-так можемо собі уявити, чого вони хочуть. Та хоч ми й не маємо ще уявлення, від чого, власне, буде змушене оборонятися людство; треба ясно усвідомити бодай одне: коли на одному боці стоятимуть саламандри, то на другому стоятиме все людство.

Люди проти саламандр! Час уже нарешті сформулювати цю тезу. Адже, по щирості кажучи, кожна нормальна людина інстинктивно ненавидить саламандр, гидує ними і боїться їх. На все людство впала якась крижана тінь жаху. Бо чим іще пояснити те несамовите ласолюбство, ту невситиму жадобу розваг і насолод, ту оргію розбещеності, які опанували наших сучасників? Такого занепаду моралі не знали з тих часів, коли над Римською імперією вже нависала варварська навала. Це не тільки наслідки небувалого матеріального добробуту, а й відчайдушне намагання заглушити страх перед розкладом і загибеллю. Швидше останній келих, поки не настав кінець! Яка ганьба, яке безумство! Здається, наче бог у своєму грізному

милосерді дає згнити націям і класам, що котяться до згуби. Хочете прочитати вогненне "мене, текел, фарес"[139], написане над вселюдським бенкетом? Подивіться на світляні написи, що цілими ночами сяють на стінах розпусних міст. Із цього погляду ми, люди, вже наближаємось до саламандр: ми живемо більше вночі, ніж удень.

Якби хоч ті саламандри не були такі жахливо пересічні, пригнічено казав Ікс. Авжеж, вони більш-менш окультурені, але від того стали ще обмеженіші, бо засвоїли з людської цивілізації тільки те, що є в ній пересічного, утилітарного, механічного, шаблонного. Вони стоять поруч людства, як учень Вагнер поруч Фауста; навчаються з тих самих книжок, що й Фауст-людство, із тією тільки різницею, що для них цього вистачає і їх не гризуть ніякі сумніви. Найжахливіше те, що вони розмножили цей перейнятливий, тупуватий і самовдоволений тип цивілізованої посередності в масових масштабах, у мільйонах і мільярдах однакових екземплярів; а втім, ні, я помиляюсь: найстрашніше те, що вони досягли таких успіхів. Вони навчились користуватися машинами й цифрами, і виявилося — цього досить, щоб стати володарями свого світу. Вони знехтували в людській цивілізації все, що в ній є нецілеспрямованого, пов'язаного з грою, фантазією, старовиною, і тим самим викинули з неї все, що в ній є людського, засвоїли тільки її голу практичну, технічну, утилітарну частину. І ця жалюгідна карикатура на людську цивілізацію буйно привітає; вона споруджує дива техніки, оновлює нашу стару планету і врешті починає гіпнотизувати саме людство. Фауст хоче вчитись у свого учня й слуги таємниць успіху й посередності. Людству лишається або зітнутися з саламандрами в небезпечній битві не на життя, а на смерть, або неминуче осаламандритись. Щодо мене, меланхолійно закінчував Ікс, то я б волів бачити перше.

Отже, провадив невідомий автор, Ікс попереджує вас. Ще є змога скинути з себе те холодне й слизьке кільце, що стискає всіх нас. Ми повинні спекатись саламандр, їх уже забагато; вони озброєні й можуть обернути проти нас бойову силу, про могутність якої ми не знаємо майже нічого. Але навіть їхня численність і сила не така небезпечна для

нас, як їхня переможна, тріумфальна неповноцінність. Я не знаю, чого нам треба боятися більше: чи їхньої людської цивілізованості, чи їхньої звірячої, холодної, підступної жорстокості; але те й друге в сукупності складає щось настільки жахливе, майже сатанинське, що годі уявити його. В ім'я культури, в ім'я християнства й людства ми повинні звільнитись від саламандр.

І анонімний апостол вигукував:

БОЖЕВІЛЬНІ, ПЕРЕСТАНЬТЕ НАРЕШТІ

ГОДУВАТИ САЛАМАНДР!

Перестаньте давати їм роботу, відмовтесь від їхніх послуг, облиште їх, нехай перебираються куди хочуть і там живляться самі, як інші жителі вод! Природа сама вже якось дасть собі раду з їх надлишком; аби тільки люди, людська цивілізація й людська історія не працювали далі на саламандр!

І перестаньте постачати їх зброєю, киньте забезпечувати їх металами та вибуховими речовинами, не посилайте їм більше наших машин і товарів! Тоді ви не будете давати тиграм зуби, а зміям отруту; не будете розпалювати вулкани й розкопувати греблі, відкриваючи шлях повені. Забороніть це постачання в усіх морях, поставте саламандр поза законом, прокляніть їх і відлучіть від нашого світу.

СКЛИЧТЕ ЛІГУ НАЦІЙ ПРОТИ САЛАМАНДР!

Хай усе людство готується обороняти своє існування зі зброєю в руках; хай з ініціативи Ліги націй, шведського короля або папи римського збереться всесвітня конференція всіх цивілізованих держав і створить всесвітній союз чи принаймні об'єднання всіх християнських націй проти саламандр! Настала вирішальна мить, коли під страхітливим тиском саламандрової загрози й людської відповідальності

може вдатися те, для чого було замало світової війни з усіма її незліченними жертвами: утворення Сполучених Штатів Світу! Дай боже! Якби це вийшло, тоді б саламандри з'явились у світ не даремно, а були б знаряддям божим.

Цей патетичний памфлет викликав жваві відгуки серед найширшої публіки. Літні дами насамперед погоджувалися з тим, що настав небувалий занепад моральності. Натомість у економічних рубриках газет цілком слушно нагадувалося, що торгівлю з саламандрами не можна обмежувати, бо це викликало б значний спад виробництва й тяжку кризу в багатьох галузях промисловості. Та й сільське господарство тепер значною мірою залежить від величезного збуту кукурудзи, картоплі та інших продуктів для годівлі саламандр; і якби їх кількість зменшилася, дуже різко впали б ціни на продовольчому ринку, а це поставило б хліборобів на грані руїни. Що ж до Ліги націй проти саламандр, то всі впливові політичні інстанції твердили, що вона була б зайвою: адже ми вже маємо, по-перше, Лігу націй, а по-друге — Лондонську конвенцію, в якій приморські держави зобов'язались не постачати своїм саламандрам важкого озброєння. Та й нелегко вимагати такого роззброєння від держави, яка не має певності, чи інша приморська держава не озброює потай своїх саламандр, підвищуючи тим свій військовий потенціал на шкоду сусідам. Так само жодна держава й жодний континент не можуть присилувати своїх саламандр, щоб вони кудись переселилися — хоч би вже через те, що так вони небажаним чином піднесли б, по-перше, збут промисловості й сільськогосподарської продукції інших держав чи континентів, а по-друге — їхню військову могутність. І таких заперечень, з якими мусила погодитись кожна розумна людина, було наведено багато.

І все ж памфлет "Ікс остерігає" справив на людство неабиякий вплив. Майже в усіх країнах почав ширитись рух проти саламандр, виникали Спілки боротьби з саламандрами, Клуби антисаламандристів, Комітети захисту людства й багато інших організацій такого типу. Делегатів-саламандр у Женеві обсипали лайкою, коли вони йшли на тисяча двісті тринадцяте засідання Комісії для вивчення

Саламандрового Питання. На дощаних огорожах понад морськими узбережжями стали з'являтись погрозливі написи, як-от: "Смерть саламандрам", "Геть саламандр" тощо. Багато саламандр закидали камінням, і жодна з них вже не наважувалась вистромити голову з води вдень. Одначе з їхнього боку не було ніяких виявів протесту чи спроб дати відсіч. Вони були просто невидимі, принаймні вдень, і люди, що зазирали через їхні огорожі, бачили тільки безкрає море, що байдуже шуміло. "Ти ба, які паскуди, — казали люди з ненавистю. — Навіть не показуються". І в цій гнітючій тиші загримів так званий

ЗЕМЛЕТРУС У ЛУЇЗІАНІ.

7. Землетрус у Луїзіані

11 листопада о першій годині ночі в Нью-Орлеані відчули сильний підземний поштовх. У негритянських кварталах завалилось кілька халуп; люди в паніці вибігали надвір, але поштовх не повторився, тільки раптом налетів ревучий шквал, що потрощив шибки й позривав дахи в негритянських завулочках. Кілька десятків людей загинуло. Потім линула злива з багнюки.

Поки орлеанські пожежники поспішали на допомогу до найдужче поруйнованих районів, телеграфні апарати вистукували телеграми з Морган-Сіті, Плакміна, Батон-Ружа і Лафейєта: "SOS! Пришліть рятувальні загони. Нас майже змело землетрусом і ураганом; дамби на Міссісіпі ось-ось прорвуться; пришліть негайно саперів, санітарні машини і всіх чоловіків, здатних працювати!" З Форт-Лівінгстона надійшов тільки лаконічний запит: "Алло, і у вас така сама халепа?" Потім одержано телеграму з Лафейєта: "Увага! Увага! Найтяжчі руйнування в Нью-Айбірії. Сполучення між Нью-Айбірією й Морган-Сіті, здається, перерване. Пошліть туди допомогу!" Після цього зателефонували з Морган-Сіті: "Сполучення з Нью-Айбірією немає. Мабуть, пошкоджено шосе й залізницю. Пошліть пароплави й літаки до затоки Вермільйон! Нам уже нічого не потрібно. У нас близько тридцяти душ загинуло і сто поранено". Потім надійшла телеграма з Батон-Ружа:

"Нас повідомили, що найгірше в Нью-Айбірії. Подбайте насамперед про Нью-Айбірію. Сюди пришліть тільки людей, але скоріш, бо в нас дамби прорвуться. Робимо, що можемо". Тоді знов по телефону: "Алло, алло, Шрівпорт. Накодочес, Александрія послали рятувальні поїзди до Нью-Айбірії. Алло, алло, Мемфіс, Вінона, Джексон посилають поїзди через Нью-Орлеан. Автомобілі везуть людей до дамб у Батон-Ружі". І знов: "Алло, алло, говорить Паскагула. У нас кілька загиблих. Чи потрібна вам допомога?"

Тим часом пожежні та санітарні машини й поїзди з допомогою вже їхали на Морган-Сіті, Паттерсон і Франклін. Після четвертої години ранку надійшло перше точне повідомлення: залізнична колія між Франкліном і Нью-Айбірією, за сім кілометрів на захід від Франкліна, затоплена: очевидно, внаслідок землетрусу там виникла глибока розколина, що тягнеться від затоки Вермільйон, і в неї ринуло море. Наскільки пощастило з'ясувати досі, розколина тягнеться від затоки Вермільйон на схід, поблизу Франкліна звертає на північ, перетинає озеро Гренд-лейк, а потім тягнеться далі на північ аж до лінії Плакмін — Лафейєт, де закінчується в пересохлому озерці. Відгалуження розколини з'єднує Гренд-лейк із Неаполеонвільським озером, що лежить далі на захід. Загальна довжина розколини — близько вісімдесяти кілометрів, ширина — від двох до одинадцяти. Очевидно, тут був епіцентр землетрусу. Можна назвати величезним щастям те, що ця розколина обминула всі великі населені пункти. Проте число людських жертв, як видно, значне. У Франкліні випало шістдесят сантиметрів багнюки, в Паттерсоні — сорок п'ять сантиметрів. Люди з-над затоки Ачафалайя розповідали, що під час поштовху море відступило кілометрів на три, а потім ринуло на берег стіною тридцять метрів заввишки. Побоюються, що на узбережжі загинуло багато людей. Зв'язку з Нью-Айбірією так ще й не відновлено.

Врешті до Нью-Айбірії дістався з заходу накітонський поїзд; перші повідомлення, послані кружним шляхом через Лафейєт і Батон-Руж, були жахливі. Вже за кілька кілометрів до Нью-Айбірії поїзд мусив зупинитись, бо колія була занесена багном. Утікачі розповідали, що

кілометрів за два на схід від міста, очевидно, вибухнув грязьовий вулкан, який за одну мить вивергнув силу-силенну рідкої холодної багнюки; коли вірити їм, та багнюка затопила все місто. Добиратись туди в темряві під зливою було неможливо. Зв'язку з Нью-Айбірією так іще й не встановили.

Водночас надійшло повідомлення з Батон-Ружа:

"На міссісіпських дамбах уже працює кілька тисяч чоловік крапка якби хоч дощ ущух крапка треба кайл лопат машин людей крапка посилаємо допомогу до плакміна вони тюхтії там зашилися".

Депеша з Форт-Джексона:

"Пів на другу ранку морська хвиля знесла тридцять будинків не знаємо що це таке душ сімдесят змило в море оце щойно полагодив апарат пошту теж змило алло телеграфуйте скоріше що це за халепа телеграфіст, фред дальтон алло перекажіть мінні лакост що зі мною все гаразд тільки руку зламав та одежу занесло але хоч апарат уже працює о'кей фред".

Найстисліше повідомлення надійшло з Порт-Ідса:

"Є жертви весь берівуд знесло в море".

Тим часом — було вже близько восьмої години ранку — вернулись перші літаки, послані на розвідку. Пілоти доповіли, що все узбережжя від Порт-Артура (Техас) до Мобіла (Алабама), очевидно, затопила вночі гігантська хвиля; всюди було видно розвалені чи пошкоджені будинки. Південно-східна частина Луїзіани (від шосе Лейк-Чарлз — Александрія — Натчез). І південна частина штату Міссісіпі (аж до лінії Джексон — Геттісберг — Паскагула) занесена багном. Від затоки Вермільйон у суходіл врізається нова морська затока, що тягнеться майже до Плакміна довгим фіордом від трьох до десяти кілометріб завширшки.

Нью-Айбірія, здається, сильно поруйнована, але там видно багато людей, які відгрібають багнюку, що затопила будинки й дороги. Приземлитись було неможливо. Найбільше людських жертв, очевидно, на морському узбережжі. Навпроти Пойнтофера потопає пароплав — здається, мексиканський. Поблизу Шанделурських островів море всіяне уламками. Дощ у всій окрузі вщухає. Видимість добра.

Перші екстрені випуски нью-орлеанських газет вийшли вже після четвертої години ранку; пізніше з'являлись нові й нові випуски з новими й новими подробицями, а на восьму годину в газетах уже з'явились фотографії потерпілого від катастрофи району й карта нової затоки. О пів на дев'яту вже друкувалось інтерв'ю з видатним сейсмологом із Мемфіського університету доктором Вілбером Р. Браунелом про причини землетрусу в Луїзіані. Остаточних висновків зробити ще не можна, сказав знаменитий учений, але, як видно, цей землетрус не має нічого спільного з іще досить інтенсивною вулканічною активністю в горах Центральної Мексіки, що лежать якраз навпроти потерпілого району. Можна гадати, що нинішній землетрус має скоріш тектонічне походження, тобто він викликаний тиском гірських мас — з одного боку Скелястих гір і Сієрра-Мадре, а з другого Аппалачського нагір'я — на величезну западину Мексіканської затоки, продовженням якої є широка низовина в нижній течії річки Міссісіпі. Розколина, що починається в затоці Вермільйон, — це тільки новий і порівняно невеликий розлам, дрібний епізод у тому опусканні земної кори, внаслідок якого утворилась Мексіканська затока та Карібське море з разком Великих і Малих Антільських островів — цим залишком колишнього суцільного гірського пасма. Нема сумніву, що опускання земної кори в Центральній Америці триватиме, і слід чекати нових поштовхів, зламів та розколин; не можна виключити й того, що вермільйонська розколина — це тільки увертюра до активного тектонічного процесу, центр якого лежить у Мексіканській затоці. В такому випадку ми можемо бути свідками грандіозних геологічних катастроф, внаслідок яких майже п'ята частина території Сполучених Штатів стане морським дном. Натомість — коли це передбачення справдиться — можна з певною ймовірністю чекати, що

почне підійматись морське дно в районі Антільських островів або ще далі на схід, у місцях, де, за стародавнім міфом, лежала Атлантида.

Зате, провадив заспокійливо вчений, нема поважних підстав боятися, що в потерпілих місцевостях почнеться вулканічна активність; гадані кратери, що вивергають грязюку, — це тільки вибухи болотних газів у вермільйонській розколині. Нема нічого дивного в тому, що в річкових наносах Міссісіпі утворились величезні підземні газові пухирі, які від контакту з повітрям вибухнули, піднявши вгору сотні тисяч тонн води й багна. А втім, для остаточного з'ясування катастрофи, повторив д-р В. Р. Браунел, потрібні нові дані.

Поки міркування Браунела про геологічні катастрофи збігали з газетних ротаційних машин, губернатор штату Луїзіана одержав із Форт-Джексона таку телеграму:

Шкодуємо за людськими жертвами крапка ми намагались обминути ваші міста однак не врахували відпливу й припливу морської води під час вибуху крапка ми нарахували триста сорок шість загиблих по всьому узбережжі крапка висловлюємо співчуття крапка верховний саламандр крапка алло алло біля апарата фред дальтон поштова контора форт джексон щойно звідси пішли три саламандри вони прийшли на пошту десять хвилин тому подали телеграму наставили на мене пістолети але вже пішли паскудні потвори заплатили й побігли до води за ними гнався тільки лікарів собака хто їм дозволив ходити по місту більш нічого нового перекажіть мінні лакост що я її цілую телеграфіст фред дальтон.

Губернатор штату Луїзіана довго крутив головою над цією телеграмою. "Видно, жартун цей Фред Дальтон, — вирішив він нарешті. — До газет цього краще не давати".

8. Верховний Саламандр ставить вимоги

Через три дні після землетрусу в Луїзіані світ дізнався про нову геологічну катастрофу — цього разу в Китаї. Могутній підземний поштовх із громовим гуркотом розірвав узбережжя в провінції Цзянсу на північ від Нанкіна, посередині між гирлом Янцзи і старим річищем Хуанхе; в розколину ринуло море й з'єдналося з великими озерами Баньюном і Хунцзу між містами Хуанганом і Фучжаном. Як повідомляли, внаслідок землетрусу Янцзи під Нанкіном покинула своє річище й потекла в напрямку озера Тай і далі до Ханьчжоу. Числа людських жертв поки що не можна було визначити навіть приблизно. Сотні тисяч людей утікали до північних і південних провінцій. Японський військовий флот одержав наказ пливти до потерпілого узбережжя.

Хоча землетрус у Цзянсу своїми масштабами далеко перевершив луїзіанський, на нього не звернули такої уваги, бо світ уже звик до катастроф у Китаї, а, крім того, там мільйон-другий людських життів небагато важить. До того ж із наукового погляду було ясно, що йдеться про чисто тектонічний землетрус, пов'язаний з глибоководним жолобом біля островів Рюкю й Філіппінів. Та через три дні європейські сейсмографи зареєстрували нові підземні поштовхи, епіцентр яких був десь поблизу островів Зеленого Мису. З детальніших повідомлень довідалися, що сильний землетрус стався на узбережжі Сенегамбії, на південь від Сен-Луї. Між містами Лампул і Мборо виникла глибока западина, зразу затоплена морем; вона тягнеться в напрямі Мерінагена аж до Ваді Дімар. Очевидці розповідали, що з землі зі страхітливим гуркотом злетів угору стовп вогню й пари, розкидавши далеко довкруг пісок і каміння; а потім заревло море, що ринуло в утворену розпадину. Людські жертви були нечисленні.

Цей третій землетрус уже викликав щось схоже на паніку. "Може, знову прокидається вулканічна активність Землі?" — запитували ранкові газети. "Земна кора починає репатись!" — кричали вечірні випуски. Фахівці висловили припущення, що так звана "сенегамбійська розпадина" виникла просто внаслідок вибуху вулканічної "жили", що тягнеться від вулкана Піко на острові Фого, одному з островів Зеленого Мису; цей вулкан діяв ще 1847 року, а відтоді вважався погаслим.

Західно-африканський землетрус, таким чином, не має нічого спільного з сейсмічними явищами в Луїзіані та Цзянсу, що мали явно тектонічний характер. Але широкій публіці, видно, було однаково, чи земля репається з тектонічних причин, чи з вулканічних. Хай там воно як, а того дня всі церкви були переповнені юрбами молільників. У деяких країнах довелось і на ніч не зачиняти церков.

Двадцятого листопада близько першої години ранку радіоаматори майже по всій Європі вловили своїми приймачами якісь сильні імпульси, так ніби працювала нова, надзвичайно потужна радіостанція. Передача відбувалась на хвилі двісті три метри; спершу почулося щось наче шум машин чи морського прибою, а тоді серед цього протяглого, нескінченного шуму залунав страшний рипучий голос (усі описували його однаково: глухий, схожий на квакання, ніби штучний, а до того ж дуже підсилений мегафоном); і ось цей жаб'ячий голос сердито прокричав:

— Hallo, hallo, hallo! Chief Salamander speaking. Hallo, Chief Salamander speaking. Stop all broadcasting, you men! Stop all broadcasting! Hallo, Chief Salamander speaking![140]

Потім інший, теж дивно глухий голос запитав:

— Ready?[141]

— Ready.

Далі почувся тріск, ніби від перемикання, і знов уже третій неприродно здушений голос загукав:

— Attention! Attention! Attention! Hallo! Now![142]

І тоді в нічній тиші заговорив хрипкий, утомлений і все ж владний голос:

— Алло, люди! Говорить Луїзіана. Говорить Цзянсу. Говорить Сенегамбія. Шкодуємо за людськими жертвами. Не хочемо завдавати вам зайвої шкоди. Ми тільки хочемо, щоб ви звільнили морські береги в тих місцях, які ми вкажемо вам заздалегідь. Послухавшись нас, ви уникнете зайвих нещасть. Надалі ми сповіщатимемо вас щонайменше за два тижні наперед, де саме збираємось розширювати наше море. Досі ми робили тільки технічні випробування. Ваші вибухові речовини справдили наші сподівання. Дякуємо вам.

Алло, люди! Поводьтеся спокійно. Ми не маємо ніяких ворожих намірів щодо вас. Нам тільки треба більше води, більше берегів, більше мілин для життя. Нас занадто багато. Нам уже не вистачає місця на ваших узбережжях. Тому нам доводиться руйнувати ваші континенти. Ми наробимо з них островів та заток. Таким чином довжина всіх узбереж збільшиться в п'ять разів. Ми насипатимемо нові мілини. Ми не можемо жити там, де глибоко. Ваші континенти потрібні нам як матеріал, щоб засипати морські глибини. Ми нічого не маємо проти вас, але нас занадто багато. Ви можете поки що переселятись у центральні частини континентів. Можете перебратися в гори. Гори ми руйнуватимемо аж насамкінець.

Ви нас хотіли. Ви розселили нас по всьому світу. Ось і маєте нас. Ми хочемо домовитися з вами по-доброму. Ви нам постачатимете сталь на свердла та кайла. Постачатимете вибухівку. Постачатимете нам торпеди. Будете працювати для нас. Без вас ми б не змогли розламати старі континенти. Алло, люди, Верховний Саламандр від імені всіх саламандр світу пропонує вам співробітництво. Ви разом з нами працюватимете над руйнуванням вашого світу. Дякуємо вам.

Утомлений хрипкий голос замовк, і далі вже чути було тільки протяглий шум машин чи хвиль.

— Алло, алло, люди, — пролунав знову рипучий голос, — передаємо для вас легку музику в вашому грамофонному записі. Слухайте марш тритонів із кінофільму "Посейдон".

Газети, звичайно, оголосили цю нічну передачу "грубим і незграбним жартом" якоїсь нелегальної радіостанції; одначе наступної ночі мільйони людей дожидали біля своїх радіоприймачів, чи не заговорить знову той страшний, настирливий, рипучий голос. Він заговорив рівно о першій годині під супровід розлогого, схожого на плескіт хвиль шуму.

— Good evening, you men[143], — бадьоро заквакав голос. — Спочатку ми передамо "Танець саламандр" із вашої оперети "Галатея" в грамофонному записі.

Коли затихла гучна непристойна музика, знову почулось те саме жахливе й наче радісне рипіння:

— Алло, люди! Щойно в Атлантичному океані потоплено торпедою англійську канонерку "Еребус", що хотіла знищити нашу радіостанцію. Весь екіпаж загинув. Алло, ми звертаємось до британського уряду. Пароплав "Аменхотеп" із Порт-Саїда відмовився вивантажувати в нашому порту Макаллаху замовлену нами вибухівку; капітан заявив, що одержав наказ припинити дальше доставляння вибухових речовин. Пароплав потоплено. Радимо британському урядові скасувати цей наказ по радіо до дванадцятої години завтрашнього дня, бо інакше будуть потоплені пароплави "Вінніпег", "Манітоба", "Онтаріо" і "Квебек", що пливуть із зерном з Канади до Ліверпуля. Алло! Звертаємось до французького уряду. Відкличте назад крейсери, послані до Сенегамбії. Нам треба ще розширити там новоутворену затоку. Верховний Саламандр наказав сповістити обидва уряди про його непохитну волю зав'язати з ними якнайприязніші взаємини. Закінчуємо інформацію. Зараз передамо в грамофонному записі вашу пісеньку "Саламандрія" (еротичний вальс).

Другого дня пополудні на південний захід від мису Мізен були потоплені пароплави "Вінніпег", "Манітоба", "Онтаріо" і "Квебек". По світу прокотилася хвиля панічного жаху. Ввечері британське радіо оголосило, що уряд його величності заборонив постачати саламандрам

будь-яке продовольство, хімічні продукти, інструменти й метали. Вночі о першій годині в ефірі знову зарипів сердитий голос:

— Hallo, hallo, hallo! Chief Salamander speaking. Hallo, Chief Salamander is going to speak!

А потім пролунав той другий голос, утомлений, хрипкий і розгніваний:

— Алло, люди! Алло, люди! Алло, люди! Ви гадаєте, ми дамо виморити себе голодом? Облиште свої дурощі! Все, що ви робите, обернеться проти вас! Від імені всіх саламандр світу звертаюсь до Великобританії. З цієї хвилини ми оголошуємо повну блокаду Британських островів, за винятком Вільної Ірландської держави. Я закриваю Ла-Манш. Закриваю Суецький канал. Закриваю Гібралтарську протоку для всіх суден. Усі британські порти заблоковані. Всі британські пароплави в усіх морях будуть торпедовані. Алло, викликаю Німеччину. Збільшую замовлення на вибухові речовини в десять разів. Приставляйте замовлення негайно до нашого головного складу в Скагерраку. Алло, викликаю Францію. Спішно приставте замовлені вам торпеди у підводні форти СЗ, БФФ і Захід-5. Алло, люди! Попереджую вас. Якщо обмежите постачання нас продовольством, я братиму його сам з ваших суден. Ще раз попереджую вас. — Утомлений голос стих до хрипкого, майже нерозбірливого шепоту. — Алло, викликаю Італію. Підготуйтесь до евакуації районів Венеції, Падуї, Удіне. Попереджую вас востаннє, люди. Досить із нас ваших дурощів.

Настала довга пауза: тільки чути було шум темного холодного моря. А тоді знову залунав бадьорий жаб'ячий голос:

— А тепер слухайте у вашому грамофонному записі модну новинку легкої музики — "Тритон-трот".

9. Конференція у Вадуці

То була дивна війна, якщо її взагалі можна так назвати: бо не існувало жодної держави саламандр чи їхнього визнаного уряду, який міг би офіційно оголосити війну. Перша держава, яка опинилась у стані війни з саламандрами, була Великобританія. За кілька годин саламандри потопили майже всі британські судна, що стояли на якорі в портах; протидіяти цьому не було ніякої змоги. Тільки судна, що перебували в чистому морі, були у відносній безпеці, та й то лиш поки вони крейсували в глибоководних районах моря; так урятувалась частина британського військового флоту, яка прорвала блокаду Мальти й зосередилась над глибинами Іонічного моря. Але й ці судна незабаром були вистежені маленькими підводними човнами саламандр і одне за одним потоплені. За шість тижнів Великобританія втратила чотири п'ятих усього свого морського тоннажу.

Історія дала Джонові Булю нагоду ще раз виявити свою славнозвісну впертість. Уряд його величності не захотів вести переговори з саламандрами й не скасував заборони постачати їм продовольство й матеріали.

— Британський джентльмен ставиться гуманно до тварин, але угод з ними не укладає, — заявив англійський прем'єр від імені всієї нації.

Вже через кілька тижнів на Британських островах почала даватися взнаки катастрофічна нестача харчових продуктів. Тільки діти одержували щодня скибочку хліба та кілька ложок чаю або молока; англійський народ терпів цю знегоду з безприкладною мужністю, хоч і впав так низько, що з'їв усіх своїх породистих коней. Принц Уельський власноручно провів першу борозну на спортивному полі Королівського Гольф-клубу, де мали вирощувати моркву для лондонських сирітських притулків. На тенісних кортах у Вімблдоні посадили картоплю, іподром у Аскоті засіяли пшеницею.

— Ми не спинимось і перед найбільшими жертвами, — запевнив у парламенті лідер консервативної партії, — але честі британця не заплямуємо.

Оскільки прорвати блокаду узбереж Британських островів не було змоги, для Англії лишалась єдина дорога для довозу припасів і зносин з колоніями — повітряна. "Ми повинні мати сто тисяч літаків"[144], — заявив міністр авіації, і всі, хто мав руки й ноги, взялися за здійснення цього гасла; промисловість гарячково готувалась випускати тисячу літаків щодня, але несподівано втрутились уряди інших європейських держав, висловивши різкий протест проти такого порушення рівноваги в повітрі, і британському урядові довелось відмовитися від своєї авіаційної програми й зобов'язатись, що літаків буде збудовано всього двадцять тисяч, і то аж за п'ять років. Отже, англійцям лишалось або голодувати далі, або платити кошмарні ціни за продукти, приставлені літаками інших держав; фунт хліба коштував десять шилінгів, пара пацюків — одну гінею, баночка кав'яру — двадцять п'ять фунтів стерлінгів. Одне слово, то були золоті дні для торгівлі, промисловості й сільського господарства континентальної Європи. Оскільки англійський військовий флот був знищений з самого початку, бойові дії проти саламандр провадилися тільки з суходолу й з повітря. Наземні війська стріляли в воду з гармат і кулеметів, не завдаючи, як видно, великих втрат саламандрам; трохи ефективніше було бомбардування моря з літаків. У відповідь саламандри обстрілювали з підводних гармат британські гавані й скоро обернули їх у купи руїн. З гирла Темзи вони обстрілювали й Лондон, і командування англійської армії спробувало знищити саламандр бактеріями, гасом та їдкими хімікаліями, отруївши ними Темзу й деякі затоки. А саламандри тоді пустили на узбережжя стодвадцятикілометрову хмару отруйних газів. Це була тільки демонстрація, але її вистачило: англійський уряд уперше в історії змушений був просити втручання інших держав, посилаючись на заборону хімічної війни.

Наступної ночі в ефірі залунав хрипкий, гнівний, владний голос Верховного Саламандра:

— Алло, люди! Хай Англія не дуріє! Якщо ви отруюватимете нам воду, ми вам отруїмо повітря. Ми користуємось тільки вашою власною зброєю. Ми не варвари. Ми не хочемо воювати з людьми. Ми тільки

хочемо, щоб нам дали змогу жити. Пропонуємо вам мир. Ви постачатимете нам вашу продукцію й продаватимете свої континенти. Ми ладні добре заплатити за них. Ми пропонуємо вам навіть більше, ніж мир. Пропонуємо торгівлю. Ми дамо вам золота за вашу землю. Алло, звертаюсь до уряду Великобританії. Повідомте свою ціну за південну частину Лінкольншіру над затокою Уеш. Даю вам три дні на роздуми. На цей час припиняю всі воєнні дії, крім блокади.

В ту саму хвилину на узбережжях Англії затихла підводна канонада. На суходолі теж замовкли гармати. Настала дивна, майже моторошна тиша. Британський уряд заявив у парламенті, що не має наміру вести переговори з саламандрами. Населення районів поблизу затоки Уеш та Лінн-Діпа попередили, що, очевидно, цим краям загрожує великий наступ саламандр, а тому краще було б евакуюватися з узбережжя в глиб країни; але надані для цієї мети поїзди, автобуси та автомобілі вивезли тільки дітей та частину жінок. Чоловіки всі до одного лишились на місці: їм просто в голові не вкладалося, що англієць може втратити свою землю. За хвилину після кінця триденного перемир'я пролунав перший постріл: під звуки полкового маршу "Червона троянда" вистрелила гармата королівського Північно-Ланкашірського полку. У відповідь загримів страхітливий вибух. Долина річки Нен запалась аж до Вісбека, і туди ринули морські води з затоки Уеш. Окрім усього іншого, під воду пішли знамениті руїни Вісбекського абатства, замок Голланд, корчма "Святий Георгій і дракон" та інші пам'ятки старовини.

Наступного дня британський уряд, відповідаючи на запит у парламенті, заявив, що для оборони узбереж Англії було вжито всіх можливих заходів військового характеру і що не виключені й нові напади на територію Англії, які можуть мати далеко більші масштаби; одначе уряд його величності не може провадити переговори з ворогом, який не щадить цивільного населення і навіть жінок. (Схвальні вигуки). Тепер ідеться вже не про долю Англії, а про весь цивілізований світ. Великобританія бажає почати переговори про міжнародні гарантії, які стримали б ці жахливі варварські напади, що загрожують усьому людству.

Через кілька тижнів після цього у Вадуці зібралася всесвітня конференція держав.

Вадуц обрали тому, що Високим Альпам саламандри не загрожували, а до того ж туди ще раніше повиїжджала більшість заможних людей та визначних суспільних діячів із приморських країн. Конференція, як визнавали повсюди, енергійно взялася за вирішення всіх актуальних світових проблем. Насамперед усі країни (крім Швейцарії, Абіссінії, Афганістану, Болівії та інших держав, віддалених від моря) принципово відмовилися визнати саламандр самостійною державою — учасницею війни, головним чином через те, що потім і їхні саламандри могли б вважати себе підданими цієї саламандрової держави; не виключено, що визнана таким чином саламандрова держава стала б претендувати на суверенітет над усіма водами й узбережжями, де живуть саламандри. Через це і юридично, і практично неможливо було оголосити саламандрам війну чи якимсь іншим чином натиснути на них у міжнародному плані: кожна держава мала право виступати тільки проти своїх саламандр, бо це її чисто внутрішня справа. Тому не могло бути й мови про якісь колективні дипломатичні чи воєнні демарші проти саламандр. Державам, які зазнали їхнього нападу, можна було подати міжнародну допомогу тільки в формі закордонних позик на оборонні потреби.

Тоді Англія висунула пропозицію, щоб усі держави принаймні зобов'язалися припинити постачання саламандрам зброї та вибухових речовин. Уважно розглянувши цю пропозицію, її відхилили — насамперед через те, що таке зобов'язання вже є в Лондонській конвенції; по-друге, жодній державі не можна заборонити, щоб вона постачала своїм саламандрам "тільки для власних потреб" технічне спорядження і зброю для оборони власних берегів; і, по-третє, приморські держави, "як легко зрозуміти, зацікавлені в підтриманні добрих взаємин із жителями моря", а тому вважають за доцільне "поки що утриматись від будь-яких заходів, що їх саламандри могли б сприйняти як репресивні"; проте всі держави ладні були обіцяти, що

постачатимуть зброю та вибухові речовини й тим державам, які зазнають нападу саламандр.

На таємному засіданні прийняли пропозицію Колумбії почати з саламандрами хоча б неофіційні переговори. Верховного Саламандра попросять прислати до Вадуца своїх уповноважених. Представник Великобританії різко заперечував проти цього, відмовившись брати участь у спільних із саламандрами засіданнях, та врешті погодився тимчасово виїхати до Енгадіну "з огляду на стан здоров'я". Тієї ночі урядові радіостанції всіх приморських держав передали звернення до його ексцеленції Верховного Саламандра, щоб він призначив своїх представників і послав їх до Вадуца. Відповіддю було хрипке: "Гаразд, цього разу ми ще підемо до вас, але наступного ваші делегати з'являться до мене під воду". Потім — офіційне повідомлення: "Повноважні представники саламандр приїдуть післязавтра ввечері Східним експресом на станцію Букс".

У якнайбільшому поспіху було підготовано все потрібне, щоб прийняти делегатів саламандр; для них опорядили найрозкішнішу лазню у Вадуці й спеціальним поїздом привезли в цистернах морську воду їм для ванн. Увечері на станції в Буксі мала бути лиш так звана неофіційна зустріч, і на неї з'явилися тільки секретарі делегацій, представники місцевої влади й зо дві сотні репортерів, фотографів та кінооператорів. Точно о 6 годині 25 хвилин на станції зупинився Східний експрес. Із салон-вагона зійшли на червоний килим троє високих елегантних добродіїв, а за ними кілька бездоганних, вичепурених секретарів із важкими портфелями.

— А де ж саламандри? — спитав хтось півголосом.

Дві чи три офіційні особи нерішуче ступили назустріч тим трьом добродіям; та перший з них уже сказав тихо й квапливо:

— Ми — делегація саламандр. Я — професор ван Дотт із Гааги, це метр Россо Кастеллі, паризький адвокат, а це доктор Маноель Карвальйо, адвокат із Лісабона.

Ті, що прийшли їх зустрічати, вклонилися й відрекомендувались.

— То ви не саламандри, — зітхнув з полегкістю французький секретар.

— Звичайно, ні, — відказав д-р Россо Кастеллі. — Ми їхні адвокати. Пробачте, он ті добродії ззаду, мабуть, хочуть зняти нас для кінохроніки.

І усміхнених саламандрових делегатів почали завзято фотографувати та знімати на кіноплівку. Секретарі, що зустріли їх, не приховували задоволення. Все ж таки саламандри повелись дуже розумно й тактовно, пославши своїми представниками людей. З людьми легше розмовляти. А головне — відпадають деякі незручності зі сфери доброго тону.

Того ж таки вечора відбулася перша нарада з участю делегатів саламандр. На ній обговорювали питання, яким способом можна негайно відновити мир між саламандрами й Великобританією. Слова попросив професор ван Дотт. Нема сумніву, сказав він, що саламандри зазнали нападу з боку Великобританії: британська канонерка "Еребус" напала у відкритому морі на судно з радіостанцією саламандр, британське адміралтейство порушило мирні торговельні зносини з саламандрами, заборонивши пароплавові "Аменхотеп" вивантажити замовлену партію вибухових речовин; і, нарешті, наклавши ембарго на будь-які поставки, англійський уряд розпочав блокаду саламандр. А вони не мали змоги поскаржитись на ці ворожі дії ні в Гаагу, бо Лондонська конвенція не надала їм такого права, ні в Женеву, бо вони не є членами Ліги націй; отже, їм не лишалось нічого іншого, як удатись до самооборони. І все ж таки Верховний Саламандр згоден припинити бойові дії — одначе лиш на таких умовах: 1) Великобританія

перепросить саламандр за згадані вище кривди; 2) Вона скасує всі заборони на поставки саламандрам; 3) Як відшкодування вона безкоштовно передасть саламандрам пониззя річок у Пенджабі, щоб вони могли наробити там нових берегів і морських заток.

Голова конференції відповів, що повідомить про ці умови свого шановного колегу, представника Великобританії, тепер відсутнього; правда, він не приховав свого побоювання, що ці умови навряд чи будуть прийняті, і все ж таки висловив сподівання, що їх можна розглядати як основу до дальших переговорів.

Далі на порядку денному стояла скарга Франції щодо сенегабського узбережжя, яке саламандри висадили в повітря, таким чином зазіхнувши на французьку колоніальну імперію. Слова попросив представник саламандр, знаменитий паризький адвокат д-р ЖЮЛЬЄН РОССО КАСТЕЛЛІ.

— Доведіть це, — сказав він. — Світові авторитети в царині сейсмології заявляють, що землетрус у Сенегамбії мав вулканічне походження й був пов'язаний з відновленням активності старого вулкана Піко на острові Фого. Ось тут є всі їхні наукові висновки! — вигукнув доктор Кастеллі, ляснувши долонею по своїй папці. — Коли ви маєте докази, що землетрус у Сенегамбії викликаний діяльністю моїх клієнтів, пред'явіть їх, будь ласка, я чекаю.

Бельгійський делегат КРЕ. Ваш Верховний Саламандр сам заявив, що це зробили вони!

Професcор ВАН ДОТТ. Його заява була неофіційна.

Метр РОССО КАСТЕЛЛІ. Ми уповноважені спростувати згадану заяву. Я вимагаю, щоб технічні експерти підтвердили, чи можна штучним способом зробити в земній корі розколину довжиною шістдесят сім кілометрів. Пропоную, щоб нам продемонстрували практичний

експеримент такого масштабу. А поки таких доказів нема, панове, ми говоритимемо про вулканічну активність. Проте Верховний Саламандр згоден купити у французького уряду морську затоку, що утворилась у сенегамбськіи розколині й годиться для заснування нової саламандрової колонії. Ми уповноважені домовитися з французьким урядом про ціну.

Французький делегат міністр ДЕВАЛЬ. Коли це розглядати як компенсацію за завдані збитки, то можна почати переговори.

Метр РОССО КАСТЕЛЛІ. Дуже добре! Одначе уряд саламандр вимагає, щоб відповідна угода про купівлю-продаж включала й територію департаменту Ланд від гирла Жіронди до Байонни, площею шість тисяч сімсот квадратних кілометрів. Іншими словами, уряд саламандр бажає купити у Франції цю частину її південних земель.

Міністр ДЕВАЛЬ (уродженець Байонни й депутат від Байонни). Щоб ваші саламандри з французької землі зробили морське дно? Нізащо в світі!

Д-р РОССО КАСТЕЛЛІ. Франція пошкодує за цими словами, добродію. Сьогодні ще мова йде про купівлю й ціну.

На цьому засідання скінчилося.

На наступному засіданні обговорювали загальну міжнародну пропозицію саламандрам, щоб вони замість неприпустимого пошкодження старих густо заселених континентів споруджували для себе нові береги й острови; в цьому разі їм буде надано достатні кредити, а нові континенти й острови будуть потім визнані їхньою незалежною и суверенною державною територією.

Д-р МАНОЕЛЬ КАРІВАЛЬЙО (видатний лісабонський юрист) подякував за цю пропозицію, яку він передасть урядові саламандр, "Одначе, — сказав він, — навіть малій дитині зрозуміло, що спорудження нових

континентів — справа далеко забарніша й дорожча, ніж руйнування старих земель. Наші клієнти потребують нових берегів і заток негайно; це для них питання життя й смерті. Для людства краще прийняти великодушну пропозицію Верховного Саламандра, який сьогодні ще ладен купити світ у людей, а не заволодіти ним силоміць. Наші клієнти знайшли спосіб добування золота, розчиненого у морській воді; внаслідок цього вони посідають майже необмежені кошти і можуть добре, навіть розкішно заплатити вам за ваш світ. Врахуйте, що з плином часу ціна світу падатиме, а особливо коли стануться, як це можна передбачити, нові вулканічні чи тектонічні катастрофи далеко більшого масштабу, ніж ті, свідками яких ми були досі, і площа континенту через це значно поменшає. Сьогодні ще можна продати світ у всьому його нинішньому обсязі; та коли від нього зостануться над поверхнею моря тільки рештки гір, ніхто не дасть вам за нього ні шеляга. Я є тут представником і юридичним консультантом саламандр, — сказав доктор Карвальйо, — і змушений захищати їхні інтереси; але я людина, як і ви, панове, і добробут людства дорогий мені не менше, ніж вам. А тому раджу вам, ні, закликаю вас: продавайте континенти, поки не пізно! Можете продати їх усі разом або окремими країнами. Верховний Саламандр, благородні й передові погляди якого нині відомі кожному, зобов'язується при майбутніх необхідних змінах земної поверхні по змозі щадити життя людей; затоплення континентів провадитиметься поступово й так, щоб не було паніки й непотрібних катастроф. Ми уповноважені почати переговори як з усією шановною всесвітньою конференцією, так і з окремими державами. Присутність таких видатних юристів, як професор ван Дотт чи метр Жульєн Россо Кастеллі, буде для вас запорукою, що поряд із законними інтересами наших клієнтів-саламандр ми пліч-о-пліч із вами захищатимемо найдорожче для всіх нас: людську культуру й благо всього людства.

В трохи пригніченому настрої почали обговорювати дальший проект: віддати саламандрам для затоплення центральну частину Китаю, а вони хай за це гарантують вічну недоторканність берегів європейських держав і їхній колоній.

Д-р РОССО КАСТЕЛЛІ. Вічну — це трохи забагато. Скажімо — на дванадцять років.

Професор ВАН ДОТТ. Центральна частина Китаю — це трохи замало. Скажімо — провінції Аньхуей, Хенань, Цзянсу, Хебей і Фуцзянь.

Представник Японії висловив протест проти передачі саламандрам провінції Фуцзянь, бо вона лежить у сфері японських інтересів. Бере слово китайський делегат, але, на жаль, його ніхто не розуміє. В залі засідань зростає неспокій: уже перша година ночі.

В ту хвилину до зали входить секретар італійської делегації й шепоче щось на вухо представникові Італії графові Тості. Той блідне, підводиться і, незважаючи на те, що китайський делегат д-р Ті ще говорить, хрипко вигукує:

— Пане голово, прошу слова! Саме надійшло повідомлення, що саламандри затопили частину нашої Венеціанської провінції в напрямку Портогруаро!

Настає моторошна тиша, тільки китайський делегат іще бурмоче щось.

— Верховний Саламандр давно вас попередив, — буркнув доктор Карвальйо.

Професор ван Дотт нетерпляче засовався й підняв руку.

— Пане голово, може, вернемось до суті справи? На порядку денному провінція Фунцзянь. Ми уповноважені запропонувати за неї японському урядові компенсацію золотом. Дальше питання — чим заплатять зацікавлені держави нашим клієнтам за ліквідацію Китаю.

В цей час радіоаматори слухали нічну передачу саламандр.

— Ви щойно прослухали баркаролу з "Казок Гофмана", — рипів диктор. — Алло, алло, а тепер вмикаємо Венецію.

І з репродукторів залунав глухий, грізний шум, схожий на рев повені.

10. Пан Повондра бере вину на себе

Хто сказав би, що спливло стільки води й років! Адже й наш пан Повондра вже не служить швейцаром у домі Г. Х. Бонді; він тепер, як то кажуть, у спокої заживає плодів свого довгого, сповненого трудами життя у вигляді невеличкої пенсійки. Та хіба проживеш на тих кілька сотень за нинішньої воєнної дорожнечі! Ще слава богу, що коли-не-коли спіймаєш трохи рибки; отож він сидить у човні з вудкою в руці й дивиться: скільки тієї води за день спливає, і де її стільки береться! Часом попадеться на гачок плітка, часом окунець; взагалі риби тепер наче побільшало — мабуть, тому, що річки стали коротші. Окунь теж рибка непогана; правда, дрібних кісток багато, але смачний, наче якийсь мигдалевий присмак в ньому. А смажити їх матінка вміє! Пан Повондра й не відає, що матінка розпалює під його окунями здебільшого тими вирізками, що їх він колись так ретельно збирав. Правда, пан Повондра кинув те збирання, як пішов на пенсію, зате він завів собі акваріум, де разом із золотими рибками держить маленьких тритонів та саламандр. Він, було, цілі години сидів і дивився, як вони лежать нерухомо в воді або вилазять на берег, який він вимостив для них із камінців, а потім хитав головою й приказував: "І хто б таке про них подумав, матінко!" Але хіба ж витерпиш тільки дивитись та дивитись; і пан Повондра захопився риболовлею. Що вдієш, чоловікові завжди треба якоїсь забавки, поблажливо думає пані Повондрова. Все ж краще, ніж би до шинку ходив сперечатися про політику.

Так, багато, дуже багато води спливло. Бач, уже й Франтік не школяр, що вчить географію, і не молодик, що протоптує шкарпетки, ганяючи за пустими розвагами. Він також уже статечний чоловік, той Франтік; служить на пошті, тож усе-таки недарма вивчав так старанно географію. "Вже й розумнішає потроху, — думає собі пан Повондра,

спускаючись човником під Легіонерський міст. — Сьогодні він сюди прийде: неділя, у нього вихідний. Візьму його в човен, попливемо вище, до коси Стрілецького острова; там краще клює. Франтік мені розкаже, що там пишуть у газетах. А тоді підемо додому, на Вишеград, і невістка приведе до нас обох діточок..." Пан Повондра на хвилинку поринув у спокійне щастя дідуся. За рік Марженка піде до школи, радів він; а малий Франтік, онучок, важить уже тридцять кілограмів... Пана Повондру охопило сильне й глибоке почуття, що все гаразд, усе в якнайліпшому порядку.

А он уже й син стоїть на березі й махає рукою. Пан Повондра веслує туди.

— Зібрався-таки, — докірливо каже він. — Гляди не впади у воду!

— Клює? — питає син.

— Не дуже, — буркає батько. — Попливемо вище?

Неділя, гарна пообідня година; ще рано, ще не сунуть додому з футболу та всяких таких дурниць різні бевзі та нероби. Прага безлюдна й тиха; поодинокі перехожі на набережних і на мосту нікуди не квапляться, ступають статечно, з гідністю. Це поважні, розумні люди, вони не збиваються в купки на березі й не глузують із влтавських рибалок.

Повондру-батька знов охоплює приємне й глибоке почуття порядку.

— Ну, що ж там, у газетах, нового? — питає він по-батьківському суворо.

— Нічогісінько, тату, — відповідає син. — Ось тільки пишуть, ніби саламандри вже підкопались аж під Дрезден.

— То вже й німцям капець? — констатує старий. — Знаєш, Франтіку, ті німці страх який чудний народ. Культурний, але чудний. Я знав одного німця, він шофером на фабриці служив, то вже такий грубіян був! Але машину держав у порядку, що правда, то правда... Виходить, уже й Німеччина зникла з карти світу... — міркував пан Повондра. — А як козирилася колись! Страхіття! Все армія, все солдати... Та де там! Саламандрам і німець не дасть ради. Я, бач, тих саламандр знаю. Пам'ятаєш, як я водив тебе на них подивитися, ще як ти отакенький був?

— Он клює, тату, — перебив син.

— Та то верховодка, — буркнув старий і ворухнув вудлищем. "То виходить, уже й Німеччина, — подумаз він. — Ну що ж, тепер нас нічим не здивуєш. А скільки раніш було галасу, коли саламандри потоплять яку країну! Хай там навіть якась Месопотамія чи Китай, однаково всі газети були того повні. А тепер уже цим там не переймаються, — міркував меланхолійно пан Повондра, мляво позираючи на свою вудку. — Звикають люди до всього, що вдієш. До нас іще не дійшло, то й дарма... Аби лиш не оця дорожнеча. Приміром, скільки нині деруть за каву... Звісно, Бразілія теж зникла вже під водою... Все ж таки це позначається на торгівлі, коли потоне такий шмат землі!"

Поплавець пана Повондри погойдується на легеньких хвильках. "Скільки ж ті саламандри вже затопили! — згадує старий. — І Єгипет, і Китай, і Індію... Як подумаєш, що Чорне море тепер сягає аж Полярного кола... Такої води, страх! Ніде правди діти, добре вони пообгризали наші материки... Ще хоч не дуже швидко воно в них посувається..."

— Кажеш, саламандри уже в Дрездені? — промовив старий.

— За шістнадцять кілометрів од Дрездена. Це вже трохи не вся Саксонія під водою.

— Бував я там колись із паном Бонді, — згадав Повондра-батько. — Багатюща земля була, Франтіку, але щоб їли там дуже смачно, то не скажу. А взагалі, славні там люди, не те що пруссаки. Куди там і рівняти.

— Таж і Пруссії вже катма.

— І невелике диво, — процідив старий. — Я пруссаків не люблю. Зате французам тепер добре, коли німців не стало. Передихнуть тепер французи.

— Не дуже, тату, — заперечив Франтік. — Недавно було в газетах, що й Франції вже добра третина під водою.

— Еге, — зітхнув старий. — У нас, у пана Бонді цебто, був один француз, камердинер, Жаном звали. До жіноцтва був ласий — страм, та й годі. А воно ж до добра не доводить — така легковажність.

— Але за десять кілометрів від Парижа тих саламандр нібито розбили, — повідомив Франтік. — Наробили підкопів і висадили їх у повітря. Два корпуси саламандр там нібито загинуло!

— Атож, вояка з француза добрий, — підтвердив тоном знавця пан Повондра. — Той Жан наш теж був такий, що не підступай. Не знаю, звідки воно в нього й бралось. Напахчений, наче з перукарні, але як устряне в бійку, то вже бився так бився. Але два корпуси саламандр — то небагато. Як подивлюся, — замислився старий, — то з людьми люди краще вміли воювати. І швидше все було. Бо з цими саламандрами вже дванадцять років тягнеться, а все нічого, тільки підготовляють вигідніші позиції. Ех, як я був молодий, хіба такі бували бої! Тоді, було, зійдуться — з одного боку три мільйони солдатів і з другого три мільйони, — старий розвів руками так рвучко, що аж човен гойднувся, — та як ударять одні на одних! А це хіба справжня війна… — розсердився

Повондра-батько. — Самі бетонні дамби, а щоб багнетна атака — де там!

— Та як же людям із саламандрами так битися! — став на захист новітніх методів війни молодий Повондра. — Як же ви підете в багнетну атаку під воду?

— Отож-бо, — зневажливо буркнув пан Повондра. — Не можуть вони з ними битися по-справжньому. А пусти людей на людей, то й рота роззявиш, як побачиш, що вони вміють. Що там ви знаєте про війну!

-. Хоч би вона сюди не дійшла… — сказав Франтік трохи несподівано. — Знаєте, коли маєш дітей…

— Як це сюди? — вигукнув старий наче аж роздратовано. — Цебто сюди, до Праги?

— Та взагалі до нас, у Чехію, — засмучено пояснив Повондра-молодший. — Бо якщо саламандри вже під Дрезденом…

— Дурний! — докірливо сказав Повондра-батько. — Як вони сюди доберуться? Через наші гори?

— А по Лабі… Й далі понад Влтавою. Повондра-батько зневажливо пирхнув.

— Таке скажеш — по Лабі! Це хіба до Подмокл, а далі як? Там, хлопче, скеля на скелі. Я там бував. Ні, сюди саламандри не доберуться, нам боятися нічого. І швейцарцям теж. Бач як воно вигідно, що в нас нема морських берегів, скажи? Нині нещасний той, у кого є море.

— Таж воно тепер уже до Дрездена дійшло…

— Там німці, — рішуче перебив старий. — То їхнє діло. Але до нас саламандри не доберуться, хіба не ясно? Адже їм перш довелось би розламати оті скелі, а хіба тобі втямки, скільки тут роботи!

— Що там робота! — похмуро відказав Повондра-син. — Роботи вони не бояться. Ви ж знаєте, що в Гватемалі вони ціле нагір'я затопили.

— Це інша річ, — відказав старий категорично. — Не плети дурниць, Франтіку! То було в Гватемалі, а не в нас. У нас зовсім не ті умови.

Повондра-молодший зітхнув:

— Вам видніше, тату. Але як подумаю, що ці потвори вже затопили п'яту частину всіх суходолів…

— Коло моря, дурню, тільки коло моря. Ти не тямиш політики. Адже ті держави, що коло моря, воюють із ними, а ми — ні. Ми нейтральна держава, і того вони не можуть на нас напасти. Отак воно. І не балакай безперестану, а то я нічого не спіймаю.

Над водою стояла тиша. Дерева на Стрілецькому острові вже відкидали довгі прозорі тіні на поверхню води. На мосту дзеленчав трамвай, по набережній гуляли няньки з колясочками та по-недільному статечні люди.

— Тату, — раптом шепнув Повондра-син якось по-дитячому.

— Що таке?

— То не сом?

— Де?

Якраз навпроти Національного театру з води вистромилась велика чорна голова й помалу рухалася проти течії.

— То сом? — знову спитав Повондра-молодший. Батько пустив з руки вудку.

— Ото? — скрикнув він, показуючи тремтячим пальцем. — Ото?

Чорна голова зникла під водою.

— То не сом, Франтіку, — сказав старий Повондра якимсь чужим голосом. — Ходімо додому. Це кінець.

— Який кінець?

— То саламандра. Вони, значить, уже тут. Ходімо додому, — повторив він, неслухняними руками складаючи вудлище. — Це вже кінець!

— Ви весь дрижите, — злякався Франтік. — Що з вами?

— Ходім додому, — збуджено бурмотів старий, і підборіддя його жалісно трусилося. — Мені холодно. Мені холодно. Ще цього нам бракувало. Це кінець, розумієш? То вони вже тут. Господи, як холодно! Я хочу додому.

Повондра-син стривожено подивився на нього й схопився за весла.

— Я проведу вас, тату, — сказав він теж ніби не своїм голосом і сильними ударами весел погнав човен до острова. — Облиште, я сам прив'яжу.

— Чого це раптом так холодно стало? — дивувався старий, цокаючи зубами.

— Я триматиму вас, тату. Ходімо, — заспокоював його син, узявши під руку. — Ви, мабуть, застудилися на воді. То якась деревина пливла.

Старий тремтів, наче осиковий лист.

— Знаю я, яка деревина. Ти мені будеш розказувати. Кому, як не мені, знати, що таке саламандри. Пусти!

Повондра-молодший зробив те, чого не робив ще ні разу в житті: підкликав таксі.

— На Вишеград, — сказав він і підштовхнув батька в машину. — Я вас відвезу, тату. Воно й пізно вже.

— Ще б пак не пізно, — цокотів зубами Повондра-батько. — Таки пізно. Це вже кінець, Франтіку. То не деревина була. То вони.

Вдома синові довелося трохи не на руках знести старого сходами нагору.

— Постеліть, мамо, — квапливо зашепотів він на дверях. — Треба тата покласти, він чогось занедужав.

І ось Повондра-батько лежить у постелі; його ніс якось дивно зморщується, а губи белькочуть щось нерозбірливе. Який же він старий на вигляд, який старий! Ось наче трохи заспокоївся…

— Вам полегшало, тату?

В ногах у ліжка шморгає носом і плаче в фартух стара пані Повондрова; невістка розпалює грубку, а діти — Франтік і Марженка — втуплюють великі злякані очі в дідуся, ніби не впізнають його.

— Може, лікаря покликати, тату?

Старий Повондра дивиться на дітей і щось шепоче. Раптом з очей у нього бризкають сльози.

— Вам подати щось, тату?

— Це я, це я, — шепоче старий. — Щоб ти знав, це я в усьому винен. Якби я тоді не пустив того капітана до пана Бонді, то нічого цього б не сталося...

— Так нічого ж не сталося, тату, — заспокійливо сказав Повондра-син.

— Що ти тямиш, — прохрипів старий. — Це ж кінець, розумієш? Кінець світу. Тепер море прийде й сюди, коли вже саламандри тут... І це я наробив: не слід було пускати того капітана... Нехай же люди колись дізнаються, хто в усьому цьому винен.

— Дурниці, — відрубав син. — І не думайте про це, тату. Цз всі люди зробили. Уряди зробили, капітал... Усі хотіли мати тих саламандр якнайбільше, Всі хотіли на них нажитись. Ми Також посилали їм зброю і всяку всячину... Ми всі винні.

Старий Повондра неспокійно заворушився:

— Колись усюди було море — і знов буде. Це кінець світу. Мені якось один пан сказав, що й тут, де Прага, було колись морське дно... Я гадаю, що це й тоді саламандри зробили. Отож не слід було мені тоді про того капітана доповідати. Мені наче й підказувало щось: "Не треба!"

— але я подумав, може, він, капітан той, якусь там крону в руку тицьне… А він, бач, і не тицьнув. І так я казна за що занапастив цілий світ… — старий ніби ковтнув сльози. — Я знаю, я добре знаю, що тепер нам кінець. Я знаю, це все я наробив, я…

— Дідусю, може, вам чаю? — співчутливо запитала невістка.

— Я б тільки хотів… — шепнув старий, — я б тільки хотів, щоб оці дітки мені простили…

11. Автор розмовляє сам із собою

"І ти все це так і залишиш?" — озвався на цьому місці авторів внутрішній голос.

"Цебто що?" — трохи невпевнено спитав письменник.

"Ти попустиш, щоб пан Повондра отак помер?"

"Та вже ж, — оборонявся автор, — мені самому прикро, але… Кінець кінцем пан Повондра своє прожив; йому, треба сказати, вже далеко за сімдесят…"

"І ти залишиш його отак страждати? Навіть не скажеш йому: дідусю, не так воно ще страшно, світ не загине від саламандр, людство врятується, тільки зачекайте трохи, й ви до цього доживете… Невже-таки ти не можеш нічого зробити для нього?"

"Ну, пошлю до нього лікаря, — запропонував автор. — У старого, мабуть, нервова гарячка; в таких літах вона, звісно, може скінчитись запаленням легенів, але, сподіваймося, він і з цього якось вичухається й ще буде гойдати Марженку на колінах та розпитувати, чого її вчили у школі. Нехай він іще заживе старечих утіх, невинних старечих утіх!"

"Гарні мені втіхи! — глузливо підхопив внутрішній голос. — Тулити до себе ту дитину старими руками й потерпати, що і їй колись доведеться втікати від ревучих вод, які неухильно затоплюють світ; супити в страху кошлаті брови й шепотіти: "Це я зробив, Марженко, це я…" Слухай-но, ти справді хочеш віддати на згубу все людство?"

Автор спохмурнів:

"Не питай мене, чого я хочу. Ти думаєш, що це з моєї волі розсипаються на дрізки людські континенти? Думаєш, це я хотів такого кінця? Це ж логіка подій; хіба я можу втручатися в неї? Я робив, що міг; я вчасно остерігав людей; отой Ікс — то ж був почасти я. Це ж я проповідував: не давайте саламандрам зброї і вибухових речовин, припиніть це огидне гендлярство з саламандрами тощо… Та й бачиш, що з того вийшло. Всі знаходили тисячі абсолютно слушних економічних і політичних доказів, доводячи, чому цього не можна зробити. Я не політик і не економіст, тож як я міг їх переконати? Що вдієш; світ, мабуть, загине, його затоплять. Але принаймні це станеться з загальновизнаних політичних та економічних причин, за допомогою науки, техніки й громадської думки, з використанням усієї винахідливості людського розуму. Ніякої всесвітньої катастрофи — самі лише державні, економічні, суверенітетні міркування… Що можна вдіяти проти цього?"

Внутрішній голос хвильку помовчав.

"І тобі не шкода людства?"

"Стривай, не квапся так. Адже не все людство неодмінно вигине. Саламандрам тільки потрібно більше берегів, щоб було де жити та відкладати ікру. Мабуть, вони покрають континенти на довгу локшину, щоб берегів було якнайбільше. Ну, а на тих смужках землі все ж таки якісь люди втримаються, хіба ні? І вироблятимуть метали та інші речі

для саламандр. Адже ті не можуть самі працювати з вогнем, ти ж знаєш".

"Отже, люди служитимуть саламандрам?"

"Служитимуть, коли тобі хочеться так це назвати. Просто працюватимуть на заводах, як і тепер. Тільки що матимуть інших панів. Кінець кінцем, мабуть, не так багато й зміниться..."

"І тобі не шкода людства?"

"Ради бога, дай мені спокій! Що я можу вдіяти? Адже люди самі цього хотіли: всі хотіли мати саламандр; цього хотіли торгівля, промисловість і техніка, державні діячі й військові... Таж і молодий Повондра сказав: "Ми всі в цьому винні". Як би це мені було не шкода людства! Але найбільше було мені шкода його, коли я бачив, як воно само щосили рветься до своєї згуби. Криком би кричав, на таке дивлячись. Ревів би й руки здіймав угору — немов бачиш, як поїзд звертає не на ту колію. Тепер цього вже не зупинити. Саламандри плодитимуться далі, вони далі й далі дробитимуть старі континенти... Згадай лишень, що доводив Вольф Мейнерт: люди повинні звільнити місце для саламандр, і тільки саламандри створять щасливий, цільний і однорідний світ..."

"Ет, Вольф Мейнерт! Вольф Мейнерт— інтелігент. А ти чув про що-небудь настільки жахливе, згубне й безглузде, щоб якийсь інтелігент не захотів відродити ним світ? Та годі вже. Ти не знаєш, що тепер робить Марженка?"

"Марженка? Мабуть, грається на Вишеграді. Не галасуй, сказали їй, бо дідусь спить. То вона не знає, що їй робити, і страшенно нудиться".

"І що ж вона робить?"

"Не знаю. Мабуть, намагається дістати кінчиком язика кінчик носа".

"От бачиш. А ти згоден дозволити, щоб настав новий всесвітній потоп?"

"Та годі тобі! Хіба я можу творити чудеса? Що має статись, те станеться. Хай усе йде своїм невблаганним ходом. Адже в цьому є якась утіха: все, що діється, діється закономірно, з необхідності".

"І не можна якось зупинити тих саламандр?"

"Ні. Їх забагато. Їм треба місця".

"А якби вони від чогось вимерли? Ну, нехай би напала на них якась пошесть чи почалося виродження".

"Надто дешево, брате. Невже таки природа має весь час виправляти те, що напсували люди? Отже, й ти вже не віриш, що вони можуть урятуватися самі? От бач, от бач: ви завжди хочете сподіватися, що кінець кінцем вас хтось або щось урятує! То слухай: ти знаєш, хто ще й тепер, коли вже п'ята частина Європи затоплена, постачає саламандрам вибухові речовини, торпеди й свердла? Знаєш, хто вдень і вночі гарячково працює в лабораторіях, винаходячи ще ефективніші машини та речовини, щоб руйнувати світ? Знаєш, хто позичає саламандрам гроші, хто фінансує кінець світу, весь цей новий потоп?"

"Знаю. Всі фірми. Всі банки. Всі уряди".

"Отож-бо. Якби тільки саламандри виступали проти людей, то, може, щось би вдалося зробити; але люди проти людей — цього, брате, вже не зупиниш".

"Стривай-но! Люди проти людей… Щось мені спало на думку. Врешті ж можуть виступити й саламандри проти саламандр".

"Саламандри проти саламандр? Цебто як?"

"Ну, наприклад... коли тих саламандр розплодиться забагато, вони можуть перегризтись між собою за якийсь там клапоть берега, якусь там затоку, чи що; а потім уже битимуться за більші й більші володіння, і врешті почнеться світова війна за узбережжя, хіба ні? Саламандри проти саламандр? Як гадаєш, чи не до цього веде логіка історії?"

"Ні, так не вийде. Саламандри не можуть воювати проти саламандр. Це було б протиприродно. Адже саламандри — один рід".

"Люди теж один рід. Але їм це, як бачиш, не заважає. Один рід, а за що лиш не воюють! Навіть не за місце, де жити, а ще й за могутність, за престиж, за вплив, за славу, за ринки і ще бозна за що. То чого б і саламандрам не почати війну між собою, скажімо, за престиж?"

"А навіщо їм це? Ну скажи, яка їм із цього користь?"

"Ніякої — хіба те, що одні якийсь час матимуть більше берегів і могутності, ніж інші, а потім стане навпаки..."

"Та навіщо їм могутність? Адже вони всі однакові, всі вони саламандри; у всіх однаковий кістяк, усі однаково бридкі й однаково пересічні... Навіщо їм убивати одні одних? Ну скажи, будь ласка, в ім'я чого їм воювати між собою?"

"Не бійся, знайдеться! Ось поміркуй: одні живуть на західному березі, а другі на східному; вони битимуть одні одних в ім'я Заходу чи там Сходу. Тут ось європейські саламандри, а там, південніше, африканські; я не я буду, коли одні не захочуть стати вище за других! От і почнуть доводити свою вищість в ім'я цивілізації, експансії чи ще бозна-чого. Завжди знайдуться якісь ідеологічні чи політичні причини, в ім'я яких. саламандри з одного берега муситимуть різати саламандр із другого берега. Саламандри істоти цивілізовані, як і ми, тож їм не

забракне ідеологічних, економічних, юридичних, культурних та інших аргументів".

"І зброя у них є. Не забувай, що вони чудово озброєні".

"Так, зброї в них удосталь. От бачиш! То невже таки вони не навчаться у людей, як робиться історія!"

"Стривай, стривай хвилинку! — Автор схопився й. почав ходити по кабінету. — Правда, це було б казна-що, якби вони такого не зуміли. Я вже бачу... Досить глянути на карту світу — ет, чорт, де б узяти яку-небудь карту світу?"

"Та я її уявляю".

"От і гаразд. Ось тут тобі Атлантичний океан із Середземним і Північним морями. Тут Європа, а тут Америка... Це колиска культури й сучасної цивілізації. Десь тут потонула стара Атлантида..."

"А тепер там саламандри затоплюють нову".

"Атож, А ось тут Тихий та Індійський океани, старий таємничий Схід. Колиска людства, як то кажуть. Десь тут, на схід від Африки, потонула міфічна Лемурія[145]. Отут Суматра, а трохи західніше від неї..."

"... острівець Танамаса. Колиска саламандр".

"Так. І там владарює King Salamander[146] духовний проводир саламандр. Тут іще живуть tapa-boys капітана ван Тоха, первісні тихоокеанські, напівдикі саламандри. Одне слово, це їхній Схід, розумієш? Уся ця область тепер називається Лемурія, а та друга, цивілізована, європеїзована й американізована, сучасна й технічно розвинена, — то Атлантида. Там тепер диктатором Верховний

Саламандр, великий завойовник, інженер і солдат, Чінгісхан саламандр і руйнівник континентів. Надзвичайно цікава особистість".

("Слухай, а він справді саламандра?")

("Ні. Верховний Саламандр — людина. Його звуть Андреас Шульце, за світової війни він служив десь у чині фельдфебеля[147]").

("Ах, он що!")

("Атож. Отак-то воно"). "Отже, є Атлантида і є Лемурія. Цей поділ має причини географічні, адміністративні, культурні..."

"І національні. Не забувай про національні причини. Лемурські саламандри говорять мовою "піджін-інгліш", а атлантидські — "бейсік-інгліш".

"Гаразд. Із часом атланти проникають колишнім Суецьким каналом у Індійський океан..."

"Звичайно. Класичний шлях на Схід".

"Слушно. А лемурські саламандри сунуть довкола мису Доброї Надії на західний берег колишньої Африки. Бо вони твердять, що до Лемурії належить уся Африка".

"Звичайно".

"Їхнє гасло: "Лемурія — лемурам! Геть чужинців!" і таке інше. Між атлантами й лемурами дедалі глибшає прірва недовіри й споконвічної ворожнечі. Ворожнечі не на життя, а на смерть".

"Тобто — вони стають націями".

"Так. Атланти зневажають лемурів і називають їх брудними дикунами, а лемури фанатично ненавидять атлантидських саламандр і бачать у них імперіалістів, західних чортів, зрадників давньої, чистої, первісної саламандровості. Верховний Саламандр домагається концесій на лемурських берегах, нібито в інтересах торгівлі й цивілізації. Благородний старий Король Саламандр хіть-не-хіть мусить піддатись: його військо гірше озброєне. В затоці на Тігрі, недалеко від того місця, де колись був Багдад, спалахує конфлікт: лемури-тубільці нападають на атлантську концесію і вбивають двох офіцерів-атлантів — нібито за образу національних почуттів. А як наслідок..."

"Почнеться війна. Цілком природно".

"Так — почнеться світова війна саламандр із саламандрами".

"В ім'я культури й права".

"І в ім'я істинної саламандровості. В ім'я національної слави й величі. Гасло — "Або ми, або вони!" Лемури, озброєні малайськими крісами та кинджалами йогів, безжально вимордують атлантів, що напхалися в Лемурію; за це передовіші, по-європейському освічені атланти пустять у лемурські моря хімічні отрути та культури смертоносних бактерій, і то з таким успіхом, що затруять весь світовий океан. Море буде заражене штучно культивованою зябровою чумою. І це буде кінець. Саламандри вигинуть".

"Усі?"

"Усі до одної. Це буде вимерлий зоологічний вид. Залишиться від них тільки старий енінгенський відбиток Andrias'a Scheuchzeri."

"А як же люди?"

"Люди? А, правда, люди... Ну, вони почнуть помалу вертатися з гір на береги того, що зостанеться від континентів; але океан ще довго смердітиіїїе від гниття саламандр. Континенти поступово розростуться з річкових наносів, море крок за кроком відступить, і все буде майже як раніше. Виникне новий міф про всесвітній потоп, який бог наслав на людей за гріхи. З'являться й перекази про затоплені легендарні землі, які нібито були колискою людської культури; розповідатимуть, наприклад, про якусь Англію, Францію чи Німеччину..."

"А потім?"

"Далі я вже не знаю".

КАРЕЛ ЧАПЕК ПРО ТЕ, ЯК ПОСТАВ ЙОГО ТВІР

Мене запитали, як виник у мене задум написати "Війну з саламандрами" і чому я обрав саме саламандр, щоб зробити з них носіїв ідеї свого так званого роману-утопії про загибель людської цивілізації. Що ж, коли розповідати відверто, як виник у мене цей задум, мушу чесно признатися; спочатку я, власне, ніякої утопії писати не збирався. Я не почуваю якогось особливого потягу до утопій; перше ніж я почав писати своїх "Саламандр", у мене був на думці зовсім інший роман; я задумав образ славної людини, в якому почасти хотів відтворити риси свого покійного батька, постать сільського лікаря серед своїх пацієнтів; це мала бути ідилія з життя медика і водночас екскурс у патологію суспільства. Я мав чимало втіхи з цього сюжету, цілі тижні й місяці будуючи його в голові, але якось не міг поринути в нього до кінця. Перешкоджав невиразний сумнів: чи матиме що робити той добряга-лікар у світі, такому розладнаному, яким він був тоді і є досі? Звісно, він міг лікувати людей і їхні хвороби, але був занадто далекий від тих недуг, на які хворіє наш світ. Я думав про доброго лікаря, а весь світ тим часом говорив про господарську кризу, національну експансію й майбутню війну. І я не міг цілком ототожнити себе зі своїм лікарем, бо я теж — хоч цього, мабуть, і не вимагають від письменників — був і лишаюся глибоко стривожений долею людства. Звичайно, я ніяк не

спроможний відвернути те, що загрожує людській цивілізації; але я принаймні не можу не бачити цієї загрози й не думати про неї майже весь час.

Тоді — було це торік навесні, коли в світовій економіці справи стояли препогано, а в політиці — ще гірше, — я з якоїсь нагоди написав таку фразу: "Не слід думати, що та еволюція, завдяки якій виникло наше життя, була єдино можливою формою еволюції на цій планеті". І з цього все зродилось. Ця фраза винна в тому, що я написав "Війну з саламандрами".

Адже й справді: ми не можемо виключити того, що за сприятливих обставин рушієм культурного розвитку міг стати замість людини інший тип життя, інший зоологічний вид. Людина зі своєю цивілізацією й культурою, з усією своєю історією розвинулася з класу ссавців, з родини приматів; проте можна уявити собі, що така сама еволюційна енергія могла окрилити розвиток якогось іншого виду тварин. Не виключено, що в певних життєвих умовах бджоли або мурашки могли б розвинутись у високоінтелектуальні істоти, здатність яких до створення цивілізації була б не менша, ніж наша. Не можна цього виключити й щодо інших тварин. За сприятливих біологічних умов якась цивілізація, і то не нижча від нашої, могла б виникнути й у морських глибинах.

Така була моя перша думка, а за нею з'явилася друга: якби не людина, а інший зоологічний вид досяг того ступеня, що його ми називаємо цивілізацією, то як ви гадаєте — чи робив би й він такі дурниці, як людство? Чи так само воював би? Чи зазнавав би таких самих історичних катастроф? І як би дивились ми на імперіалізм ящерів, націоналізм термітів, економічну експансію чайок або оселедців? Що б ми сказали, якби не людина, а інший зоологічний вид заявив, що завдяки своєму інтелектові й численності лише він має право заселити весь світ і панувати над усім живим?

Таким чином, це зіставлення з людською історією, і то з історією найактуальнішою, змусило мене сісти за письмовий стіл і написати

"Війну з саламандрами". Критика визначила її як утопічний роман. Я відкидаю таке визначення. Це не утопія, а сьогоднішній день. Це не роздуми про якесь далеке майбутнє, а віддзеркалення того, що існує тепер і серед чого ми живемо. Це не фантазія; фантазій я вам навигадую задарма скільки завгодно, аби тільки захотіли. Мені йшлося про дійсність. Література, яка не цікавиться дійсністю і тим, що насправді відбувається в світі, письменство, що не хоче реагувати на все це з такою силою, яка лиш дана слову й думці, — не моя сфера, і тут нічого не вдієш.

У цьому вся річ: я написав своїх "Саламандр", бо думав про людей, і обрав як алегоричний образ саме саламандр не тому, що люблю їх більше або менше від інших божих створінь, а тільки тому, що колись у відбитку кістяка гігантської саламандри третинного періоду помилково вбачили скам'янілі рештки нашого предка-людини; отож саламандри серед усіх тварин мають особливе історичне право виступати на сцену в ролі нашого символу. Та хоч вони й були тільки приводом для відображення людських справ, авторові довелося вживатись у їхній образ; правда, це вживання було пов'язане з відчуттями мокрості й холоду, але водночас і з такою самою насолодою та жахом, як вживання в образ людини.